ROBERT COHEN

Egiptul Faraonilor

*Colecţia **Civilizaţii Dispărute** este coordonată de*
Lydia Constanţa Ciucă

PRIETENII CĂRŢII CP 58-47 BUCUREŞTI ISBN 973-573066-9

***LA** ÎNCEPUT, A FOST O ŢARĂ CU FARAONII SI ZEII SĂI*

Scăldată de Nil. ţara faraonilor se bucură acum. ca şi în trecut, de binefacerile zeu-lui-Soare; Ra. spre care priveşte în fiecare dimineaţă Marele Sfinx de la Gizeh. şi care piere în fiecare seară — astru întunecat — pentru a duce lumină în împărăţia morţilor. Asemenea strămoşilor săi. felahul Egiptului modern, mai ales. primeşte de la Nil toate roadele pământului. Urcându-se în feluca lui. el schiţează acelaşi gest pe care-l făceau egiptenii şi acum cinci mii de ani şi strigă: „Hela! Hela! înălţăm rugă Profetului; rugăm Nilul care vindecă bolnavii: ne rugăm lui Allah. care ne uşurează munca. O mare timonier, călăuzeşte-ne către liman! Hela! Hela!"

Piatra de calcar, de cuarţit. de granit, de marmură, de gresie, de brecie... Piatra nepieritoare, ea rămâne martorul cel mai de seamă al Egiptului Antic al faraonilor, în vremuri străvechi, egiptenii construiau pentru o existenţă infinită în timp: veşnicia zeilor şi posteritatea faraonilor, fiii zeilor. Se înţelege, aşadar, de ce

vestigiile antice, întâlnite acum în Egipt, aparţin templelor şi mormintelor, în mod obişnuit, casele, fortăreţele şi palatele se construiau din cărămidă nearsă: nu a rămas aproape nimic din oraşele Egiptului străvechi.

Putem cunoaşte deci mai bine ce a reprezentat viaţa şi domnia unui faraon, activitatea unor mari dregători, religia lor, obiceiurile lor funerare, decât viaţa omului din popor, cu bucuriile şi necazurile sale. Din fericire, ne-a rămas o carte imensă, cu milioane de hieroglife acoperind zidurile templelor şi monumentelor funerare, la care se adaugă câteva papirusuri, neatinse de urgia timpului scurs; avem deci o istorie vie a civilizaţiei străvechiului Egipt al faraonilor. După prezentarea geografiei Egiptului, a etapelor descoperirii sale, a amploarei civilizaţiei sale, vom depăna istoria Egiptului, nu numai pentru descrierea, în ordine cronologică, a diferitelor epoci şi a evenimentelor care le marchează; cât pentru a înfăţişa, pe baza acestor evenimente, viaţa, moravurile şi spiritul marilor faraoni care au creat Egiptul.
Vom prezenta religia, piramidele, templele, sărbătorile, mumiile,

mormintele, *Cartea morţilor,* ca încheiere a descrierii civilizaţiei Egiptului antic.
„O, voi zei de la vest de Memfis, şi voi, zei care stăpâniţi pământul sacru, Osiris, Isis şi voi. spirite superioare care vă aflaţi la vest de Onkhtaoris, hărăziţi-mi viaţă îndelungată, ca să pot sluji *ka-u*\ vostru (conştiinţa voastră, îngerii voştri păzitori). De-aş putea avea parte de un mormânt bogat, după o bătrâneţe frumos petrecută, astfel încât să pot contempla vestul oraşului Memfis, asemenea preacinstitului scrib, şi asemenea vouă!::

PARTEA ÎNTÂI

SĂ DESCOPERIM EGIPTUL!

DEŞERTUL LIBIEI

EGIPTUL FARAONILOR

Ca să crească apele atingând vârful muntelui,
Ca să încolţească iarba pe coline Şi grâuL în vale.
Ca pământul şi apele să rodească mereu...
/1
Iată că zeii din cer şi cei de pe pământ însoţesc jilţul tău. Horus. îndreptându-se spre sala în care el va fi de îndată proclamat domn şi stăpân al lor...
Sufletul tău se veseleşte, o. Stăpâne al zeilor. Se desfată din plin: Acum Egiptul şi Ţara Roşie gustă blânda dulceaţă a păcii."
Aceste rânduri sunt extrase din *Imnul de slavă adresat lui Osiris.* în *Cartea morţilor.* Se reia tema. repetată de mii de orL a apeL izvor de viaţă. care: datorită inundaţiei anuale, face să rodească pământul Egiptului şi astfel Jarba poate încolţi pe coline şi grâul, în vale/' Egiptenii, popor cât se poate de religios, atribuiau aceste fenomene zeilor, reprezentanţi ai forţelor naturii.

1

EGIPTUL, DAR AL NILULUI

echii egipteni foloseau mai multe denumiri pentru ţara lor. Cea mai frecventă este. fără îndoială, *Kemet,* care înseamnă „pământul negru,:: opus „pământului roşu." deşertic *(desheref).* în textele egiptene mai figurează termenii *'ia meri,* având sensul de „pământ iubit" şi *ta nutri,* cu înţelesul de „pământ al nater-ilor," adică pământ al zeilor.
Nu se ştie prea bine de ce grecii foloseau, încă de pe timpul lui Homer, termenul de *Aegyptos,* din care noi am făcut *Egipt* Anumiţi autori afirmă că termenul provine, deformat, din *Ha-Ka-Ptah,* numele templului lui Ptah, din Memfis. Evreii din Biblie dădeau Egiptului numele de *Misraim,* care a dat *Misr.* în arabă.
Entitatea politică a regatului egiptean este deseori specificată în textele

egiptene: „Cele Două Ţări" sau „Cele Două Teritorii". Faraonul, simbol al unităţii Egiptului, înfăptuită la începutul mileniului II! Î.H.. este numit „rege al celor Două Ţări".
Regatul de Nord cuprindea delta, întinzându-se în triunghi, de la oraşul Memfis până la ţărmurile mâloase ale Mediteranei. Simbolul lui era papirusul[1]: regele din Nord purta o coroană roşie şi avea drept emblemă albina. Regatul de Sud reprezenta întreaga vale a Nilului, de la Memfis la hotarele cu Nubia[2]; regele din Sud purta o coroană albă şi avea drept simbol papura. Hieroglifa care redă „Cele Două Ţări" este o monogramă care uneşte papura cu papirusul.

Delta Nilului

Egiptul nu este decât o oază întinsă, având o lungime de 2000 km. El nu există decât datorită Nilului, care-i oferă apa şi mâlul roditor. Egiptul supravieţuieşte prin truda celor ce lucrează pământul şi chibzuiesc distribuirea apei. Această oază sahariană, flancată de două deserturi aride, însumează 35000 km^2 de suprafaţă cultivabilă — echivalând cu suprafaţa Belgiei — pe o întindere a cărei lungime reprezintă, aproximativ, de două ori Franţa.
„Egiptul, dar al Nilului", scria celebrul istoric grec Herodot, în secolul V Î.H. Datorită acestui mare călător, care a străbătut îndelung ţara faraonilor, dispunem de câteva documente preţioase, cu privire la civilizaţia egipteană, chiar dacă interpretările sale sunt uneori îndoielnice, iar Egiptul din vremea sa amintea de Regatul de Sus doar prin impunătoarele vestigii ale Marilor Piramide.
..De la ţărmul mării până la Heliopolis, Egiptul este întins, bine irigat şi cu mâl roditor[1] scrie Herodot în notele sale.
La vreo 30 km în aval de Memfis, înainte de *a* pătrunde în Deltă, Nilul se ramifică în patru braţe. Două dintre ele se îndreptau spre est; primul braţ. canalul Ity. alimenta cu apă oraşul Heliopolis, prins între marginile deşertului, înainte de a se vărsa în lacul Timsah, unde mişunau crocodilii, de unde provine numele său egiptean, *Mesh.* Al doilea braţ. cel mai răsăritean, „gura pelusiacă", se despărţea de braţul precedent, vărsându-se în Mediterana, la Pelusa[1] (de unde şi numele său), ale cărei ruine se află, actualmente, la răsărit de canalul de Suez. La vărsare, acest braţ se numea *Şi-Hor(*lacul lui Horus) şi marca graniţa cu Palestina (nu mai există acum).
Dintre celelalte două braţe ale Nilului, cele mai importante, unul se îndrepta spre vest, trecând în apropiere de marele oraş Sais: este „Nilul de vest" sau „gura canopică"[1], ce se varsă în mare la Rosette[2]: celălalt braţ, scrie Herodot „curge în linie dreaptă, de la partea de sus a Egiptului până la vârful deltei, pe care o împarte, la mijlocul ei, înainte de a se vărsa în mare". Este „Nilul cel Mare", care se vărsa, pe vremea aceea în lacul Burlos, pe ţărmul Mediteranei. înainte de Busiris se desprindea un braţ — care este actualmente Nilul cel Mare — şi se vărsa în mare la Damiette[3]. Ţărmurile care despart marea de deltă, care fusese odinioară un golf de mare, astupat, cu timpul, de aluviuni, nu sunt prea primitoare.

Egiptenii instalaseră acolo câteva posturi de strajă, pentru a stăvili năvălirea piraţilor prin gurile fluviului. Nici un oraş important nu era situat pe ţărmurile Mediteranei. Primul oraş întâlnit. Behedet, se afla la 25 km de ţărmuri.

Oraşele Egiptului de Jos

Oraşele cele mai importante ale Egiptului de Jos au fost Buto, Busiris, Heliopolis. Sais şi Tanis. • Buto, după numele zeiţei Uto, se mai numea şi *Per-Uad-jet* (locuinţa lui *Uadjet).* în epoca predinastică era unul dintre oraşele importanţe, menţionat de legendele referitoare la luptele dintre Seth şi Osiris. Buto era capitala

1) de la Canope. oraş antic din Egiptul de Jos. în delta Nilului.
2) oraş situat pe braţul vestic al Nilului (în arabă *Rasid).*
3) oraş în Egipt, aproape de Mediterana.

celei de-a XlX-a nome (provincie) a Egiptului de Jos.

• Busiris *(Bus-Osiris).* numit şi *Djadu* (stâlp al lui Osiris), capitala celei de-a IX-a *nome* din Egiptul de Jos, a fost cel mai vechi sanctuar al lui Osiris, zeul care a luat locul lui Andjh, reprezentat pe blazonul provinciei printr-un păstor al cărui cap era împodobit cu două pene şi o panglică ce-i atârna pe spate.

• Heliopolis *(Iun* sau *On,* în egipteană), capitala celei de-a XIII-a *nome* din Egiptul de Jos, era oraşul Soarelui *(Helios,* în greacă), iar Ra, Zeul-Soare. era nefer-ul, zeul templului ce-i era consacrat. „Locuitorii oraşului Heliopolis trec drept cei mai învăţaţi dintre egipteni", scria Herodot. în oraşul acesta a fost constituită, pentru întâia oară, o Eneadă sacră (cei nouă zei primordiali).

i Sais sau Sait, oraşul zeiţei Neith, capitala celei de-a V-a *nome* a Egiptului de Jos, nu va căpăta o importanţă efectivă decât mult mai târziu, începând cu dinastia a XX-a, culminând cu dinastia XXVI-a, când Sais devine capitala ţării. O inscripţie, gravată pe pereţii templului consacrat lui Neith, „fecioara cosmică", preciza: „Eu sunt ceea ce este, ceea ce va fi, ceea ce a fost. Nimeni nu a ridicat vălul care mă acoperă. Rodul pe care l-am plăsmuit este soarele".

i Tanis *(Djanet,* în egipteană), capitala celei de-a XIV-a *nome* din Egiptul de Jos, era consacrată cultului lui Seth. Pierre Montet a descoperit recent morminte intacte, aparţinând regilor din dinastiile a XXI-a şi a XXI l-a. Marele Ramses al II-lea, a cărui familie era originară din acest oraş, l-a înconjurat cu ziduri de apărare solide şi l-a împodobit cu numeroase statui.

Egiptul de Sus

„Când creşterea apelor Nilului ajunge la punctul culminant, Nilul nu acoperă numai delta, el năpădeşte şi o parte a teritoriului libian, uneori chiar arabic, apele sale revărsându-se peste maluri cale de vreo două zile".

scria Herodot.

„Pornind de la Heliopolis înspre partea de sus a ţării, Egiptul se prezintă ca un teritoriu îngust, mărginit de o parte de lanţul muntos al Arabiei, de

la miazănoapte la miazăzi; şi, de cealaltă parte, înspre Libia, de un munte de piatră acoperit de nisip, pe care s-au ridicat Piramidele. O câmpie desparte aceşti munţi, în locurile cu cea mai mică lăţime mi s-a părut că măsura cam două sute de stadii[1]' şi nimic mai mult, de la lanţul muntos al Arabiei la cel al Libiei."

Egiptul de Sus se întinde pe aproximativ o mie de kilometri, de la Heliopolis la prima cataractă a Nilului. Această câmpie fluvială, de o lăţime variabilă, înglobează majoritatea „comorilor arheologice ale Egiptului antic, incluzând oraşele Abydos, Thinis, Assuan. Heracleopolis, Hermopolis, Hierakonpolis, Memfis şi
Teba".

Tradiţia situa mormântul lui Osiris la Abydos *(Abdu.* în egipteană), capitala celei de-a VIII-a *nome a* Egiptului de Sus. Abydos a fost considerat din vremuri străvechi un oraş sfânt unde au fost îngropaţi primii regi egipteni, la începutul mileniului III î.H. Oraş al zeului

1) o stadie greacă echivala cu aproximativ 180 m. două sute de stadii echivalau cu 36 km.

funerar Khentamentiu („primul dintre Occidentali"), el a devenit, odată cu dinastia a XI-a, oraşul consacrat cultului lui Osiris, unde se celebrau, în fiecare an. marile ..mistere[1]' ale patimilor lui Osiris", cu ocazia sărbătorilor de Khoiak (sfârşitul lunii decembrie).

• Thinis sau This (Ten/, în egipteană), situat undeva pe malul drept al Nilului, în faţa oraşului Abydos (această aşezare nu a putut fi identificată), a fost prima capitală a faraonilor care au domnit în Egiptul unificat (dinastiile thinite).

• Assuan *(Sunu,* în egipteană), la extremitatea sudică a Egiptului,situat pe Nil. aproape de prima cataractă şi lângă *Abu* (Elefantina), oraşul elefanţilor, animale care au dispărut din Egipt înaintea perioadei istorice. Fortăreaţa de la Elefantina apăra graniţa de sud a Egiptului împotriva invaziilor nubiene.

• Heracleopolis, capitala celei de-a XX-a *nome* a Egiptului de Sus, în egipteană *Kenem-nesut* „oraşul copi-lului-rege" (sau *Hakheninsu* sau *Akhenas),* situat la intrarea în depresiunea Fayum, care începe la vest de Nil şi perpendicular pe el. Capitală a Egiptului, pe vremea dinastiilor a IX-a şi a X-a, oraşul şi-a recăpătat însemnătatea sub dinastia a XIX-a. Divinitatea sa tutelară era Heri-Chefet, iar numele grec Heracleopolis se explică prin identificarea eroului grec Herakles (Hercule al romanilor) cu divinitatea egipteană a lunii. Konsu, preamărită în templul său.

• Hermopolis, capitala celei de-a XV-a *nome a* Egiptului de Sus, este unul din oraşele străvechi ale Egiptului.

1) ritual religios, în Grecia şi Roma antică, la care participau doar cei iniţiaţi.

Numele său egiptean *Khmunu* (oraşul celor ,,.Opt") aminteşte de constituirea Ogdoadei, a grupului de opt zei primordiali, care va rivaliza cu Eneada, grupul celor nouă zei primordiali, de la Heliopolis şi

Memfis. Divinitatea sa tutelară eraThot. i Hierakonpolis *(Nekhon,* în egipteană), capitala federativă a Egiptului în epoca predinastică, avea drept zeu tutelar şoimul (de unde numele său grec, de „oraş al şoimului"), care a fost identificat cu Horus. La foarte mare apropiere se afla oraşul sfânt al vulturului El Kab *(Nekhbef)* care a fost capitala faraonilor legendari, re-gele-Scorpion şi regele Narmer. • Memfis, al cărui nume egiptean *Men Nefer* înseamnă „statornică este frumuseţea", a fost unul dintre cele mai importante oraşe ale Egiptului antic, importanţa sa datorându-se, în primul rând, poziţiei sale geo-grafice, punct de joncţiune a Egiptului de Jos cu Egiptul de Sus. Marele templu din Memfis (Ha-Ka-Ptah) era consacrat zeului Ptah. pe care preoţii din Memfis l-au considerat zeul creator al Eneadei. în legenda lui Horus şi Seth se spune: „S-au împăcat, fraţii aceştia, nu se mai războiesc. S-au unit întru Ha-Ka-Ptah, cumpăna celor Două Teritorii, în locul unde cele două ţări sunt în concordanţă". Aproape de Memfis, ale cărui pietre au fost folosite pentru construirea oraşului Cairo, se află vestitul platou de la Gizeh. unde regii dinastiei a VI-a şi-au înălţat Piramidele. • Teba a fost oraşul cel mai mare, cel mai frumos, cel mai celebru al Egiptului antic, situat la 700 km. la sud, de Cairo. „Oraşul cu o sută de porţi" fusese alcătuit din alipirea unor târguri ca Opef-Suef (Karnak). *Opet-lsud*
(Luxor) *Uaset* şi *Uaset de vest* pe malul apusean al Nilului. Oraş al zeului Amon *(No Amon* sau *Naut-Amon,* în egipteană), Teba a fost capitala Egiptului, în epoca în care au domnit regii dinastiei a XI-a până la dinastia a XXII-a . Pe ţărmul occidental, adăpostite de lanţul muntos libian, se află mormintele marilor faraoni tebani, în vestita Vale a Regilor, parte a vastei necropole tebane. Pustiită de asirieni, apoi de Rolemeu Latyr, Teba a fost distrusă de un cutremur în anul 27 d.H.

Nilul, apa vieţii

„lat-o. apa vieţii care se află în cer, iat-o, apa vieţii care este în pământ. Cerul se aprinde pentru tine, pământul se înfioară pentru tine, când se naşte zeul. Cele două coline se despică, zeul se arată, zeul se revarsă în ea...'꞉

Egiptenii au compus numeroase imnuri, cum este cel citat, extras din *Textele Piramidelor,* în cinstea Nilului, izvor de viaţă. Ei nu ştiau de unde venea fluviul pe care-l credeau izvorât din oceanul originar, care duce cu sine pământul *(Nun).* Ei dădeau mai multe nume Nilului, precum şi diferitelor sale aspecte din cursul anului; vreo douăzeci de termeni au fost reţinuţi pentru a desemna diferitele sale înfăţişări şi fiecare *nomă* preciza partea anumită a fluviului care o străbătea printr-un nume specific. *Iteru*însemna „fluviul", *luma,* „marea꞉꞉ *Hapiera* denumit în momentul inundaţiei. Hapi era duhul Nilului.
esenţa sa dinamică; revărsarea era deci „apariţia lui Hapi".

Egiptenii nu cunoşteau, aşadar, izvoarele Nilului care-şi are obârşia în lacul Victoria *(Nilul Victoria).* Străbate lacurile Kioga şi Albert: denumit acum *Nilul Alb,* parcurge nord-vestul Ugandei, tot Sudanul, înainte de a pătrunde în Egipt.
Regimul său este cel al ploilor ecuatoriale care-l alimentează în tot cursul anului.
Creşterea apelor sale se datorează, pe de o parte, ploilor tropicale, pe de altă parte, musonilor[1]' şi topirii zăpezilor din munţii Abisiniei.
Puţin înainte de Khartoum, Nilul primeşte *Nilul Albastru,* provenind din Etiopia, unde izvorăşte din lacul Tana şi care, în timpul creşterii apelor, rostogoleşte nămolul roşu, mâlul roditor al Egiptului.

Fluviul-zeu

Necunoscând mecanismele ploilor ecuatoriale şi tropicale, care cad din belşug, din luna mai până în septembrie, pe cursul superior al fluviului, egiptenii erau, fireşte, uimiţi de umflarea bruscă a apelor, din luna iunie până în octombrie, care dădea viaţă ţării lor, în mijlocul uscăciunii neiertătoare a verii şi a prafului deşertic. Expresia ..Egiptul, dar al Nilului" era pe deplin justificată.

1) vânt periodic stabil, caracteristic pentru părţile sudice ale Asiei, care bate şase luni dinspre continent spre ocean (iarna) şi şase luni dinspre ocean spre continent (vara).

Numai zeii puteau crea astfel de minuni, să facă să ţâşnească apa din focul solar şi să răsară pământul din apă. Această constatare a călăuzit, de altfel, religia egiptenilor,
„Hapi, părinte al zeilor..; hrană, aliment, mijloc de trai al Egiptului, care-l însufleţeşte pe fiecare cu /ca-ul său (îngerul său păzitor, conştiinţa sa vie), belşugul aflându-se pe drumul său, hrana, în mâna sa, el. a cărui sosire umple oamenii de bucurie. Tu eşti Unicul, cel creat de sine însuşi, fără ca să i se cunoască esenţa. Dar, în zilele în care îţi părăseşti bârlogul, fiecare este nespus de bucuros. Tu eşti stăpânul peştilor; tu ai cereale din belşug...'[1]

„Venirea iui Hapi"

"Nilul Alb — scrie Pierre Montet într-o carte remarcabilă, *Egiptul etern* (Fayard, 1970) — umflat de ploile ecuatoriale, împreună cu Nilul Albastru, căruia topirea zăpezilor Etiopiei i-a mărit debitul, ajung în acelaşi timp la Khartoum, prăvălind rămăşiţele, reziduurile, care timp de câteva zile, vor colora apele în verde. Creşterea apelor este perceptibilă ia Assuan către 8 iunie, la Cairo, de ia 17 la 20 iunie, şi două zile mai târziu, în deltă. Nilului Verde îi succedă Nilul Roşu Fluviul a umplut vechea sa albie şi începe să se reverse peste câmpie. Valurile produse de umflarea apelor Nilului ating Memfisul în fiecare an, la aceeaşi dată, pe 19 iulie, conform calendarului iulian, ceea ce corespunde cu actualul 15 iunie. Se înţelege de ce a fost aleasă această dată drept prima zi a anului egiptean. Cu ea începe primul dintre cele trei anotimpuri ale anticului Egipt, cel al inundaţiei sau

akhit, care durează patru luni. Trebuie subliniat faptul că în perioada în care creşte Nilul se produce un eveniment astronomic remarcabil, pe care-l puteau observa şi studia preoţii-savanţi ai faraonului care determinau calendarul. Steaua pe care Egiptenii o numeau *Sopditşi* pe care noi o numim Sirius apare la răsărit exact înainte de răsăritul soarelui după ce fusese acoperită multe luni de zile. Fireşte, cele două fenomene au fost asociate. Inundaţia a fost atribuită lacrimilor lui Isis. Steaua *Sop-dit.* manifestarea acestei zeiţe, a devenit sfânta protec-toare a anului. Prima zi a anului egiptean a fost determinată cu precizie de ziua în care apărea Sirius.
La creşterea apelor, Nilul are un voium neregulat. O creştere de şaisprezece coţi, adică aproximativ şase metri, reprezenta cifra ideală. Uneori inundaţia capătă proporţiile unei catastrofe, înecând oraşe şi sate, alteori este insuficientă şi un mare număr de câmpuri rămân neirigate. In ambele cazuri înseamnă sărăcie, câteodată, foamete. Anii cu „vaci grase" sunt urmaţi de anii cu „vaci slabe'.
Când inundaţia întârzie şi luna iunie, uscată şi toridă, face să crape pământul şi ucide vitele însetate, atunci vegetaţia începe să fie pârjolită şi rugăciunile se înalţă către zeul Hapi. O mare nelinişte cuprinde suflarea.
„Când te implorăm ca să avem inundaţia anuală, se adună cei puternici şi cei slabi. Fiecare om este chemat să lucreze, după posibilităţile sale. Nimeni nu rămâne în urma vecinului său. Nimeni nu mai are dorinţa de a se îmbrăca. Copiii marilor dregători nu poartă podoabe şi cântecele nu se mai aud noaptea" (Imn Nilului).

Inundaţia: belşugul anului

Vara, în timpul inundaţiei, Egiptul seamănă cu o mare întinsă, în mijlocul căreia răsar oraşe şi sate, temple şi palmieri, vârful trestiilor şi şoselele pe diguri.
Nilul „prea sfânt", „care are grijă de ţară" s-a răspândit în vale şi a năpădit câmpurile.
„Solul câmpiei a dispărut, scrie filozoful Seneca. terenurile vălurile sunt acoperite, târgurile apar la suprafaţa apei ca nişte insuliţe, în această mare interioară nu există altă cale de comunicaţie, în afara bărcii../'
„Este un spectacol demn de toată admiraţia, felul în care se prezintă — anual, în mod regulat, pe un cer senin, fără vreun indiciu prevestitor, fără motiv vizibil, ca o putere supranaturală — apele unui mare fluviu, până atunci limpezi şi curate, schimbându-şi brusc culoarea, la vremea exactă a solstiţiului de vară. transformându-se, văzând cu ochii, într-un fluviu de culoarea sângelui: în acelaşi timp, apele se umflă şi cresc treptat, până la echinocţiul de toamnă, până când acoperă toată suprafaţa regiunii; apoi. într-un interval de asemenea bine precizat, ele descresc, se retrag încetul cu încetul şi reintră în matca lor, pe vremea când alte fluvii încep să se reverse."
Aceste ape ale verii, purtând din belşug mâlul roditor, aduc prosperitatea

în Egipt. Datorită lor, de-a lungul anului, apar toate roadele bune ale pământului: flori, fructe, legume şi cereale.
Grâul este semănat în noiembrie, când apele Nilului se retrag treptat după inundaţie, lăsând pământul gras şi umed. numai bun pentru a fi arat. Al doilea anotimp, al revărsării, per/f, este cel al înfloririi narciselor şi violetelor. Se culeg, după aceea, curmalele şi fructele sebestierului[1]' (cordia).
în decembrie, arborii nu mai au frunze, aşa cum se întâmplă în mod obişnuit în toate ţările din emisfera nordică, dar plantele, cerealele, florile răsar peste tot. în timpul iernii europene, Egiptul se bucură de o climă primăvăratică, fapt de care s-au minunat nespus grecii.

Egiptul este mereu verde

în ianuarie se seamănă seminţe, cum sunt bobul sau inul. Grădinile sunt înmiresmate: florile portocalului şi ale rodiului răspândesc un miros plăcut, în Egiptul de Sus, spicele de grâu se coc.
în Egiptul de Jos, se recoltează trestia de zahăr, lucerna şi siminichia[2]* (sena).

1) arbore care creste în Egipt, din fructele căruia se pregăteşte un ceai.
2) arbust mic. din familia leguminoaselor, cu flori galbene, ale căror frunze şi fructe uscate se întrebuinţează ca purgativ şi ca diuretic (Cassia).

In februarie, Egiptul este mereu verde. Se seamănă orezul în timp ce se recoltează orzul. Pentru ţărani nu există zi de repaus, în grădinile de zarzavat au crescut castraveţii şi varza.
în curând se face primăvară, al treilea — şi ultimul — anotimp, al recoltelor sau *chemu.* După primul seceriş, arbuştii înfloresc pretutindeni.
Luna aprilie este luna trandafirilor urcători, prezenţi în grădinile egiptenilor, atât la cei bogaţi, cât şi la cei săraci.
Urmează semănatul grâului de vară. Lucerna se coseşte din nou. în mai se culege grâul de iarnă. Salcâmul şi henne[1]' înfloresc. Fructele timpurii se culeg şi ele: smochinele, cei dintâi struguri, curmalele, roşcovele.
în luna iunie este rândul Egiptului de Sus să recolteze trestia de zahăr.
Când revine anotimpul inundaţiei, luna iulie înseamnă plantatul orezului, culesul inului şi al bumbacului, în august se coseşte lucerna a treia oară. Iasomia, de-a lungul drumurilor sau în grădini, nuferii pe întinderile de apă răspândesc parfumul lor, aruncând o pată de culoare aibă pe verdele peisajului.
Palmierii şi umbrarele viţei de vie dau din belşug fructe coapte. Se culeg portocalele, lămâile, măslinele, orezul, cătina. Vine iuna septembrie şi, curând, după culesul viilor şi semănat reîncepe un ciclu de douăsprezece luni.

Apar satele

Ţăranul are nevoie permanent de apă, în tot cursul anului; pentru aceasta trebuie să construiască diguri, să sape canale de irigaţie şi să

le întreţină cu grijă. Se relatează că s-a dat o pedeapsă aspră unui om care a neglijat consolidarea digului său şi care, din vina sa. a lăsat apa să acopere câmpul vecinilor săi.
Această cerinţă de a stăpâni inundaţia, de a drena canale, de a construi diguri, de a apăra satele a determinat caracterul sedentar — pe care l-au dobândit curând — al triburilor nomade din epoca preistorică egipteană. Pe aceste meleaguri oamenii au fost obligaţi, de nevoie, să se stabilească, grupându-se laolaltă în sate.
1) specie de arbust din Orientul Mijlociu, ale cărui frunze dau o vopsea galbenă sau roşie.

DESCOPERIREA

ncepând cu Herodot numeroşi călători au străbătut Egiptul —- greci, romani şi arabi, europeni — iar relatările lor au confirmat atracţia pe care au exercitat-o asupra lor far-mecele orientului şi misterele lui tul-burătoare.

Primii călători europeni

.Trebuie să aveţi de ştiinţă că zisele depozite se numesc «depozite faraonice». Şi au fost durate din porunca Măriei Sale Faraonul. la o vreme când losif. Fiul lui lacob, era guvernatorul întregului regat al Egiptului, cu vrerea regelui aceluia..."
lată cum îşi explica existenţa Piramidelor, Ogier VIII, care plecase din provincia sa natală, Champagne, în pelerinaj spre locurile sfinte, şi poposise câtva timp în Egipt, în luna noiembrie a anului 1395.
Alte date şi documente:
în 1646, John Greaves publica la Oxford *Pyrami-dographia.*
In 1681, Bossuet menţiona în *Discours sur l'His-toire universelle:*
..Egiptul nu mai văzuse alte edificii grandioase în afara turnului Babei, când a făurit piramidele, care, datorită formei şi proporţiilor armonioase, se impun în toată splendoarea lor, înfruntând Timpul şi barbarii. Bunul gust al egiptenilor i-a îndemnat încă de pe atunci să preţuiască trăinicia şi simetria pură."
în 1735 apărea *Description de l'Egypte a* fostului consul general în Egipt (1692-1708), Benoit de Maillet. In 1737, un danez, Frederic Louis Norden publica *Voyage d'Egypte et de Nubie.*
Claude-Etienne Savary a întreprins o călătorie în Egipt în 1777 şi a adresat fratelui regelui Franţei, o suită de scrisori pline de savoare, *Lettres sur l'Egypte,* editate la Paris în 1785; Savary notează, în afara monumentelor şi. evident, a piramidelor viaţa de fiecare zi din vremea aceea, surprinzând, între altele, frumuseţea fetelor cu pielea oacheşă, cu faţa arsă de soare, care se scăldau în Nil.
Volney, care a vizitat Egiptul şi Siria, între 1783 şi 1785, a scris câteva rânduri, mult prea aspre şi nedrepte, pe care egiptologia actuală le contestă în întregime:

„Lumea e indignată de extravaganţa despoţilor care au dispus executarea acestor lucrări barbare; sentimentul acesta se iveşte adesea când se cercetează cu luare aminte monumentele Egiptului: tot labirintul acela, templele, piramidele cu structura lor masivă, atestă mai puţin geniul unui popor bogat şi iubitor al artelor cât servitutea unei naţiuni hărţuite de capriciul stăpânilor săi".
Toate aceste mărturii, culese la întâmplare din literatura egiptologică foarte vastă, ne pregătesc pentru marea descoperire franceză din 1798, care urma să facă larg cunoscut Egiptul modern: expediţia lui Napoleon Bonaparte în Egipt.

Bonaparte, egipteanul

„Parisul mă apasă ca o manta de plumb! Numai în Orient, unde trăiesc şase sute de milioane de oameni, numai acolo se pot întemeia imperii vaste şi realiza mari revoluţii!"
Aşa gândea Napoleon Bonaparte, revenind din glorioasa campanie din Italia. Viitorul împărat al francezilor vroia să păşească pe urmele lui Alexandru cel Mare. In afara Egiptului, el viza India cea fantastică şi se gândea la posibilitatea de a substitui influenţei engleze —- preponderentă în Orient — influenţa franceză.
O flotă importantă, o adevărată *armada,* condusă de un general de 29 ani, se pregătea de drum. Cu aprobarea Directoratului, părăsind portul Toulon în 19 mai 1798: 328 vase, 38000 oameni, 175 oameni de ştiinţă şi artişti.
în al VI-lea an al calendarului republican, pe 13 messidor (1 iulie 1798). în zorii zilei, s-a auzit strigătul omului de pază, aflat la postul de observaţie, pe gabie:
— Pământ!
Se zărea ţărmul Egiptului — fir galben îngust, străjuind albastrul intens al mării. Bonaparte debarcă pe 2 iulie. După un marş istovitor prin deşertul arid, soldaţii francezi gustă în sfârşit răcoarea apelor Nilului. Pe 21 iulie, în vestita bătălie a Piramidelor, ei au luptat împotriva celor 6000 de mameluci şi 20000 de arabi; ziua aceea a fost însemnată de cuvintele istorice rostite de tânărul general:
— Soldaţi, de pe vârful acestor Piramide, patruzeci de secole vă privesc cu admiraţie!
Bonaparte a sosit la Cairo pe 24 iulie şi s-a instalat în palatul lui Elfi Bey. Dar pe 1 august, amiralul Nelson şi flota engleză de pe Mediterana. care-i urmărea de luni de zile, au localizat flota franceză şi au nimicit-o, în largul mării, în vecinătatea coastei de la Abukir.
Bonaparte era acum prizonierul cuceririi sale. El a fost constrâns să rămână un an în Egipt, cârmuind ţara, războindu-se cu armatele turce până în Siria. Alarmat, datorită bunăvoinţei englezilor, de ştirile sosite din Franţa, tulburat de situaţia din Europa, el hotărăşte să se înapoieze. El îşi lasă armata şi se îmbarcă noaptea, pe 5 fructidor[1]' al

anului VII (22 august 1799) la bordul
1) a douăsprezecea lună a calendarului republican (18-19 august — 17,18 septembrie)
fregatei *Muiron,* însoţit de câţiva oameni credincioşi.
Expediţia franceză pe ţărmurile Nilului s-a soldat cu un eşec: armata este nevoită să se predea englezilor, în iunie 1801. în schimb, uriaşul succes pe care-l dobândesc francezii pe plan ştiinţific şi arheologic compensează din plin înfrângerea militară.
în august 1798, Bonaparte întemeiază la Cairo *Institut d'Egypte* — un înalt for de cercetări ştiinţifice, care întruneşte savanţii Monge, Fourier, Berthollet, şi desenatorii Denon şi Redoute. poetul Parseval, şi alţii. Rezultatele primelor lucrări au fost publicate în *Decade egyptienne,* organ creat de un tipograf din Valencia, cetăţeanul Aurel, care participase, ca voluntar, la expediţie.

Canalul de Suez al faraonilor

într-o zi, inginerul Lepere i-a vorbit iui Bonaparte despre canalul de Suez, construit de faraoni pentru a stabili o comunicaţie între marea Roşie şi Mediterana. început de Sesostris, continuat de succesorii săi, canalul pornea de la limba de pământ egipteană care înainta în marea Roşie şi, în loc să se îndrepte direct spre nord şi Mediterana, ca actualul canal, el o lua înspre vest. întâlnind un braţ al Nilului.
în ciuda lucrărilor de dragare, duse la bun sfârşit de împăratul roman Traian şi după cucerirea arabă, canalul se înnisipase încetul cu încetul.
în 24 decembrie 1798. Bonaparte a plecat la
Ra purtat de vaca cerească Zeul Hapi Mormântul lui **Ramses** al IV-lea (Teba, Valea Regilor)
Suez, însoţit de Monge, Berthollet, Lepere, Venture şi Costaz.
Generalul Caffarelli şi un pluton din regimentul 7 de husari formau escorta. Ajungând la Suez. în faţa mării Roşii, generalul Bonaparte plănuieşte să reconstruiască acest canal, legând îndepărtata Indie şi China
cu Mediterana.
în cursul acestei expediţii, pe 28 decembrie, Bonaparte pleacă, împreună cu Venture şi doi arabi la „izvoarele lui Moise", locul unde se găsea apă, unde veniseră evreii să-şi potolească setea, după trecerea anevoioasă a mării Roşii. La înapoiere, în micul golf plat, pe care îl parcurseseră cu piciorul, cei patru oameni au fost pe punctul de a fi luaţi de fluxul năvalnic al mareei, destul de puternică pe aceste ţărmuri joase. Revenind la tabăra de bază, Bonaparte l-a ironizat în mod fin pe cetăţeanul Berthollet. un sceptic care nu credea câtuşi de puţin în „poveştile Bibliei".
„Dacă ai fi fost în locul meu, în mijlocul vadului, ai fi înţeles cum au putut evreii să treacă marea Roşie cu piciorul, şi să-ţi explici de ce armata faraonului a dispărut, acoperită de valuri'', i-ar fi spus atunci

Bonaparte.

Piatra de la Rosette

în 15 iulie 1799 circula un zvon în Cairo: o descoperire ciudată se semnalase în mica localitate Rosette, situată la gura Nilului occidental, pe coasta Mediteranei. Lucrătorii de la terasamente, care lucrau la construcţia unui mic fort, găsiseră un fragment de bazalt negru, lung de un metru şi lat de aproximativ 70 centimetri, pe care îl înmânaseră căpitanului Bouchard. un ofiţer de geniu de 27 ani.

Savanţii convocaţi la Institut în 19 iulie au ascultat declaraţia următoare:

„Cetăţeanul Lancret, membru al Institutului, aduce la cunoştinţă că cetăţeanul Bouchard. ofiţer de geniu, a descoperit în oraşul Rosette nişte inscripţii, a căror studiere poate fi deosebit de interesantă. Piatra neagră pe care sunt gravate inscripţiile este împărţită în trei benzi orizontale: cea mai de jos prezintă mai multe rânduri cu litere greceşti, care au fost gravate pe timpul domniei lui Rolemeu Filopator; a doua inscripţie este scrisă cu caractere de literă necunoscute, iar a treia, cu caractere hieroglifice."

Limba necunoscută era demotica, vorbită în Egipt în epoca greco-romană. Un preot de origine greacă, membru al expediţiei franceze, Raphael de Monachis, a descoperit, în primele copii ale textelor înscrise pe „piatră" numele lui Zeus şi Rolemeu. El a descifrat stela pe care era menţionat un decret dat în 196 î.H., de către preoţii egipteni, în cinstea lui Rolemeu V Epifan.

Mândrie a savanţilor f râncezi din Egipt, piatra de la Rosette a fost luată de englezi, o dată cu capitularea din vara anului 1801. Ea figurează actualmente la British Museum, fiind una din piesele cele mai valoroase. Franţa posedă doar un mare număr de mulaje.

Le Courrier de l'Egypte. ziarul corpului expedi-ţionar, relatează descoperirea, în numărul din 29 fructi-dor, anul VII (15 septembrie 1799), anunţând că în curând ea va fi folosită la citirea hieroglifelor. Cu tot acest

anunţ promiţător, vor trece încă douăzeci şi cinci de ani până când Champollion va fi în măsură să descifreze scrierea vechilor egipteni.

Se povesteşte că printr-o coincidenţă neobişnuită, articolul din *Courrier de l'Egypte* a fost citit şi în casa părintească a lui Champollion.

Prima investigaţie importantă asupra Egiptului antic

în Egipt, savanţii francezi studiază, cercetează, măsoară Piramidele, explorează templele, fac schiţe, acumulând obiecte şi statui, tezaurizând bunuri de preţ, de care vor beneficia... englezii.

Dintre savanţii francezi se cuvine să reţinem două nume: Edmee-Francois Jomard şi Dominique Vivant Denon.

Tânărul politehnician Jomard, de 21 ani, preia, în noiembrie 1798,

conducerea echipei căreia i se încredinţase cercetarea oraşului Memfis şi studierea Piramidelor sale. El a rămas până la capăt alături de corpul expediţionar francez şi a studiat îndelung marile Piramide. Cifrele descoperite l-au fascinat şi a adoptat, implicit, interpretările fanteziste. Nu a fost, de altfel, singurul care s-a angajat pe această cale riscantă.

Denon, conservator-director al unei colecţii de pietre antice, sub domnia lui Ludovic al XV-lea, autor de desene şi de romane uşoare, de un erotism rafinat, i-a solicitat iui Bonaparte aprobarea de a participa la expediţia din Egipt. El s-a înapoiat împreună cu tânărul general în august 1799 şi l-a urmat pe Napoleon pe toate câmpurile de luptă din Europa, adunând cu grijă sau luând pradă, ici şi colo; obiecte de artă care au sporit colecţiile franceze, îmbogăţindu-le.

El *a* făcut parte din expediţia din Egiptul de Sus a generalului Desaix. în nelipsitul său carnet de schiţe, el a desenat zilnic temple, sate. peisaje, chiar scurte încăierări cu mamelucii lui Murad Bey şi a copiat nenumărate inscripţii hieroglifice. Colecţia sa de desene avea să constituie baza documentară a descrierii Egiptului *(Description* de *l'Egypte).* în 1802 el publică, la Paris, o lucrare consacrată călătoriei întreprinse în Egiptul de Sus şi Egiptul de Jos.

Lucrările savanţilor francezi, aflaţi pe ţărmurile Nilului, au folosit la întocmirea unei monumentale descrieri a Egiptului sau „Culegere de observaţii şi de cercetări făcute în Egipt, în cursul expediţiei armatei franceze". Prima ediţie, publicată la Paris din dispoziţia împăratului Napoleon I, a apărut între 1809 şi 1828. Ea cuprindea zece volume de texte in-folio şi douăsprezece volume de planşe. Fourier scrisese prefaţa; Berthollet coordonase elaborarea lucrării; Conte i-a urmat, preluând misiunea, apoi au succedat Lancret şi Jomard.

Dar Egiptul din descrierea lui Jomard nu era convingător. Nenumăratele texte culese rămâneau mute, nedescifrate. Tălmăcirea hieroglifelor, această mică revoluţie, o datorăm lui Jean-Francois Champollion, născut în 1790, cu opt ani înainte de expediţia în Egipt.

EGIPTUL VORBEŞTE

oate încercările de a pătrunde tainele hieroglifelor, pe care Vivant Denon le copiase cu multă atenţie, se dovediseră zadarnice. Descifrarea scrierii vechilor egipteni necesita material adecvat — piatra de la Rosette apoi obeliscul de la Philae s-au descoperit la momentul oportun — dar în mod special impunea participarea unui creier receptiv, cu minte ageră şi competenţă lingvistică aproape enci-clopedică. Tânărul Champollion întrunea toate însuşirile cerute.

„Voi citi hieroglifele" a spus băiatul

Joseph Fourier, marele matematician şi fizician, membru al expediţiei franceze în Egipt, a îndeplinit succesiv funcţiile de secretar, la Institutul

din Cairo, reprezentant al Franţei pe lângă guvernul egiptean, ministru al Justiţiei, apoi prefect al departamentului Isere. La Grenoble, în cursul unei inspecţii şcolare el remarcă un elev, căruia îi arată curând colecţia sa, adusă din Egipt. Fascinat de hieroglife, băiatul a întrebat: „Se pot citi toate astea?" Fourier i-a mărturisit că nu. Atunci băiatul declară cu toată seriozitatea:

— Am să le citesc eu, peste câţiva ani, când voi fi mare!

Şi, în adevăr, Jean-Francois Champollion. născut în 23 decembrie 1790, la Figeac, în Guyenne[1]*, a fost cel dintâi care a desluşit scrierea vechilor egipteni.

în liceu, numai Egiptul şi limbile orientale îi stârnesc interesul. Stăpânind cu rară măiestrie latina şi greaca, el începe, la doisprezece ani, să studieze ebraica, apoi caldeeana, siriana, etiopiana, araba şi copta, însufleţit de dorinţa de a descoperi raporturi între egipteana veche şi chineza veche, el se iniţiază şi în acest domeniu. EJ studiază, de asemenea, texte persane vechi, în zend, pahlavi şi parsi. La şaisprezece ani el reia ideea conform căreia limba coptă nu reprezintă decât o formă târzie a limbii vorbite în vechiul Egipt, pe care o regăsim, ca atare, în scrierea hieroglifică.

Champollion conturează prima hartă a imperiului faraonilor. La 1 septembrie 1807. el citeşte, la academia din Grenoble, introducerea lucrării sale consacrate Egiptului sub domnia faraonilor. Asistenţa este cucerită de erudiţia sa şi îl alege, în unanimitate, membru al academiei. „Dacă academia vă primeşte printre membrii săi, deşi sunteţi atât de tânăr, este datorită roadelor activităţii dumneavoastră. Dar ea contează mai mult pe ceea ce sunteţi în măsură să îndepliniţi. Ea este convinsă că îi veţi îndreptăţi speranţele şi că vă veţi aminti, atunci când lucrările dumneavoastră vă vor aduce celebritatea, că ea a fost prima care v-a încurajat", a spus preşedintele, entuziasmat.

La şaptesprezece ani, Champollion este ia Paris, unde asistă la cursurile de la College de France şi de la Şcoala de limbi orientale. Studiază foarte mult la Biblioteca naţională, aplecat asupra manuscriselor, lucrând la întocmirea unui dicţionar al limbii copte. Ajunge la o cunoaştere desăvârşită a acestei limbi, încât până şi însemnările personale sunt scrise în coptă! „Vorbesc cu mine în coptă:;, notează Champollion.

Victorie asupra hieroglifelor

Descifrarea hieroglifelor nu constituia unicul ţel al vieţii acestui „împătimit de Egipf; el era şi un politician înfocat, prins în vâltoarea epocii sale.

Republican convins, urându-i pe Burboni, el scriesatire şi împotriva lui Napoleon, pe care nu-l vede cu ochi buni.

în 1815, împăratul francezilor, la întoarcerea sa din insula Elba, s-a prezentat în fata oraşului Grenoble. I s-au deschis larg porţile oraşului, lumea l-a aclamat, s-a strigat: „Trăiască Napoleon!" Primarul oraşului a fost solicitat să-l prezinte pe Champollion împăratului.

Acel Bonaparte, care râvnise cândva să cucerească Egiptul, este fascinat de tânărul savant şi stă de vorbă cu el câteva ceasuri, împăratul exilat, care porneşte din nou să supună Europa — pentru 100 de zile — este tulburat de convorbirea cu Champollion: i-a evocat deşertul, piramidele tinereţii sale, Egiptul, această ţară măreaţă pe care dorise să o ofere Franţei. El promite tânărului profesor tot sprijinul său, în vederea tipăririi lucrărilor sale la Paris, şi într-o clipă de exaltare, împăratul hotărăşte să acorde limbii copte statutul de limbă oficială a Egiptului, în momentul în care autoritatea franceză va fi restabilită acolo.
în ciuda convingerilor sale politice, Champollion este captivat de învingătorul Piramidelor şi îl urmează la Paris.
Căderea definitivă a lui Napoleon atrage după sine retragerea lui Champollion la Figeac; el profită de acest răgaz, consacrându-se studiului hieroglifelor, în sfârşit, în 1822, a sosit clipa victoriei depline. Pe 17 septembrie, el citeşte în public *Scrisoarea adresată domnului Dacier,* secretar pe viaţă al Academiei de inscripţii, în care el dezvăluie cheia enigmei: hieroglifele nu reprezentau nici simboluri, nici litere; ele erau semne care aminteau sunete.
Foarte curând, el descifrează, cu dovezi justificative, şaptezeci şi nouă de nume regale. Alcătuieşte primul tabel alfabetic, apoi elaborează o gramatică, în 1824. Champollion publică o lucrare rezumativă despre sistemul scrierii hieroglifice. Cutreieră Europa, în căutarea textelor egiptene şi a inscripţiilor. Citeşte tot, înţelege tot. în 1826 este numit conservator al secţiei de antichităţi egiptene, la Luvru, în decursul unui an el redactează catalogul acestui nou departament.

Păşind pe urmele faraonilor

Din iulie 1828 până în decembrie 1829 — face expediţia în Egipt… încununarea strădaniilor sale… visul lui de totdeauna, realizat, în sfârşit, când păşeşte pe pământul faraonilor…
El părăseşte portul Toulon, conducând o echipă formată din câţiva francezi şi toscani: naturalişti. desenatori, pictori şi medici.
„Am ajuns în 18 august pe teritoriul Egiptului, după care tânjeam de mult. Până acum această ţară m-a tratat ca o mamă afectuoasă şi voi avea grijă să-mi păstrez sănătatea şi energia cu care am venit".
El cercetează toate siturile, începând cu delta şi sfârşind cu a doua cataractă, copiază tot ce vede, roagă să i se deseneze tot ce descoperă. Indigenii, cu care discută în limba lor, dau năvală să-l vadă, pe cel care „ştie să citească scrisul pietrelor străvechi".
Este o expediţie fascinantă. Champollion cunoaşte, chiar înainte de a le fi văzut, toate pietrele, toate
monumentele, atât de mult citise despre ele — povestiri, descrieri — atât de mult studiase desenele lui Denon din marea *Descriere,* în urma expediţiei din 1798.
El îşi aminteşte că pe 25 mai 1799 soldaţii generalului Desaixse opriseră la Denderah, în faţa unuia dintre cele mai mari şi mai

frumoase temple egiptene. Se povestea că generalul, subjugat de măreţia acestui imperiu dispărut, a uitat că avea datoria să-i urmărească pe mameluci, iar Vivant Denon, cu creionul şi carnetul de schiţe, era copleşit de sobra frumuseţe a acestor ruine, dorind să cuprindă şi să exprime cât mai bine splendoarea lor.
Champollion ajunge noaptea, la Denderah. Debarcă imediat şt porneşte, cu membrii expediţiei, în căutarea templului. Unul din savanţii care-l însoţeau descrie acest moment:
„Intrăm, la întâmplare într-un boschet de palmieri, luminaţi de lună. Un spectacol feeric! Apoi ne înfundăm în ierburi înalte, în tufişuri şi mărăcini. Să ne întoarcem? Nu, nu vrem asta. Să înaintăm, dar cum? Nu ştim drumul,."
Mica trupă mărşăluieşte încă vreo două ore.
„lată, în sfârşit, templul, scăldat de lumină: suntem cuprinşi de o admiraţie neţărmurită,."
Pe drum, cântaserăm ca să ne treacă nerăbdarea, dar acum, în faţa acestor Propilee, peste care se revărsa o lumină cerească, ce emoţie ne-a copleşit deodată! O tăcere absolută stăpâneşte locul: dincolo de galeria susţinută de coloane imense, umbre grele creează o vrajă supranaturală — afară clarul de lună este orbitor: contrast straniu si fermecător..
„în incintă, aprindem focul cu ierburi uscate. Noi încântări, o nouă explozie de entuziasm; suntem cuprinşi de delir. Parcă am avea febră, suntem ca nebuni. Cădem în extaz.. *Porticul de la Denderah,* situl magic, vrăjit, devenise o realitate".
Acest monument remarcabil data din epoca Egiptului de Jos şi nu fusese terminat decât sub imperiul roman. Champollion constată imediat că.
„Fără a avea intenţia de a jigni comisia, scrie el, basoreliefurile de la Denderah sunt groaznice: nici nu se putea altfel: ele aparţin unei epoci decadente. Sculptura devenise deja o artă decadentă, în timp ce arhitectura (mai stabilă, fiind supusă unor reguli mai stricte) rămăsese demnă de zeii Egiptului şi de admiraţia posterităţii".

Prima catedră de egiptologie

Jean-Frangois Champollion a realizat, în urma acestei călătorii fantastice, lucrări deosebit de valoroase, şi anume: „Scrisori scrise din Egipt şi Nubia", "Monumente ale Egiptului şi ale Nubiei" în patru volume, manuscrisul „Notelor descriptive", care vor fi publicate postum, ca şi „Gramatica egipteană", şi „Dicţionarul egiptean".
în Franţa îl aşteptau onorurile oficiale: este numit membru ai Academiei de inscripţii pe 7 mai 1830, apoi profesor la College de France, pe 12 martie 1831, unde i s-a creat anume o catedră de egiptologie. Din nefericire, suferă un atac de apoplexie de Crăciun, în 1831: moare în 4 martie 1832, înainte de a fi avut răgazul necesar

pentru a-şi desăvârşi opera.
Champollion avusese o sănătate şubredă toată viata; călătoria în Egipt îl epuizase. De multe ori fusese ridicat, leşinat, de pe mormintele din Valea Regilor, unde vroia să lucreze singur, pentru „a asculta glasul strămoşilor. Cu toate acestea, era preocupat de sănătatea colaboratorilor săi, cărora le purta de grijă:
„Când lumea va şti că trupul le este permanent acoperit de o sudoare abundentă, care le curge în ochi şi cade pe hârtia udă deja, din cauza umidităţii calde a acestei atmosfere care fierbe ca o autoclavă, va admira, fără îndoială, curajul tinerilor acestora care înfruntă văpaia trei sau patru ore pe zi, lăsând lucrul numai când sunt istoviţi, la capătul puterilor, şi picioarele nu-i mai ţin", spune Champollion.

Problema descifrării

Până la Champollion, călătorii contemplaseră, deci. fără a le înţelege, misterioasele hieroglife care acopereau obiectele şi monumentele egiptene, scriitură necunoscută a unei limbi milenare. Ce puteau însemna şirurile de desene? Oameni, animale, obiecte de toate felurile... reveneau, la intervale regulate, pe benzi sau pe coloane, fără grai, enigmatice, ca marele Sfinx de la Gizeh.
Şi dacă bărbatul aşezat sau în picioare, ochiul fardat, şoimul, peştii, şarpele, ulciorul acoperit, barca pe Nil... dacă toate acestea erau reale şi reprezentau ceva, un cuvânt, poate? Nu. nu există suficiente hieroglife pentru toate cuvintele, în cazul acesta, de ce nu ar putea reprezenta o literă, ca în alfabetul nostru? Nici această ipoteză nu e valabilă: sunt prea multe, peste 700 de hieroglife. Dar dacă aceste semne conturate clar şi precis, care s-au modificat extrem de puţin în cursul mileniilor, nu corespund nici literelor, nici cuvintelor, ce sunt ele oare? Chiar în Egipt această întrebare nu-şi afla răspunsul. Lumea nu ştia, iar folosirea hieroglifelor încetase către secolul IV d.H. Ultima inscripţie cunoscută data din 24 august 394 d.H. şi fusese descoperită în insula Philae.
Vechii greci, apoi creştinii care au trăit în Egipt ne-au transmis câteva texte în care ei menţionează sistemul de scriere al vechilor egipteni: dar, departe de a călăuzi cercetările, explicaţiile lor nu au făcut decât să *creeze* confuzii, încurcând direcţiile de investigaţie.
Athanase Kircher, în secolul XVII, a emis părerea că limba coptă nu reprezintă decât o formă modernă a vechii limbi egiptene. Dar maniera sa de a descifra hieroglifele s-a dovedit complet greşită: el le considera doar o scriere simbolică.
încercările de a le interpreta au continuat, cu acelaşi insucces, până la descoperirea pietrei de la Ro-sette. Atunci timp de douăzeci de ani s-au succedat încercări de traducere a textului hieroglific, toate mai mult sau mai puţin false, cu toate că s-au semnalat şi câteva rezultate parţiale, corecte.

O idee genială: sunt fonograme

Champollion, respingând atât părerea despre scrierea simbolică cât şi cea despre scrierea alfabetică, emite o idee genială, şi anume că hieroglifele sunt fonograme, adică semne evocând sunete. Nu imagini directe, ci simple mijloace grafice, ca în rebusuri. Astfel. un răţoi (sa, în egipteană) va fi desenat ori de câte ori va fi necesar sunetul sa în frază. Explicaţia era clară: dar mai trebuia studiată şi dovedită.

Champollion începe întâi cu numele proprii: el a remarcat că în textele egiptene numele regilor erau înscrise într-un cartuş. El poate, aşadar, să izoleze în textul pietrei de la Rosette cuvântul *Ptolemeu.* în 1 821 , arheologul englez Banks transportase în ţara sa obeliscul de la Philae, descoperit în 1 81 5, şi care prezenta, ca şi piatra de la Rosette, particularitatea deosebită de a purta inscripţii în greacă şi în caractere hieroglifice.

în acest text, Champollion poate recunoaşte numele lui Rolemeu şi al CieopatreL înscrise în cartuşele lor. în clipa în care a înţeles că semnele nr. *2, 4* şi 5 (/, *o.* p) din *Cleopatra* corespund semnelor nr. 4, 3 şi 1 din cuvântul Ptolemeu, el a descoperit cheia hieroglifelor. Mai departe totul va fi o problemă de muncă perseverentă şi de răbdare.

O complexitate uluitoare

Champollion nu se opreşte la această coincidenţă literală; el doreşte să afle valoarea acestor semne, în cazul în care sunt fonograme. Astfel, cartuşul *Cleopatra* începe prin reprezentarea unui genunchi *(kelle,* în coptă). El identifică deci hieroglifa „genunchi" cu sunetul *k,* de asemenea, ,,leu:'' *(laboi),* cu sunetul /, „mâna" *(toot)* cu sunetul *t,* „gura" *(rd)* cu sunetul *r...*

Champollion se sprijină pe textul grecesc pentru a-şi da seama ce sunet, în coptă, ar putea avea traducerea cuvintelor greceşti. El descifrează astfel 79 semne regale, în curând ajunge să cunoască toate literele alfabetului.

Savantul nu se află decât la începutul drumului. Strădaniile sale se izbesc de faptul că egiptenii foloseau literele pentru a scrie numele proprii, dar pentru celelalte cuvinte ei recurgeau la procedee diferite.

Hieroglifele puteau fi litere (constituind un alfabet) sau silabe (alcătuind un ansamblu de fonograme), sau rezumatele unei idei (formând un ansamblu de ideograme); altele, în sfârşit, nu aveau nici un sens literal, nu se pronunţau şi nu contribuiau decât la definirea felului exact al unui cuvânt sau al unei fraze. Pentru a complica şi mai mult lucrurile, nu se înscriau vocalele. Iar în privinţa felului de scriere, ea se făcea uneori de sus în jos, uneori de la dreapta la stânga sau de la stânga la dreapta, variind după epocile respective. O complexitate uluitoare...

A fost nevoie de tot talentul lui Champollion şi al urmaşilor săi pentru a ajunge la măiestria de a cunoaşte limba hieroglifică egipteană, în prezent, când stăpânim bine mecanismul acesta, şi studenţii pot învăţa egipteana veche cu tot atâta uşurinţă ca pe o altă limbă

moartă, am putea crede că hieroglifele nu mai au taine pentru noi.
Traducerile textelor sacre sunt îndoielnice
O traducere a textelor egiptene este întotdeauna posibilă şi uşor de înţeles, când este vorba despre texte simple. Pentru textele sacre problema se pune altfel. Uneori este necesară perfecta cunoaştere a tuturor disciplinelor ştiinţifice aparţinând egiptologiei, pentru a putea transcrie (mai mult decât a traduce) anumite texte egiptene străvechi. Traducerile care diferă în mod vădit sunt în special în domeniul textelor cu caracter religios, ermetice prin definiţie.
lată un exemplu extras din *Cartea morţi/or,* prezentăm două traduceri, apărute în acelaşi an, ale primelor fraze din capitolul l, bazându-se pe aceleaşi manuscrise.
Prima traducere:
„Cuvinte rostite de N.: «(O) Taur al Apusului, spuse Thot împăratului veşniciei, eu sunt cel mai ceresc dintre zeii protectori. Am luptat pentru tine. Sunt unul dintre zeii aflaţi la Tribunalul care l-a proclamat nevinovat pe Osiris, în faţa duşmanilor săi, în ziua judecăţii, fac parte dintre oamenii tăi, Osiris. Sunt unul din cei doi copii ai lui Nut, care au nimicit duşmanii lui Osiris şi i-au închis pe cei ce se răsculaseră împotriva lui»': (Paul Barguet, Editions du Cerf, 1967).
A doua traducere:
„Slavă ţie. Osiris, Taur din *Amenti!* lată că Prinţul Veşniciei, Thot, vorbeşte prin mine! în adevăr, eu sunt zeul cel puternic care însoţeşte Barca cerească când pluteşte pe ape. Am sosit acum pentru a lupta alături de tine, o, Osiris. Or, eu sunt una din divinităţile străvechi, care în clipa Cântăririi Cuvintelor, l-a ajutat pe Osiris saşi învingă duşmanii. Acum, o, Osiris, eu trăiesc lângă tine, deopotrivă cu ceilalţi zei născuţi de zeiţa Nut; ei îţi doboară duşmanii şi prind demonii" (Gregoire Koipak-tchy, Omnium litteraire, 1967).
Putem constata lesne că cele două texte prezintă diferenţe notorii, nu numai prin maniera de a se exprima, ci şi prin acordarea altui sens, textului respectiv.

4

SFERA UNEI CIVILIZAŢII

ondiţiile geografice, ritmul de viaţă impus de Nil, sistemul grafic deosebit constituie trăsături esenţiale pentru conturarea entităţii egiptene, îi vom înţelege mai bine sufletul dacă ne vom lăsa călăuziţi de intuiţie, şi nu de raţiune, dacă îl vom simţi, îl vom ghici, prin intuiţie sau deducţie, şi vom şti să auzim mesajul pe care ni-l adresează peste milenii.
Calendarul începe odată cu anul 2783 î.H.
Anul egiptean era împărţit în 365 zile. 12 luni. de câte 30 zile, la care se adăugau 5 zile la sfârşitul anului. Cele trei anotimpuri, de câte

patru luni fiecare, erau: inundaţia *(akhit).* revărsarea (per/7[1]), recolta *(chemu).* Lunile au fost denumite abia în epoca târzie: până atunci nu era specificată decât numerotarea lor.
Un exemplu de exprimare a datei:
„Anul 9 (al domniei) al lui Ramses al II-lea. luna a treia, ziua a zecea."
Noi ştim că începutul anului era determinat de ziua în care apărea cu puţin timp înainte de răsăritul soarelui, steaua Sothis *(Sopdit),* pe care noi o numim Sirius; această zi trebuia să coincidă cu prima zi de inundaţie la Memfis.
Din păcate, ciclurile lui Sirius, ca şi ale Soarelui, sunt de 365 zile şi, aproximativ, un sfert, iar egiptenii neavând ani bisecţi, însemna că datele inundaţiei şi ale răsăritului lui Sirius aveau un decalaj de o zi la fiecare patru ani. Cu 1461 ani mai târziu, apărea aceeaşi coincidentă, cu un an de decalaj. Acest ciclu lung a fost denumit ,.perioada lui Sothis:: (Sirius). Egiptenii observaseră acest decalaj care instala vara în miezul iernii şi se pare că, în epoca târzie, i-au aflat remediul, în mod curent, lumea recurgea la două calendare: unul, oficial, permanent decalat faţă de celălalt, care era folosit practic, în modul obişnuit de viată.
1) în anotimpul pent ogoarele ieşeau din apă şi puteau fi arate, anoi semănate apoi semănate.
Noi ştim cu siguranţă că apariţia lui Sopdit coincidea exact cu prima zi a calendarului oficial egiptean. ?n anul 139 î.H. Deci., printr-un calcul simplu, constatăm că situaţia era asemănătoare în anii 1322. 2783 şi 4244. La care dată. dintre ultimele două menţionate, a fost inventat calendarul? Aceasta este întrebarea. 4244 pare o dată potrivită, dar ne aflăm în plină epocă neolitică în valea Nilului, iar explicaţia conform căreia calendarul ar reprezenta contribuţia unei alte civilizaţii cade de la sine; deoarece numai din Egipt poate fi observat răsăritul lui Sirius, cu puţin timp înainte de răsăritul soarelui.
Rămâne deci 2783. la începutul Imperiului Vechi, dată care pare confirmată de inscripţiile gravate pe Piramide. Cui i se datoreşte descoperirea calendarului? întrebarea nu şi-a aflat încă răspunsul. însemnarea poziţiei lui Sopdit în calendarul egiptean trebuia făcută cu regularitate: noi dispunem actualmente doar de câteva observaţii, datorită cărora s-au putut preciza cu exactitate domniile lui Thutmosis III şi Amenofis I din dinastia a XVIII-a şi cea a lui Sanusrit din dinastia a XII-a.

Izvoarele şi reperele istoriei egiptene

Multă vreme părerile egiptologilor au fost contradictorii cu privire la durata istoriei egiptene, în prezent, întrucât datele care marchează istoria Egiptului au fost confruntate cu cele ale ţărilor vecine, disputele au încetat şi, cu foarte puţine variante, egiptologii au
ajuns la o perfectă înţelegere.
Până la descifrarea hieroglifelor de către Charn-pollion. istoria Egiptului putea fi cunoscută doar prin intermediul autorilor greci şi latini şi datorită

Bibliei. Aceasta însemna foarte puţin, era adesea fals si avea foarte multă subiectivitate. Nci arn urmărit succesiunea regilor pe lista elaborată de scribul Maneton, care a împărţit istoria egipteană în treizeci de dinastii, de la regele Menes la Alexandru cel Mare. Lista aceasta a fost confirmată, parţial, de papirusul (în foarte proastă stare) de la Torino şi de către listele de dinastii înscrise pe monumente.
De la Champollion, civilizaţia egipteană a prins grai: avem la dispoziţie imensa bogăţie a hieroglifelor sau a papirusurilor scrise cu caractere de literă derivate din hieroglife (sistemul grafic hieratic, cel mai vechi scris de mână, folosit de vechii egipteni). Aceste date istorice s-au confirmat în mod remarcabil prin descifrarea textelor scrise cu caractere cuneiforme.
Istoria Egiptului este împărţită într-un număr anumit de perioade.
Perioada thinită sau Imperiul memfit (3000-2780) se referă la primele două dinastii. Imperiul Vechi (2780-2400) se întinde de ia dinastia a III-a la a VI-a. Urmează prima perioadă intermediară, de la sfârşitul dinastiei a VI-a !a începutul celei de-a XI-a (către 2400-2065) Imperiul de Mijloc sau primul imperiu teban (2065-1785) cuprinde sfârşitul dinastiei a X!-a şi dinastia a XII-a. Urmează o a doua perioadă intermediară (1785-1580). de la dinastia a XIII-a la dinastia a XVII-a. Imperiul cei Nou sau al ooilea imperiu teban (1580-1200) este marcat de dinastiile XVII-XIX. Decadenţa încheie istoria Egiptului antic (1200-333), cuprinzând ultimile zece dinastii; ea este uneori subîmpărţită în: a treia perioadă intermediară, până la dinastia a XXIV-a, şi Epoca târzie.

Faraonul făureşte istoria

„Rege de drept divin" este o expresie insuficientă pentru a-l desemna pe faraon, începând cu Imperiul Vechi, el este zeu, el este Horus. Noţiunea aceasta a evoluat, cu încetul, regele devenind numai .reprezentantul lui Horus". apoi Jiul lui Ra:i, dar caracterul sacru rămâne permanent legat de fiinţa sa. Cultul va fi întotdeauna practicat în numele şi în locul regelui.
Noi folosim cuvântul *faraon,* pentru a-l desemna pe regele Egiptului, în mod impropriu: istoria egipteană menţionează târziu această denumire. Grecii au creat cuvântul *faraon,* pornind de la *Per-aâ,* care înseamnă în egipteană ,,casa cea mare", cu alte cuvinte, palatul.
V.S.F., iniţialele cuvintelor Viaţă, Sănătate, Forţă, erau folosite frecvent pentru a-l desemna pe rege. Sub domnia lui Akhenaton. regele eretic al Imperiului Nou, ele sunt puse în evidenţă pentru prima oară, fiind asoci-ate cuvântului faraon: *,,Per-aâ.. Ankh, Udja, Seneb, Neb".* adică:,.Faraon. Viaţă, Sănătate. Forţă. Stăpânul".
.,Eu sunt fiul vostru, afirmă Ramses ai III-lea, creat de cele două braţe ale voastre. Viaţă, Sănătate, Forţă pe întregul pământ. Voi aţi realizat pentru mine perfecţiunea pe pământ. Eu îmi îndeplinesc funcţia în linişte". în texte, cuvintele ce! mai frecvent folosite sunt cele care denumesc .,Maiestatea" *(hem}.* Regele, când vorbeşte despre sine, spune: Majestatea Mea *(hemy)* sau Majestatea Sa *(hemef),*
Toată istoria oficială a Egiptului este axată în jurul faraonului, care „făureşte istoria", în adevăratul înţeles al cuvântului. El este cel care

aduce prinosul cuvenit zeilor, preamărindu-i în cult; din porunca lui se înalţă palatele, templele şi monumentele funerare: el este conducătorul expediţiilor războinice şi numai lui i se da-toreşte câştigarea bătăliilor. Regele este „stăpânul uni versului". Cerească î; este naşterea, măreaţă, încoronarea, splendid, jubileul, şi sublimă, moartea. Avansările, numirile, pedepsele nu se acordau decât cu consimţământul său.
„Considerat ca o persoană divină, sub toate aspectele, faraonul era înconjurat de o mulţime de servitori şi de colaboratori de tot felul: generali, spălători de rufe. paznici ai garderobei imperiale şi alţi înalţi demnitari", scrie Wili Durant în *Istoria* c/V///zaf/e/(Rencontre, 1966).
„Douăzeci de oameni se ocupau de toaleta lui: bărbierii care îl râdeau şi-i tăiau părul; cei care aveau grijă de acoperământul de cap. potrivindu-i tiara şi diadema cum nu se poate mai bine: manichiuriştii, care-i tăiau şi lus-ţruiau unghiile, cei care-i ungeau trupul cu uleiuri parfumate, îi înnegreau sprâncenele cu kohl şi-i dădeau cu roşu pe buze şi pe obraji." O inscripţie aflată pe un mormânt precizează funcţiile răposatului: .,Stăpân al Cutiei cu farduri, Stăpân al pensulei pentru aplicarea fardului, Purtător al Sandalei Regelui, ocupându-se, conform regulilor, de sandalele regelui." Regele este neîntrecut la vânătoare ca şi la război, dar nu-i displace — câtuşi de puţin! — să asiste la spectacolele de cântece şi dan-suri oferite de fetele tinere, dintre cele mai frumoase şi mai sumar îmbrăcate.
„Cel îndrăgit de rege, se spune mai departe, va fi un *imakhu* (care s-a bucurat de un venit şi a fost înzestrat cu un mormânt): celui ce se arată vrăjmaş al Ma-jestătii Sale. i se va arunca leşul în apă.:;

Curtea şi Statul: rafinament şi seriozitate

„Puternic este cel ai cărui împuterniciţi sunt capabili de acţiuni de mare amploare. Rege puternic este cel ce are o Curte. Este plin de măreţie cel a cărui bogăţie constă în numeroşii săi împuterniciţi destoinici', spune un rege din Imperiul Vechi fiului său.
Curtea şi Statul existau într-o formă simplificată, în Imperiul Vechi, dar aveau să capete, cu timpul, o importanţă tot mai mare, culminând cu Imperiul Nou. la Teba. unde bogăţia şi rafinamentul creaseră o ambianţă definită prin eleganţă şi curtenie.
Dacă, la Curte, bărbaţii nu purtau deseori decât o bucată de pânză, cu care îşi înfăşurau coapsele, sau o cămaşă lungă de in, femeile se prezentau, !a sărbători şi ceremonii deosebite, cu rochii a căror transparenţă studiată le sublinia silueta fină, dovedind o adevărată artă de a se îmbrăca. Rochiile acelea se înnodau sub sânul stâng descoperindu-l.
Femeile frumoase purtau un con ae alifie parfumată pe superbele lor peruci — de altfel, bărbaţii foloseau şi ei acele alifii parfumate. Machiajul studiat cu grijă şi bijuteriile completau toaleta feminină. Eleganţa femeilor egiptene poate rivaliza cu a femeilor din ziua de azi, de care le despart doar... 4000 de ani.
Organizaţia statală se complică tot mai mult. Regele atribuie funcţiile,

numind un vizir, alţi miniştri, intendenţi, guvernatori ai provinciilor, atât în Egipt cât şi în posesiunile sale din Asia. O mulţime de scribi notează pe papirusuri orice sac de grâu care intră sau iese din hambarele regale.
Un text, datând din Imperiul Nou, ne aduce ia cunoştinţă recomandările făcute faraonului cu ocazia instalării la putere a unui nou vizir:
„Supraveghează birourile vizirului; fii atent la tot ce se petrece acolo. Gândeşte-te că birourile acestea constituie sistemul de rezistenţă pe care se sprijină edificiul întregii ţări. Viaţa de vizir nu e dulce; e mai curând amară... Gândeşte-te că el nu are unica misiune de a respecta prinţii şi sfetnicii, gândeşte-te că el nu este constrâns să supună populaţii întregi... Când se prezintă vreun petiţionar, din Egiptul de Sus sau din Egiptul de Jos... ai grijă ca totul să decurgă în spiritul legii, sa fie respectate obiceiurile şi dreptul fiecăruia să fie respectat... A arăta părtinire înseamnă o mare ticăloşie... Con-sideră-i pe cel pe care-l cunoşti în acelaşi fel în care ai privi pe cineva necunoscut iar pe cel apropiat de rege. în acelaşi mod în care ai privi pe unul care se află departe de el. Gândeşte-te că prinţul care se comportă după sfaturile acestea va avea parte de o domnie lungă!"

Fericirea şi nefericirea felahului

Ţăranul constituie baza populaţiei egiptene. Acest popor nu a fost nefericit nici asuprit, în afara perioadelor de răzvrătire şi de anarhie, a căror victimă a fost în primul rând. A lua drept criterii de referinţă condiţiile de viaţă ale ţăranilor egipteni în epocile de decadenţă ar în-semna o prezentare inexactă a societăţii egiptene.
Herodot, care a vizitat Egiptul în secolul 5 î.H, a fost uimit de faptul că ţăranii aveau hrana asigurată atât de lesne, datorită solului mănos:
Ei culeg roadele pământului muncind mai puţin decât oricare alt popor... ei nu-şi dau osteneala să are cu plugul sau cu săpăliga; de asemenea, ei sunt scutiţi de alte munci., pe care alţi oameni sunt constrânşi să le presteze, pentru a avea o recoltă bună de grâir după ce apele fluviului s-au umflat şi s-au revărsat peste câmpuri, ele se retrag şi atunci ţăranul îşi însămânţează pâmântui; purcelul lui e lăsat în voie să se plimbe pe ţarină; sămânţa este astfel bine înfiptă în sol şi ţăranului nu-i mai rămâne decât să aştepte culesul."
Câmpuri întregi de orz *(e/of) şi* de grâu bogat în amidon *(bote) se* desfăşoară pe tot cuprinsul ţării de la mlaştinile deltei până la graniţele cu Nubia. în afara „metodei cu purcelul", descrisă de Nerodei egiptenii foloseau, pentru araî şi semănat, plugul cu brăzdar din lemn sau din fier, sau o săpăliga rudimentară din lemn, alcătuită dintr-o coadă destul de lungă, la capătul căreia era fixat un tăiş din lemn. prins cu o sfoară împletită, după cum se poate vedea pe hieroglifa sunetului *mr.*
După ce câmpul a fost semănat plugul este tras de două vaci sau, la nevoie, de ţărancă şi de copii.
în general, ţăranii lucrează pământul aparţinând unui mare proprietar, al unui nobil sau al unui templu. Ei plătesc dijmă în natură: saci de grâu. in. carne...

...Ce viaţă plăcută! spune plugarul. E răcoare, vitele trag la plug. Cerul ne dă tot ce dorim. Hai să lucrăm pentru prinţ."

Culesul se efectuează cu o seceră cu coadă scurtă, având un tăiş destul de lat. a cărui extremitate este ascuţită. Spicele de grâu sunt transportate în coşuri, duse de oameni sau încărcate pe spinarea măgarilor: după aceea ele sunt împrăştiate pe tot întinsul ariei, unde boii le calcă în picioare, iar oamenii le răvăşesc din când în când.

„Călcaţi în picioare pentru voi, strigă păstorul de boi, călcaţi în picioare! Paiele sunt hrana voastră. Grânele sunt ale stăpânilor voştri. Nu vă opriţi E atât de răcoare!"

Cu toate acestea, scribii nu împărtăşesc de loc acest punct de vedere asupra vieţii la ţară. Unul dintre ei evocă cu groază condiţia ţăranului — pus într-o situaţie neobişnuită — în *Satira meseriilor,* compusă în Imperiul de Mijloc.

„Ai uitai dar de situaţia ţăranului după ce i s-a luat zeciuiala din recoltă. Viermii i-au mâncat jumătate din cantitatea de grâu rămasă, iar hipopotamii au isprăvit restul. Câmpurile sale sunt năpădite de sute de şobolani, distruse de lăcuste, vite mari şi păsări mici. Dacă ţăranul nu-şi veghează recolta tot timpul, o clipă de neatenţie ajunge ca să fie prada hoţilor. Şi asta nu e totul; trebuie să înlocuiască acum curelele care prind fierul săpăligii de coadă şi care nu mai sunt bune la nimic, a mai murit şi boul care trăgea la plug..."

Culturi felurite, creşterea animalelor domestice

„Pâine — bere" însemna hrană, pentru egipteni. Băutură naţională, berea, făcută din orz şi din curmale, era consumată în toată ţara şi în toate împrejurările: la câmp, pe corabie, în localuri de petrecere şi acasă.

Vinul era produs doar în anumite regiuni, cultura viţei de vie fiind practicată, cu precădere, în regiunea răsăriteană a deltei, dar şi în grădinile particulare (pentru degustarea strugurilor).

Culesul viei era simplu. Ciorchinii, rupţi cu mâna, erau aşezaţi în coşuri din papură împletită şi transportaţi direct la cuva cea mai apropiată de micile domenii sau încărcaţi pe corabie, pentru a ajunge la crama domeniilor întinse Cuvele nu erau din lemn. deoarece egiptenii nu ştiau cum se execută un butoi. Ţăranii călcau voios în picioare strugurii din cuvele de piatră, al căror fund era înclinat, formând o pantă. Sucul obţinut astfel era trecut în vase mari, cu fundul plat. unde era lăsat să fermenteze. Când stăpânul vine să supravegheze culesul viei, lucrătorii îl întâmpină cu cuvintele:

,.Vino, stăpâne, uită-te la via dragă inimii tale. în timp ce culegătorii zdrobesc boabele. Butucii sunt încărcaţi de struguri. S-a făcut must mai mult decât în oricare an. Bea, îmbată-te de bucurie şi fă ce îţi place. Totul va decurge după pofta inimii tale. Doamna din Imit a sporit numărul viilor tale, pentru că îţi vrea binele şi doreşte să f ii fericit."

Munca ţăranului mai cuprindea şi cultivarea inului a fructelor şi a

legumelor. Inul era smuls când era încă în floare, în Imperiul Vechi, creşterea animalelor ocupa un loc important; s-a încercat chiar domesticirea gazelelor a cerbilor, a antiiopelor-suliţă, a antilopelor-vacă. a antilopelor cu coarne spiralate, a unei specii de muflon... Dar foarte curând egiptenii şi-au dat seama că aceste specii nu meritau toată osteneala şi s-au mulţumit cu creşterea animalelor domestice: boi. măgari capre, oi: ogrăzile erau pline de gâşte şi raţe; alte păsări de curte — găini, cocoşi — nu erau cunoscute încă. Hyksoşii au adus în Egipt calul, dar abia în Imperiul Nou s-a acordat o atenţie deosebită constituirii hergheliilor.

Grajdul de bovine, situat aproape de casa stăpânului, era şi locuinţa argaţilor, pentru a preîntâmpina hoţiile.

„O precauţie excelentă împotriva furtului, scrie Pierre Montet, era însemnarea vitelor, ca semn de recunoaştere. Aceasta se făcea îndeosebi pe domeniul iui Amon şi al marilor zei. precum şi pe domeniul regal. Vacile şi viţeii sunt grupaţi într-o parte a pajiştei; rând pe rând, fiecare animal este prins cu iassoul; i se leagă fedeleş labele. Este răsturnat ca şi când ar trebui sacrificat. Lucrătorii încing fierul până la incandescentă şi-l aplică pe spata dreaptă a vitei. Scribii, bineînţeles, sunt de faţă, cu toate cele necesare exercitării profesiunii lor: văcarii sărută pământul cu respect, în faţa acestor reprezentanţi ai puterii."

Scribii fac legea în ţară

Meseria de scrib era foarte preţuită în Egipt... îndeosebi de membrii corporaţiei, dornici să-şi păstreze privilegiile, pătrunşi de importanţa meseriei lor.

Un poem oglindeşte acest fapt, menţionând numele unor scribi foarte cunoscuţi în istoria literară a Egiptului.

‚A fi scrib, sădeşte-ţi asta în inima ta...

„O carte este mai utilă decât o casă clădită, decât mormintele din apus. Este mai frumoasă decât un castel înălţat şi decât o stelă dintr-un templu.

,.Se află pe aici cineva care se poate măsura cu Djedefhor?

„Se află pe aici cineva care să preţuiască cât Im-hotep?

„In această epocă nu există om mai bun ca Nefri şi Akhti, care este cel mai mare. îţi spun numele lui Ptah-Djehuti şi a lui Khakheperresenb... Este vreun om capabil să-l egaleze pe Ptah-hotep sau pe Kaires?[1]'

Djedefhor a fost unul dintre fiii lui Keops, constructorul Marii Piramide. Imhotep a fost sfetnicul şi arhitectul regelui Zoser: Ptah-hotep, autorul maximelor, care ne-au parvenit în întregime, a trăit pe vremea lui Djedkare Isesi, ultimul rege din dinastia a V-a.

Scribii deprindeau meseria lor la şcoală, mulţi ani de-a rândul. Trebuia să ştii să citeşti, să transcrii hieroglifele, să notezi exact textul dictat, să ştii să copiezi textele străvechi, în cursul acestei pregătiri, protecţia divină a lui Thot era asigurată, deoarece era zeul scribilor.

Obiectele necesare scribilor se rezumau la o tăbliţă pe care erau încastrate două cupe mici cu vopsea neagră şi roşie şi o canelură (un şanţ îngust) pentru pensule, simple tije de lemn, măcinate la un capăt, de-

seori, pentru că erau sfărâmate cu dinţii. Elevii scriau mai întâi pe aşchii de calcar sau pe cioburi de olărie (os-*traca)*: sau pe scânduri de lemn pe care se aplicase un strat de stuc. Mult mai târziu primeau încuviinţarea de a-şi încerca talentele pe papirusuri, care erau rare şi costisitoare.
Această ucenicie nu era uşoară şi nu se deprin-dea întotdeauna de bunăvoie. Băţul profesorului era totuşi cel mai bun mijloc de pregătire a tinerilor egipteni, care erau mai curând dispuşi să fie gălăgioşi, guralivi şi leneşi, decât harnici la învăţătură, aşa cum sunt mereu copiii de pretutindeni.
„Scrie cu mâna ta:'. îndeamnă neîncetat scribul Amenmose, „discută cu alţii mai pricepuţi decât tine... Ai să fii tare dacă faci exerciţii zilnic... Dacă lipseşti o zi doar de la această datorie, vei fi pedepsit. Lasă-ţi inima să-mi asculte vorbele, îţi vor prinde bine. Pe maimuţe le înveţi să joace. Caii sunt dresaţi. Poţi prinde uliul în cuib. Pui şoimul să zboare. Nu uita că progresezi dezbătând minuţios problemele. Nu neglija scrisul. Ascultă din tot sufletul poveţele mele, îţi vor fi de mare folos.''
Cuvinte pline de înţelepciune, care au contribuit la formarea unei clase a scribilor (şi a preoţilor) cea mai învăţată clasă de intelectuali ai antichităţii: să reţinem data, acum cinci mii de ani! După terminarea studiilor, dacă elevul nu mergea „din cârciumă în cârciumă, mirosul de bere însoţindu-i paşir'. el devenea un om de vază, activitatea sa fiind considerată „cea mai importantă profesiune".
„Scribul este cel care impune taxele: în Egiptul de Sus şi în Egiptul de Jos, şi tot el le percepe: tot el face calculele pentru toate câte sunt. Toate armatele depind de el. Magistraţii compar în faţa faraonului, conduşi de scrib, care hotărăşte atribuţia fiecăruia Tara întreagă ascultă de el: orice situaţie, orice caz, se află sub controlul lui" afirmă papirusurile.

Meşteşugari si artişti

Artizanatul egiptean *(hemuf)* cuprindea un personal numeros, afectat templelor, în oraşe, meşteşugarii se grupau pe specialităţi, stabilindu-se pe o stradă rezervată breslei lor. aşa cum se întâmplă şi astăzi în Orient: meşteşugarii care prelucrau arama şi bronzul, fierul şi metalele preţioase specialişti în pielărie, în lemnărie, cioplitorii de piatră...
Prelucrând tulpina plantei acvatice papirus se realizau frânghii şi rogojini, sandale şi hârtie. Ţesătorii de papirus erau maeştri în meseria lor: executau o ţesătură atât de fină încât avem nevoie de o lupă. astăzi, pentru a o distinge de mătase.
Meşteşugari lucrând cu artă, cu o excepţională îndemânare şi un gust desăvârşit, de la care am moştenit mobilele din lemn de esenţe rare. decorate cu o marchetărie delicată, statuile şi basoreliefurile, picturile şi gravurile şi cele o mie unu articole de uz casnic, pentru toaletă sau machiaj, pentru masă şi bucătărie, numeroasele bijuterii din aur şi pietre preţioase, a căror execuţie este de o fineţe fără seamăn...
Pictorii şi sculptorii erau mândri de priceperea lor.
„Cunosc mersul unui bărbat, după statuia sa. ţinuta unei femei, atitudinea celui care aruncă harponul, privirea aruncată de un ochi. aerul

năucit al celui trezit din somn, braţul ridicat al aruncătorului, poziţia înclinată a alergătorului. Ştiu să fac încrustaţii care rezistă la foc şi nu se dizolvă în apă."
„în acest domeniu, nimeni nu se pricepe mai bine decât mine şi fiul meu cel mare. Când zeul porunceşte, el lucrează şi se descurcă. Am văzut lucrările executate de mâna lui, din orice piatră preţioasă, de la aur şi argint până la fildeş şi abanos..:' declară un artizan-artist.

O artă care le generează pe celelalte

Christiane Desroches-Noblecourt afirmă că „arta egipteană, prin coeziunea sa, disciplina tradiţiei sale. măreţia sa, preocuparea intensă pentru desăvârşirea sa, pe o durată foarte mare, este reflectarea celei mai impunătoare civilizaţii apărute până atunci, în aşa măsură încât toate manifestările culturale care i-au urmat ar putea să nu reprezinte altceva decât forme disociate din stilul său. ::
Această artă este caracterizată mai întâi printr-un anumit număr de influenţe: a *regiunii,* vastă oază cu cerul senin, aerul uscat şi cald, cu spaţii nesfârşite şi cu viaţa reglementată de revărsarea Nilului: a *religiei..* cadru al vieţii egiptene: a *faraonului,* care pune amprenta personalităţii sale pe epoca respectivă, im-plicându-se atât de mult, încât perioadele marcate de tulburări politice şi de slăbire a autorităţii regale sunt cele de regres artistic.
Aceste influenţe constante, asociate cu un puternic sentiment al veşniciei şi al trăinicie! lucrurilor, au modelat arta egipteană, care, timp de 3000 ani. a format un tot coerent, al cărui stil putea fi recunoscut imediat, înălţate pentru a înfrunta milioane de ani şi consacrate preamăririi faraonilor şi Egiptului, monumentele (temple şi morminte) subliniază uneori tendinţa spre gigantism, trăsătură caracteristică pentru reprezentarea staturii personalităţilor şi zeilor. Astfel, regele este înfăţişat deseori disproporţionat de mare faţă de supuşii săi sau chiar faţă de regină. De asemenea, s-ar putea crede că arta egipteană este afectată de o mare monotonie, în realitate nu este deloc aşa: se constată o mare varietate în toate manifestările sale: o mare abundenţă de scene, de metode, de teme, de aranjamente arhitecturale...

Exemplu de subiect literar: perfidia femeilor

Egiptenii ne-au lăsat o literatură bogată. Mai întâi, textele şi inscripţiile religioase, apoi textele şi inscripţiile mortuare, care cuprind fragmente cu caracter religios şi fragmente cu caracter profan, relatând, pe pereţii monumentelor funerare, scene de viaţă obişnuite: textele şi inscripţiile diferite constituie ultima categorie, din care fac parte: povestiri despre bătălii, descrieri ale încoronării şi jubileului faraonului, basme şi maxime, texte moralizatoare, hotărâri judecătoreşti, poeme de dragoste...
Cunoaştem câteva texte din această ultimă categorie, şi anume: *Povestea lui Sinuhet. Povestea omului din oază, Imn adresat Nilului, Naufragiatul. Disperatul, înţelepciunea lui Ani. Satira meseriilor, învăţăturile lui Ptah-hotep, Povestea celor doi fraţi.* „[1)]

Povestea celor doi fraţi este extrem de cunoscută şi tratează despre perfidia femeilor adultere.
Citām câteva fragmente, transpuse în limba franceză de vicontele de Rouge (în *Revue archeolo-gique,* 1857), pe baza papirusului de la Orniney, aflat la British Museum, datând din Imperiul Nou.
Senzuală, necredincioasă, nemiloasă, este nevasta lui Anubis, al cărui frate mai mic, Bata, săvârşea toate muncile ce trebuiau făcute pe ogoare.
„Multe zile trecură astfel; cei doi fraţi se aflau la câmp şi au rămas fără seminţe. Fratele cel mare îl trimise pe mezin acasă, spunându-i atunci: «Du-te în sat şi adu-ne seminţe!»'[1]
Acasă mezinul dădu de nevasta fratelui său, care tocmai se pieptăna. El îi spuse: ,,Scoală-te! Dă-mi
1) unul dintre puţinele basme egiptene care au ajuns la noi în întregime, fără să-i lipsească un rând. Scris cu 1300 de ani înaintea erei noastre în Egipt, această povestire a avut o foarte largă răspândire, iar un anumit număr de teme se regăsesc în mai toate literaturile populare din Asia şi Europa

seminţe ca să mă întorc la câmp, căci fratele meu mai mare mă aşteaptă. Nu întârzia!" Ea îi dădu următorul răspuns: „Du-te, deschide grânarul şi ia tu însuţi ce ai nevoie, ca să nu rămână neisprăvită aranjarea părului meu.::
Flăcăul intră atunci în grajd şi luă un vas mare; vrând să ia cu el cât mai multe seminţe; el puse în saci orz şi grâu şi ieşi, cărând sacii în spinare.
Tânăra femeie îi spuse: „Duci pe umerii tăi cinci saci de grâne.[1>] Eşti înzestrat cu o mare putere şi văd cât de voinic eşti!" Şi ea a dorit să-l cunoască, aşa cum o femeie cunoaşte îndeaproape un bărbat.
Ea se ridică, îl apucă de mână şi spuse: „Vino. să ne iubim, apoi ne vom odihni un ceas. Eu te prefer pe tine; de aceea mi-am pus cele mai frumoase veşminte." Tânărul, auzind cuvintele acestea neruşinate, se mânie ca o panteră. Ea se înspăimântă. El îi spuse atunci: „Tu eşti pentru mine ca o mamă, iar soţul tău este pentru mine ca un tată: el m-a crescut, fiind fratele meu mai mare. Nu pot săvârşi o asemenea ticăloşie! Spune-mi să fac ceva îngăduit! Acum, să nu-ţi închipui că voi repeta în faţa cuiva vreuna din spusele tale! în faţa nimănui gura mea nu va scăpa vreo vorbă necuviincioasă."
El îşi săltă pe spinare sacii grei şi porni cu ei spre câmp. Cum ajunse la fratele său, amândoi se apucară să lucreze cât şapte, fiecare cu rosturile lui.
Spre seară, fratele cel mai mare se întoarse acasă, în timp ce mezinul mai zăbovi alături de vitele
1) sacul avea 56 kg. Cinci saci însemnau deci o greutate de 280 kg.
Isis si Horus într-un cuib din papirus
Isis cu fiul ei Horus si Osiris sale, pe câmp. încărcat cu toate roadele câmpului, el mâna vitele din urmă, spre a le culca în staulul lor din sat.
Dar nevasta fratelui celui mare era foarte înspăimântată din pricina

vorbelor pe care le rostise. De aceea, luă untură şi seu (şi se unse cu ele), prefăcându-se că este bolnavă şi că fusese bătută. Când bărbatul ei se întoarse acasă, seara, după obiceiul lui zilnic, el intră în casă şi o găsi pe nevasta lui culcată, ca şi când ar fi fost victima unui act de violenţă. Ea nu-i vărsă apă pe mâini, cum îi era obiceiul, nu aprinse opaiţul în aşteptarea lui, bezna domnea în toată casa... Ea stătea culcată, fără nimic pe dânsa. Bărbatul său îi spuse: ,.Eu îţi vorbesc." „Nu-mi spune nimic", răspunse ea. „Fratele tău mezin, când a venit să ia seminţe pentru tine, m-a găsit singură şi mi-a zis: «vino să petrecem un ceas împreună.» Aşa mi-a vorbit şi eu nu l-am ascultat. «Nu-ţi sunt eu ca şi mama ta, iar fratele tău nu este ca şi tatăl tău?» Aşa i-am spus. el s-a înfricoşat şi m-a bătut ca nu cumva să-ţi spun ceva. Aşa că dacă tu îl laşi în viaţă, eu mă voi omorî. Ascultă, când va veni seara acasă şi voi pomeni mârşăvia lui, el va tăgădui şi va spune altfel de cum trebuie."

Povestea e lungă. Fratele cel mare, Anubis. îl urmăreşte pe Bata, ca să-l ucidă, dar acesta este prevenit din vreme şi izbuteşte să se ascundă undeva. Chiar Ra intervine, fiindu-i milă de tânărul Bata. Anubis se repezise să-l prindă când zeul Ra a făcut să răsară între el şi fratele mai mic o întindere de apă unde mişunau crocodili. Bata profită de ocazie şi-i mărturisi fratelui său tot adevărul. El se jură pe Ra-Harakhti. şi, ca să-şi întărească spusele, luă o trestie tăioasă şi-şi tăie falusul, pe care-l aruncă în apă.

Anubis, disperat, se întoarce acasă, îşi omoară soţia şi-i aruncă trupul la câinii deşertului. Zeii s-au milostivit de Bata, iar zeul Khnum i-a făurit o soţie „care era mai frumoasă la trup decât orice femeie din întreaga ţară şi divina sămânţă a zeilor sălăşluia în ea. Bata s-a îndrăgostit de ea nebuneşte; el îşi petrecea ziua fugărind în pustie vânatul pe care îl aducea, aşezându-l dinaintea ei.:'

Această povestire este un exemplu luat din literatura egipteană, care nu se referă numai la faraon sau la religie.

Se înălţau şi imnuri de slavă căsătoriei si dragostei

Femeile egiptene nu se comportau ca nevasta lui Anubis, evident. Egiptenii aveau familii unite şi îşi iubeau copiii:

„Te-am luat de soţie când eram tânăr. Am fost alături de tine, sufletul tău nu a pătimit din cauza mea", se plângea un soţ, disperat de moartea soţiei sale.

Femeile egiptene se căsătoreau foarte tinere, îndată ce ajungeau la vârsta pubertăţii şi ele aveau deja câţiva copii înainte de a împlini douăzeci de ani.

,,Căsătoria, afirmă Leonard Cottrell în *Soţiile faraonilor* (Robert Laffont, 1968). reprezenta un contract civil şi, cel puţin în clasele înstărite, femeia putea lua de soţ pe cine dorea, în afară, fireşte, de căsătoriile dinastice între membrii familiei regale. Conform unui document «tinerele fete erau prezentate celibatarilor», datorită bunăvoinţei unor oameni de vază, care doreau să contribuie la înjghebarea unei familii. Zeiţa Hathor era rugată să dea «un soţ văduvei şi un cămin, fetei neprihănite». Bărbaţii egipteni

se purtau frumos cu soţiile lor, după cum se pare.
Dragostea era slăvită de poeţi, Iată un dialog edificator:
Tânărul
Şapte zile trecut-au de când nu mi-am văzut iubita. Melancolia m-a copleşit: Sufletul mi-e împovărat. Am uitat de viaţă. Când vin doctorii să mă vadă. Leacurile lor nu-mi aduc alinare. Vracii nu găsesc nici ei vreo izbăvire. Nu mi se cunoaşte suferinţa.
Dar dacă mi se spune: ..Priveşte, iat-o," prind din nou viaţă.
Fata
E nevoie să-mi trimiţi un sol lute de picior, când vine şi pleacă Ca să spună că-mi eşti necredincios? Vorbeşte odată şi spune că ai găsit pe altcineva.

PARTEA A DOUA

ISTORIA EGIPTULUI

n pragul celui de-al treilea mileniu înaintea erei noastre, civilizaţia egipteană se face cunoscută, înscriindu-se în istorie, în acelaşi timp, se semnalează existenţa unui popor cu o rasă relativ omogenă, constituirea unui stat, a unei limbi şi a unei economii agricole remarcabile pentru punerea la punct a unui sistem complex de irigaţii. Scrierea neobişnuită, originală, exprimând legi, obiceiuri, o religie aparte, întregesc această civilizaţie structurată, care va evolua destul de puţin, timp de trei milenii.
Legendele atribuie regelui Menes, faraonul primei dinastii, întemeierea Egiptului, care numai în aparenţă este semnalată pe neaşteptate, în realitate, Egiptul primei dinastii este rezultatul unei acumulări îndelungate, datând încă din epoca preistorică. în era cuaternară, golful a fost astupat, delta şi-a căpătat configuraţia actuală şi, datorită faliilor de prăbuşire, apele Nilului Albastru s-au unit cu cele ale Nilului Alb. care era alimentat de gheţarii situaţi pe culmile înalte ale munţilor Africii ecuatoriale (actualmente aceste vârfuri semeţe străjuiesc bazinul lacului Victoria).

1

ÎNCEPUTURILE CIVILIZAŢIEI EGIPTENE

n epoca terţiară (Miocen), valea Nilului era deja formată, în Pliocen, a fost acoperită de mare, formând un golf îngust şi adânc, întin-zându-se până aproape de Assuan, la 200 m altitudine deasupra nivelului său actual. Fluviul, care izvora din munţii etiopieni, ca actualul Nil Albastru, îşi mărea debitul prin apele Atbarei şi ale numeroaselor ueduri, care se prăvăleau pe coastele munţiilor Libiei şi Arabiei. Către sfârşitul terţiarului (Eocen), apele Mediteranei s-au retras, iar urmele fluctuaţiilor lor succesive au rămas sub forma de terase. Gura fluviului s-a întins, progresiv, până la Fayum.

Preistoria Văii Nilului

în paleolitic, Valea Nilului s-a remarcat prin folosirea pietrei cioplite. Unealta reprezentativă pentru această perioadă este arma de silex. Numeroasele sale vestigii se află în staţiunile El-Abassieh, Uadi-Halfa, Kar-

Abu-Anya (la joncţiunea celor două Niluri) sau Afu (la sud de Kartum), Kom-Ombo. Fayum, Gizeh, Kharga. Lakeita.
Când regiunile care mărginesc Nilul au fost afectate tot mai mult de uscăciune, devenind deşertice. populaţiile aşezate în văile Saharei — descendente ale hoardelor care străbăteau, în epocile precedente, munţii şi platourile împădurite — s-au stabilit în Valea Nilului, alungând animalele sălbatice, şi începând, treptat, să cultive pământul şi să semene cereale.
Necesitatea de a munci laolaltă, în echipă, profitând de inundaţia binefăcătoare, pentru irigarea terenurilor cultivate, îi determină pe oameni să se grupeze în sate, locuind în colibe împrejmuite cu garduri, situate pe ridicaturi de teren, astfel încât să fie ferite de creşterea Nilului. Viaţa într-o comunitate stabilă produce o schimbare considerabilă în starea socială şi politică, manifestată prin formarea noţiunii de proprietate funciară şi concretizarea noţiunii de autoritate, care nu se mai bazează doar pe criteriile de forţă fizică sau de îndemânare la luptă şi la vânătoare. Căpeteniile de hoarde se transformă în căpetenii ale satelor.

Oraşul Fayum în neolitic

în cursul mileniilor, aluviunile Nilului au acoperit satele neolitice, în afara celor situate la baza movilelor artificiale *(kom).* din toate oraşele egiptene sau în deşertul apropiat: El Omari, aproape de Cairo. Merimbe Beni-Salome, la vestul deltei; Dimeh. Kom-Uşim sau Qasr-es-Saga, în depresiunea Fayum.
în *Orientul preistoric (Payot,* 1953), Gordon Ghilde spune: „Staţiunile Fayum-ului se înşirau pe malul unui lac întins, care umplea, la data aceea, depresiunea Fayum până la un nivel superior cu 60 m, celui al lacului actual. Locuitorii cultivau, probabil, acelaşi soi de grâu *(specific regiunilor muntoase din Europa centrală)* şi de orz, pe care îl găsim în Egiptul actual. Se cultiva, de asemenea, inul. Cerealele erau tăiate cu seceri din aşchii dinţate de silex, fixate pe un cadru îngust din lemn. Cerealele erau înmagazinate în silozuri săpate în pământ, acoperite cu împletituri de paie; erau apoi strivite pe pietre de moară cu faţa superioară concavă. Se creşteau porci, bovine, oi, capre. Vânătoarea şi pescuitul făceau, de asemenea.parte din îndeletnicirile lor.
Boabele de grâu şi de orz, prin datare cu carbon 14, prezintă cifre variind între 4145 şi 4441, î.H. Dar în mod sigur practicarea agriculturii în valea Nilului este mult mai timpurie.

Arta rupestră

Arta rupestră[1'] — caracteristică neoliticului din valea Nilului — se întâlneşte aproape numai în Egiptul de Sus şi în Nubia. într-o regiune care se întinde între Luxor şi cea de-a treia cataractă. Aceste gravuri pot fi comparate cu toate cele descoperite în Sahara (Tibesti, Fezzan, Tassili), precum şi în Eritreea.
Stilurile, ca şi subiectele reprezentate, sunt variate. Prin picheta] sau ciocănire mai mult sau mai puţin rudimentară a stâncii, artiştii neoliticului

au reprezentat fauna sălbatică a acelor vremi — pe care o regăsim, de altfel, în sudul actualului Sudan —, fauna domestică, populaţiile indigene, ambarcaţiile folosite şi diverse alte scene.

Civilizaţia primilor egipteni

Către sfârşitul perioadei protoistorice este cunoscută utilizarea metalului: aur sau argint, aramă îndeosebi, datorită căreia se pot ciopli şi fasona lemnul, piatra şi fildeşul.

Civilizaţia primilor egipteni se situa la un nivel intermediar — între civilizaţia vânătorilor şi cea a agricultorilor. Treptat, atât în valea Nilului cât şi în deltă, s-a impus modul de viaţă agrar.

Oamenii acestei epoci începeau să înlocuiască piatra cu metale; ei construiau corăbii, semănau cereale, teşeau covoare, ţesături felurite, aveau bijuterii, foloseau parfumuri, se duceau la bărbier şi desenau animalele pe care le vânau. Pe produsele ceramice rudimentare ale olarului, figurau femei plângând, figuri de oameni sau de animale, desene geometrice.

Ei erau deopotrivă sculptori buni. Şlefuirea fildeşului este de-a dreptul uimitoare. Cozile unor linguri mari, de lux, erau decorate cu sculptură în relief. La Coptos au fost descoperite statui colosale, dar cu forme rudimentare. Pe cozile de fildeş ale cuţitelor de silex erau sculptate diverse scene cu motive antropomorfe sau zoomorfe, în acest gen, cuţitul de la Djebel el-Arak, expus la muzeul Luvru, este considerat o capodoperă: una din feţe reprezintă scene de luptă, iar cealaltă, o scenă de vânătoare în care se remarcă un bărbat purtând un turban, înveşmântat cu o tunică largă, care se luptă, pe o culme stâncoasă. cu doi lei fioroşi: cei doi câini ai săi îl privesc.

Perioada predinastică: lupta dintre clanuri şi regate

Arheologia şi cronicile legendare, mai cu seamă *Textele Piramidelor,* atestă că la începuturile istoriei sale Egiptul era împărţit în clanuri, care s-au stabilit, ulterior, alcătuind nome-le faraonice. Astfel, în mileniul patru Gerzeenii pot fi recunoscuţi după emblemele fixate pe o prăjină verticală. Paletele de şist pe care sunt gravate diferite scene prezintă, de asemenea, edificii şi personaje purtând aceste cozi de steag, în vârful cărora este o emblemă. Unele dintre ele vor desemna, pentru o perioadă anumită, zei, oraşe şi *nome.* Astfel — elefantul este emblema insulei Elefantina;—discul solar reprezintă oraşul Heliopolis (On); — două săgeţi încrucişate, pe zeiţa Neith şi oraşul Sais, capitala celei de-a V-a nome a Egiptului de Jos; — un şoim într-o nacelă — emblemă a zeului Anty şi a celei de-a XVIII-a *nomea* Egiptului de Sus.

Aceste clanuri duceau o viaţă aspră înţr-o vale unde mişunau încă animalele sălbatice; ei erau măcinaţi şi de numeroasele lupte interne; de pildă, odată s-a întâmplat să se unească cei din clanul Şoimului cu cei din clanul Ibisului împotriva năvălitorilor nubieni cu părul creţ, care nu au putut fi alungaţi din fortificaţia lor decât cu ajutorul clanului Belemniţilor[1)] şi cel al Lupului.

Clanurile s-au grupat, aşadar, din necesitatea de a face faţă războiului şi de a încheia alianţe: s-au constituit mai multe regate, trei, patru, delta fiind împărţită în regatul de est şi regatul de vest.
După unele surse, regele din est, Osiris. ar fi unificat cele două regate ale deltei, reunind regatul său, a cărui capitală era Busiris, cu regatul lui Horus, la vest, capitala acestuia fiind Behdet. Se mai spune că succesorul său, Horus. ar fi cucerit regatul din sud, a cărui capitală era Ombos, unde domnea regele Seth. Busiris. oraşul lui Osiris, ar fi devenit atunci capitala Egiptului unificat. Dar, conform aceloraşi surse de documentare, Sudul s-ar fi revoltat şi războiul dintre cele două regate ar fi evocat în legenda din ciclul Osiris.
Către anul 3600 Egiptul a fost unificat din nou de către regii din nord, capitala fiind la Heliopolis.
O nouă revoltă izbucneşte în sud. la Hermopolis. şi, din nou, cele două regate independente se înfruntă. Noua capitală a Egiptului de Jos a fost Pe, oraşul lui Horus, iar capitala Egiptului de Sus a devenit oraşul Nek-hen, aproape de El Kab, oraş al lui Horus. învingându-l definitiv pe Seth, Horus a fost considerat zeul celor Două Ţări. în epoca istorică propriu-zisă. către anul 3000, regele Narmer va unifica definitiv regatul Egiptului.

Legenda lui Osiris

Referindu-se la textele istorice pe care le-am menţionat şi integrându-le în credinţele lor religioase, egiptenii au plăsmuit legenda lui Osiris aşa cum ne este redată de autorul greco-roman Plutarh. în *Isis şi Osiris.*
Fiu al zeului Geb (pământul) şi al zeiţei Nut (cerul), Osiris are două surori, zeiţele Isis şi Neftis, şi un frate, zeul răului, Seth. îndată ce a devenit rege al lumii. Osiris „...i-a smuls de îndată pe egipteni din viaţa lor plină de lipsuri, i-a scos din condiţiile de viaţă asemenea unor fiare sălbatice, i-a învăţat să cunoască roadele pământului, le-a dat legi şi i-a învăţat să-i respecte pe zei. Mai târziu, el a străbătut lumea în lung şi în lat, ca să o civilizeze."
Fratele său Seth, invidios, urzeşte un complot împreună cu 72 complici, apoi .,... după ce a măsurat pe furiş lungimea exactă a trupului lui Osiris, Tyfon (Plutarh îl denumeşte astfel pe Seth) a dat poruncă să se facă. după măsurile luate, un cufăr minunat, frumos împodobit, care a fost adus, din ordinul lui Seth. în cursul unei mese bogate. Acest cufăr a uimit şi a încântat comesenii. Tyfon, râzând, l-a făgăduit celui care va intra perfect în el. stând culcat. Toţi oaspeţii l-au încercat, rând pe rând, dar nu era pe potrivă nici unuia dintre ei. în cele din urmă Osiris a intrat în cufăr şi s-a întins bine în el. în aceeaşi clipă toţi comesenii s-au repezit să închidă capacul: unii îl bat în cuie, pe din afară, iar alţii îl pecetlui-esc cu plumb topit. După încheierea acestei operaţii, cufărul este transportat pe fluviu şi este aruncat în

mare...
Isis, soţia şi sora defunctului, caută cu deznădejde trupul lui Osiris, pe care reuşeşte să-l descopere, în cele din urmă. Prin practici magice ea îl va readuce la viaţă. Astfel ea a putut da naştere lui Horus, fruct al celei de-a doua vieţi a lui Osiris. în *Textele Piramidelor figurează* fraza următoare: „Sora ta Isis vine la tine, fericită de dragostea ta; tu o aşezi pe falusul tău şi sămânţa ta o pătrunde."
Dar înverşunarea lui Seth era neabătută. Profitând de lipsa de acasă a lui Isis, el înşfacă trupul fratelui său şi-l împrăştie în bucăţele. Isis, cu ajutorul surorii sale Neftis, care era soţia lui Seth, a pornit în căutarea celor douăsprezece părţi ale trupului lui Osiris. Ea le-a îngropat cu evlavie în douăsprezece oraşe egiptene, în sanctuarul lor. Legenda spune că cea de-a treisprezecea bucată nu a fost regăsită: penisul zeului, înghiţit de un peşte al Nilului.
Osiris. zeu reînviat, devenea zeul morţilor, iar magicienei Isis îi revenea rolul de a veghea asupra desfăşurării operaţiilor de îmbălsămare.
„Toţi se vor înfăţişa lui Osiris — spune textul gravat pe un basorelief mortuar — faţa lor va prinde viaţă şi putere; nările lor vor simţi răcoarea vântului din nord. Ei vor vedea cum creşte grâul pe câmpiile cereşti de la Ialu. Cei vii, pe care ei i-au lăsat la porţile Nopţii, vor veni să depună prinoasele de fiecare parte a spiritelor slăvite, şi ei le vor stropi cu apă purificatoare. Da, toţi, unul după altul, vor reînvia şi se vor afla pentru totdeauna în faţa lui Osiris, a cărui inimă nu mai bate."
Horus, crescut în taină de oamenii mlaştinilor, în deltă, în apropiere de oraşul Chernnis, a strâns în jurul lui oamenii din Egiptul de Jos, pentru a-şi relua moştenirea furată de Seth. Dar a intervenit Marea Eneadă, tribunalul zeilor şi al zeiţelor.
Dezbaterile erau lungi şi furia puternicului zeu Seth — zdrobitoare, într-o bună zi Horus i-a retezat
mamei sale capul, pentru că aceasta luase apărarea fratelui ei, Seth. Zeii îi vor dărui, în compensaţie, capul unei vaci. Războiul dintre unchi şi nepot va lua sfârşit: Horus va fi înălţat, de zei, la rangul de rege ai Egiptului, iar lui Seth îi va reveni deşertul sterp şi roşietic, sterp ca el. în cursul unei bătălii, Seth fusese castrat de Horus, care îşi pierduse un ochi, în timpul încăierării.

Epoca thinită

Legenda spune că ia sfârşitul mileniului IV. regele-Scorpion cel cu coroana roşie, domnind în sud, a anexat nordul, luându-şi mitra albă drept cunună. Succesorul lui ar fi fost faraonul Narmer, domn al celor Două Ţări, care şi-a stabilit capitala ia Thinis (sau This). aproape de Abydos. Mormântul său a fost descoperit, însă, la Hierakonpolis: era o groapă mare, căptuşită cu cărămizi în interior, adâncă de 3,20 m, cu o suprafaţă de aproape 40 m^2: o cameră de lemn, adevărată casă

mortuară, se afla pe fundul gropii.
Narmer este identificat cu regele legendar Menes, despre care istoricul grec al primului secol al erei noastre, Diodor din Sicilia, povesteşte că a întrunit sub conducerea sa cele „Două Ţări", a promulgat codul de legi pe care i-l încredinţase zeul Thot însuşi, a întemeiat prima dinastie istorică, a „învăţat poporul cum să se servească de mese şi de paturi" şi a introdus în Egipt „luxul şi un fel de viaţă extravagant."
Căsătorindu-se cu o prinţesă din Sud, Neithotep, regele Menes a domnit 62 ani înainte de a fi omorât de un hipopotam, la o vânătoare. Mormintele regale descoperite la Abydos şi Hierakonpolis, datând din epoca primei dinastii, pot fi atribuite regilor a căror listă (reală sau legendară), ne-a parvenit: Aha, Zer, Udimu, Anezib, Smerkhet şi Quaza.
Cei 15 regi succesivi ai dinastiei a doua, consideraţi drept zei, contopindu-se cu Horus, s-au instalat la Memfis, capitala lor. Ultimul dintre ei, în anul 2800 înaintea erei noastre, regele Khasekhemui, al cărui nume înseamnă „cei doi puternici[11] (Horus şi Seth), înăbuşă, cu măsuri drastice, o rebeliune a feudalilor. El numeşte, în locul demnitarilor instalaţi în *nome,* guvernatori care să se afle direct în subordinea lui.
Pe statuile care-l reprezintă, descoperite la Neken, este gravată o inscripţie care relatează că a ucis peste 40000 duşmani în Nord. în amintirea victoriei sale, el a ridicat un templu la Nekhen, a cărui poartă era tăiată dintr-un frumos granit roşu provenind de la prima cataractă.

IMPERIUL VECHI

erioada thinită se încheie cu domnia regelui Khasekhemui. Fiul şi succesorul său Zoser marchează începutul Imperiului Vechi.
Arta egipteană a acestei epoci şi-a „efectuat ciclul de formaţie" după expresia lui Pierre du Bourguet. ‚Artă rafinată, a unei curţi elegante, adaugă autorul lucrării *Faraonii cuceresc arta* (Desclee de Brouwer, 1965), ea dispunea de mijloacele de a răspunde unei înalte chemări/'

Zoser şi Imhotep, constructor ai Piramidei

Zoser (sau Djeser), numit şi ‚:Horus al lui Neterik-hef, fiul lui Khasekhemui şi întemeietorul dinastiei a III-*a,* a rămas celebru îndeosebi pentru faptul că a fost îngropat sub prima piramidă în trepte, construită de Imhotep. Prim-ministru, preot la Heliopolis, acest arhitect genial s-a ocupat şi de elaborarea unor tratate de medicină şi astronomie. Lui i se datorează regula de a orienta piramidele.strict spre nord.
Ulterior, Imhotep, erou legendar, a fost venerat de scribii egipteni, care înainte de a începe scrierea, vărsau câteva picături din păhărelul lor pentru cinstirea memoriei străvechiului scriitor.
în epoca târzie, i s-a închinat un cult, oficiat în „capela" sa din Sakkarah

— sanatoriul spre care se îndreptau în număr mare invalizii din tot Egiptul. Imhotep este arhitectul unei capodopere care va înfrunta mileniile: ansamblul funerar al regelui Zoser la Sakkarah.
Jean-Philippe Lauer, membru al Institutului din Egipt şi autor al unei lucrări deosebit de bine documentate. *Misterul Piramidelor* (Presses de la Cite, 1974) explică geneza construcţiei: Imhotep o concepuse ca o *mastaba* (bancă, în egipteana modernă), mormânt pătrat, cu laturi de 60 m şi înălţime de 10 m. Considerând că astfel era o realizare necorespunzătoare, a fost folosită ,.drept axă a unei prime piramide cu patru trepte, înălţată la peste 40 m. Aceste trepte înseamnă, desigur, scara simbolică, pe care trebuie să o urce
sufletul regelui, după moartea sa, pentru a se înălţa spre părintele său Ra, soarele... Ultima adăugire a mărit considerabil volumul edificiului şi înălţimea sa, la vreo 60 m. numărul treptelor crescând la 6".
Placată cu calcar alb, strălucind la lumina soarelui, această piramidă, prin frumuseţea ei impunătoare şi volumul ei impresionant, va da multor generaţii de regi egipteni imboldul de a construi morminte măreţe.
Alte monumente, mai ales mici capele, formau un complex de aşezăminte aparţinând piramidei.
Arta acestei epoci prezintă coloane cu fus ornat cu caneluri, basoreliefuri pline de viaţă, create cu mult realism, faianţe verzi şi o minunată imagine în piatră a regelui Zoser.
Tot la Sakkarah a fost descoperit de curând complexul funerar al lui Horus Sekhem-Khet, fiul şi succesorul lui Zoser, care, asemenea celorlalţi regi din dinastia a 111-a. a dispus construirea piramidelor în trepte.
Pe vremea regelui Neferkare, marele filozof Kagemmi întocmise, pentru copiii săi. o culegere de maxime, care a rămas multă vreme celebră în Egipt; unele ne-au parvenit, de pildă:
..Toate casele se deschid celui cumpătat în pretenţii, se găsesc camere destule pentru omul cu graiul modest; tăişul spadei va opri pe cel îngâmfat şi trufaş.,/'
Ultimul rege al dinastiei a lll-a, Hun. succesorul lui Neferkare, a înălţat o piramidă în trepte la Meidum. în apropiere de Fayum; în cele din urmă, aceasta a fost acoperită cu un parament de piramidă propriu-zisă. cu faţă triunghiulară, din porunca lui Snefru, întemeietorul dinastiei a I V-a. către anul 2700 înaintea erei noastre.

Epopeea pietrei: Marile Piramide

Snefru a ridicat la Dahsur, la nord de Memfis, prima piramidă cu adevărat colosală, cu cei 180 m ai laturii de la bază, şi vreo sută de metri înălţime. Ea a fost numită piramida romboidală, din cauza schimbării pantei.
Snefru nu a fost mulţumit de acest mormânt şi a hotărât să înalţe, la nord, a doua piramidă, cu o bază şi mai mare, ajungând la 220 m lungime, şi cu o înălţime uşor superioară celeilalte, deoarece panta era mult mai puţin accentuată.
Keops. fiul lui Snefru, ne-a lăsat Marea Piramidă. Fiul lui, Djedef-Ra, care a domnit foarte puţin, a construit o piramidă — foarte deteriorată,

actualmente. La moartea sa, Kefren. fratele lui Keops, a urcat pe tronul celor Două Ţări şi. deşi la o vârstă înaintată, a ridicat o piramidă de înălţime aproape egală cu aceea a fratelui său.
Bikheris, fiul lui Djedef-Ra, i-a fost urmaş. Mormântul său regal nu a fost isprăvit înaintea morţii sale; piramida sa, abia conturată, a fost descoperită la Zauiet el-Aryan.
Ultima, dintre cele trei celebre ..Mari Piramide", se datorează lui Mikerinos, fiul lui Kefren şi succesorul lui Bikheris. Inscripţia următoare a fost gravată pe un fragment al sarcofagului său:
,....Regele-Trestie şi regele-Viespe Mikerinos, cel de-a pururi viu, născut de cer, conceput de zeiţa cerurilor, Nut. urmaşul zeului pământului, Geb, cel preaiubit. Mama ia, Nut, te învăluie cu numele ei de «mister al cerului» şi îţi hărăzeşte o viaţă asemenea zeilor, fără a avea duşmani.::
Fiul lui, Shepseskaf, ultimul rege al dinastiei a IV-a, a renunţat, un timp. la forma piramidală şi a înălţat, la sud de Sakkarah, un monument impunător, având forma unei piramide trunchiate, *(mastaba).*

Relatarea lui Herodot: faraonii asupritori?

Nu se ştiu multe despre faraonii dinastiei a IV-a. Ciudăţenie a istoriei: Keops, Kefren şi Mikerinos ne-au lăsat piramidele lor impunătoare care înfruntă veşnicia, dar evenimentele desfăşurate în timpul domniei lor ne sunt aproape necunoscute, cu excepţia menţinerii unor expediţii războinice în Nubia. Libia, Sinai şi Liban.
Se crede că legendele transmise din antichitate, de Herodot, Diodor din Sicilia şi alţii, prezentându-l pe Keops, de pildă, drept un suveran crud şi autoritar, au fost inventate în întregime de egiptenii din Egiptul de Jos. Îl citâm pe Herodot, totuşi, care povesteşte în *Eu-terpe:*
..Mi se spune că, până la domnia lui Rhampsinitos. în Egipt, nu erau decât legi bune şi drepte, iar ţara era înfloritoare; dar Keops, care i-a fost urmaş, s-a dedat la tot felul de cruzimi. El a închis toate templele şi a interzis egiptenilor să-şi celebreze jertfele; apoi i-a forţat pe toţi să lucreze pentru el. Unii au cărat până la Nil pietre extrase din cariere situate în munţii Arabiei; alte echipe trebuiau să preia aceste pietre, transportate cu corabia, de pe celălalt mal ai fluviului, şi să le târască până la munţii numiţi munţi ai Libiei. O sută de mii de oameni se aflau, tot timpul, pe câte un şantier, lucrând cu schimbul, fiind înlocuiţi la trei luni de alţii. Poporul a fost asuprit mai întâi timp de zece ani, pentru construirea şoselei pe care se cărau pietrele... Piramida, ea însăşi a cerut douăzeci de ani de trudă...''
Mai departe, vorbind despre constructorii celor trei Mari Piramide, Herodot relatează următoarele:
„Acest Keops, după cum am aflat de la egipteni, a domnit 50 de ani; la moartea sa. regatul i-a revenit fratelui său, Kefren. Acesta a călcat întru totul pe urmele predecesorului său şi, fireşte, a înălţat o piramidă, care. mărturisesc, nu se apropie de dimensiunile celei a lui Keops... Kefren a domnit, după cum se pare, 56 de ani. După calculul

pe care-l fac egiptenii, aceasta înseamnă o sută şase ani. în care nu a fost decât mizerie: templele închise nu s-au mai redeschis. De aceea ei refuză cu încăpăţânare să pronunţe numele acestor regi odioşi... Se spune că lui Kefren i-a urmat, pe tronul Egiptului, Mikerinos, fratele lui Keops; acesta nu încuviinţa faptele săvârşite de tatăl său; aşadar a redeschis templele şi a redat poporului posibilitatea de a-şi vedea de treburi şi de a continua să aducă jertfe, poporul acesta fiind vlăguit, ajuns la ultimul grad de suferinţă; dintre toţi regii, el a fost cel care a împărţit cel mai bine dreptatea. Această nepărtinire i-a adus o mare faimă, fiind considerat cel mai omenos dintre toţi prinţii egipteni, de până acum..."

Fiiilui Ra: dinastiile a V-a şi a Vl-a

Am aflat originea dinastiei a V-a dintr-un basm al Imperiului de Mijloc: soţia unui preot al lui Ra a zămislit primele trei vlăstare regale ale acestei dinastii, al cărui părinte era însuşi Ra, zeul-Soare. Legenda confirmă importanţa căpătată de preoţirnea de la Heliopolis (oraşul Soarelui) în acea vreme, când numele lui Ra apare aproape la toţi faraonii: Sahura. Neferrirkara, Şepseskara, Neferefra, Neuserra...

Regii dinastiei a V-a (2560-2420) şi a Vl-a (2420-2300) au continuat tradiţia piramidelor pentru mormintele lor regale. Ei au simţit nevoia să transfere o parte a puterii lor asupra unor „viziri" şi a unor înalţi dregători. Cultul regelui-zeu, impus de marii suverani precedenţi, s-a ciocnit de cultele tradiţionale locale. Preoţii, adversari ai absolutismului regal, şi-au luat revanşa, profitând de slăbiciunea unor suverani.

Templele devin astfel centrele unor mari proprietăţi funciare. Nobilii şi înalţii slujbaşi devin stăpâni, domni mai mult sau mai puţin independenţi. Clerul de la Heliopolis preamăreşte din nou caracterul divin al Ho-rusului regal, extinzându-l pe plan cosmic, incluzându-l pe faraon în Harkhti, zeul cu cap de şoim, asemenea lui Horus, fiul Soarelui, părintele zeilor. Regele devine, aşadar, fiul lui Ra.

Arta Imperiului Vechi

După căutările şovăielnice de la începutul artei predinastice şi primele sale realizări, din epoca thinită, arta Imperiului Vechi are o evoluţie certă, atingând apogeul odată cu dinastia a V-a.

Arta epocii acesteia este dominată de figura impunătoare a regelui, adevărat Horus pe pământ. Suveran absolut, el este moştenitorul unei tradiţii care contribuie la preamărirea superiorităţii sale de netăgăduit.

Piramida, mormânt regal, este mărturia cea mai prestigioasă a acestei epoci. La acest mormânt se adaugă un templu funerar, precedat de o curte vastă, înconjurată de capele.

Prinţii şi înalţii demnitari erau îngropaţi în cavouri pe deasupra cărora se ridicau mici piramide. Oamenii de rând dacă erau suficient de bogaţi ca să-şi poată oferi un mormânt, alegeau *mastabalele,* simple cavouri-borne,

sau un ansamblu de încăperi funerare şi de capele. O lespede dreptunghiulară reprezenta mortul, aşezat în faţa mesei pentru ofrande, în dinastia a V-a; basorelieful ajunge la o rară perfecţiune, îmbinând fineţea trăsăturilor cu armonia culorilor, înfăţişând, în scene foarte bine alcătuite, viaţa zilnică a nobililor egipteni.
Templele celei de a V-a dinastii sunt mai ales temple solare, consacrate lui Ra. Cultul zeului era oficiat în aer liber, în mijlocul curţii vaste, împrejmuită cu un zid de cărămidă, se înălţa o terasă mare. având forma unei piramide trunchiate, deasupra căruia se afla un obelisc, în faţa căruia se înălţa altarul principal
Statuile din Imperiul Vechi erau rezervate în exclusivitate cultului funerar. Ele au fost descoperite în capelele anexate piramidelor, în morminte şi în *mastabale.*
Aceste efigii din lemn, piatră dură sau calcar erau pictate. Ţinuta adoptată de persoană sau de grupurile de persoane era destul de stereotipă: dar ansamblul, departe de a fi banal, exprima — mai ales în arta 'statuară rezervată regelui — o maiestate impunătoare şi o nobleţe plină de măreţie. Printre capodoperele epocii cităm admirabila statuie a regelui Djeser (muzeul din Cairo), cea a lui Mikerinos şi a soţiei sale Khamererne-bety (muzeul din Boston) sau celebrul calcar policrom reprezentând scribul care stă aşezat cu picioarele sub el şi a cărui figură exprimă forţă şi atenţie încordată (muzeul Luvru).

IMPERIUL DE MIJLOC

mperiul Vechi ia sfârşit prin domnia foarte lungă a lui Pepi I. care. timp de 94 ani, a cârmuit Egiptul; domnia acestui faraon prefigurează, însă, decadenţa, care va dura aproape trei secole.
Vizirii şi guvernatorii *nomelor* provinciale *acaparează* puterea, în măsura în care regele le lasă această posibilitate. Jefuitorii şi hoţii sunt în elementul lor, se constată o adevărată „revoluţie socială". Şomajul şi mizeria se intensifică. Izbucnesc răscoale populare. Nobilii şi bogătaşii sunt prădaţi şi adeseori masacraţi. Teroarea domneşte în întregul Egipt de Jos. Ţăranii nu-şi mai cultivă pământurile: e foamete. Textele ulterioare menţionează cu *groază* aceste răzmeriţe, de
care totuşi Egiptul de Sus a fost cruţat: „Cel care nu avea mijloacele să-şi facă o pereche de sandale este acum deţinătorul unor mari bogăţii/'
Această epocă zbuciumată se încheie către anul 2000 Î.H., atunci când unicitatea puterii este restabilită, datorită regilor Tebei.
Dinastia a XI-a, prin faraonul Mentuhotep. marchează începutul Imperiului de Mijloc. Şapte faraoni se vor strădui să reînfiinţeze instituţiile Imperiului Vechi, ac-tualizându-le; pentru propăşirea Egiptului, care va atinge din nou apogeul, odată cu dinastia a XII-a.

O renaştere

Dinastia a XII-a, una dintre cele mai ilustre, începe cu Amenhemet I (2000-1970). Nomazii deşertului sunt pacificaţi; oazele se află sub supravegherea si autoritatea posturilor militare; cuceririie se extind la

sud, înspre Nubia, la est. către Palestina şi Fenicia. Epoca aceasta înseamnă o renaştere artistică, despre care avem o bogată bibliografie. Amenhemet I restabileşte ordinea în Egiptul de Jos. izgoneşte semiţii şi beduinii care se instalaseră în ţară, şi construieşte un mare zid de *apărare,* „zidul prinţului", de-a lungul teritoriului care mărgineşte deşer-tul, ia est de deltă, cu scopul, citat de cronicari, „de a împiedica triburile să pătrundă în Egipt, nici măcar pentru a-şi adapă turmele⁚.
Capitala, Teba, este transferată la vreo 25 km la nord de Memfis. într-o localitate mărginită cu deşertul din vest. căreia i s-a dat numele *It-Tui, ..Cea* care cuprinde cele Două Ţări", pentru a simboliza unificarea Egiptului. Faraonul conduce ţara cu autoritate, redând ţării prosperitatea de care nu se mai bucurase atâta vreme, de la dinastia a Vl-a. Amenhemet I este asasinat, victimă a unei conspiraţii. Faraonul îi lasă fiului său, cu limbă de moarte, câteva *învăţături,* din care cităm: ,,Ia seama la slujitorii tăi. Nu te apropia de ei când eşti singur. Să nu ai încredere nici măcar într-un frate şi să nu socoteşti pe vreunul drept prieten adevărat. Nu-ţi face prieteni apropiaţi: nu este de nici un folos.⁏
Sinutre. scriitor, relatează astfel moartea regelui: „El se înălţă la ceruri, se uni cu Soarele, iar membrele sale divine au fost absorbite de cel care-l creașe. Palatul a amuţit, sufletul oamenilor a fost cuprins de jale. Marile porţi duble au fost închise; curtenii au stat cu capul plecat, iar poporul plângea."

Sesostris, un cuceritor puternic

Sesostris I (1970-1936), mergând pe urmele tatălui său. a continuat să restabilească pacea în Nubia. înaintând până la a treia cataractă, însuşindu-şi bogatele mine de aur ale regiunii. Amenhemet II şi Sesostris II îi succedă la tron.
Sesostris III (1887-1850) a fost unul dintre cei mai mari faraoni ai Egiptului, păstrându-i-se faima de cuceritor puternic. După o descriere a lui Herodot, „el înainta cu flota lui de nave de război de la marea Roşie, spre ţărmurile mării Eritreei, supunând toate popoarele care se aflau în calea sa; în cele din urmă el ajunse la o mare pe care nu se putea naviga din *cauza* pragurilor: de acolo el se înapoie în Egipf.
El a consolidat implantarea autorităţii egiptene în Nubia: cu acest prilej, inscripţia săpată pe o stelă, simbolizând graniţa dintre cele două ţări, reproduce cuvintele dictate de faraon:
„La urma urmei, aceşti negri nu sunt oameni curajoşi; ei sunt ticăloşi şi laşi. Majestatea Sa i-a văzut, nu e o minciună. Femeile lor au fost prinse, supuşii lor au fost duşi în robie; le-am secătuit fântânile, le-am ucis vitele, le-am cules sau le-am ars grânele. Pe viaţa mea şi pe cinstea tatălui meu, eu spun adevărul şi nici o minciună nu a fost rostită de mine în această privinţă."
Amenhemet III, Amenhemet IV şi Sebekneferure încheie cea de-a XII-a

dinastie, deci Imperiul de Mijloc.

Arta Imperiului de Mijloc

Insuficient cunoscută, perioada tulburărilor care au zdruncinat Egiptul se încheie In Imperiul de Mijloc. Arta, dependentă de cerinţele regale sau religioase şi de pretenţiile nobililor şi ale bogătaşilor, şi-a pierdut vigoarea, estompându-se în anarhia mediului social, îndeosebi în nord.
Arta arhitecturală renaşte odată cu restaurarea puterii regale: ea păstrează tradiţia Imperiului Vechi, exprimându-se totuşi într-o manieră diferită.
Dispunem de mărturii destul de puţine. Vom cita, de exemplu, templul dinastiei a XII-a la Medinet-Madi şi cel al iui Sesostris III, la Medammud. Mormintele regale au proporţii mai modeste, mici piramide din cărămidă. *Mastaba* — dispar treptat fiind înlocuite cu morminte cum sunt hipogeele[1]' săpate în pereţii stâncilor.
Arta statuară a Imperiului de Mijloc este caracterizată prin două şcoli care se influenţează reciproc şi, în cele din urmă, se reunesc. Prima conferă personajelor o expresie binevoitoare şi blândă, integrând tradiţia Imperiului Vechi, adăugându-i însă câteva elemente de decadenţă. A doua, al cărui centru de creaţie se află la sud, reprezintă o nouă artă, al cărui realism este în mod deliberat dur şi brutal, preamărind virtuţile bărbăteşti războinice.
Basoreliefurile şi picturile, în ciuda unor atitudini stângace şi rudimentar exprimate, îşi recapătă măiestria recunoscută pe vremea Imperiului Vechi.
Fresce vaste reprezintă numeroase personaje: pictura animalieră ajunge la o perfecţiune rar întâlnită.
Dar cea mai mare realizare artistică a Imperiului de Mijloc este incontestabil aceea a orfevreriei, dovedind o măiestrie excepţională, fără pereche. Execuţia bijuteriilor egiptene care ne-au parvenit demonstrează stăpânirea unei tehnici deosebite, o uşurinţă şi un gust desăvârşit.

1) în antichitate, construcţie subterană, alcătuită din mai multe încăperi, destinate să servească de mormânt.

Soarele trece din luntrea diurnă în cea nocturnă

Invazia hiksosilor

A doua perioadă intermediară se situează între 1850 şi 1750.
Migraţiile indo-europene alungă popoarele semite din Iran şi din Babilonia. Această situaţie nelinişteşte suveranii celei de-a XIII-a dinastii, care de la bun început îşi stabilesc capitala la Tanis. pentru a supraveghea graniţa cu Asia. Către 1700, hiksoşii (păstori), indo-europeni amestecaţi cu triburi semite, se reped asupra pământurilor roditoare ale deltei, făcând din oraşul Avaris capitala lor bine fortificată. Ei se organizează, îşi aleg o căpetenie, ajung la Memfis şi pornesc la cucerirea întregului Egipt.

Hiksoşii nu se pot menţine multă vreme în Egiptul de Sus şi sunt nevoiţi să se mulţumească cu stăpânirea deltei, până când dinastia a XVI l-a îi va izgoni. Hiksoşii au adus în Egipt calul, animal destul de necunoscut, au introdus carul şi căruţa cu roţi. Ei şi-au constituit propriile dinastii (a XV-a şi a XVI-a) şi, după pilda dată de faraoni, au pus şi ei să se graveze numele lor în cartuşele[11] de pe monumente şi de pe statui. Ei îl adoră pe zeul Seth. zeu al deşertului şi al răului, căruia îi pun podoabe orientale, în cadrul procesiunilor de sărbătoare.
Un papirus străvechi relatează lupta dârză dintre regii egipteni din sud şi hiksoşii din nord. Textul începe cu cuvintele acestea:
..Se întâmplă ca ţara Egiptului să fie cârmuită de
Seti l combate hititii din Siria *mârşavi şl.* la acea vreme, nimeni nu era rege sau domn al ţării întregi. Pe atunci domnea un rege, Sekenenra. dar regatul lui cuprindea doar regiunea din sud, *mârşavii* puseseră stăpânire pe oraşele din nord: monarhul lor se numea Apozis şi ţara întreagă îi aducea pri-noasele unui pământ mănos, încărcat cu toate bunătăţile Egiptului/'
Or, războiul între cei doi regi a izbucnit şi Sekenenra, în vârstă de 35 ani. a fost ucis în luptă. Mumia lui a fost descoperită recent, prezentând urmele unei mutilări îngrozitoare. O secure de luptă i-a despicat partea superioară a frunţii, pe o porţiune de cinci centimetri; o altă lovitură a pătruns până la creier, deasupra ochiului drept; o spadă i-a străpuns obrazul stâng; o lance i s-a înfipt în craniu, deasupra urechii stângi şi o măciucă i-a strivit ochiul, orbita şi rădăcina nasului. Jertfa lui nu a fost zadarnică, deoarece succesorii lui au izbutit să-i alunge pe *mârşavi* de pe pământul atât de roditor al Egiptului.
Către 1600, un faraon teban, Kamosis, îi respinge pe hiksoşi, spre nord, recucereşte oraşul Memfis şi luptă împotriva nubienilor, care vroiau să profite de slăbiciunea de care dădeau dovadă egiptenii, pentru *a* pune stăpânire pe bunurile lor. Fratele său, Ahmosis, cucereşte în 1580 oraşul Avaris şi izgoneşte definitiv năvălitorii.
Ahmes. unul dintre ofiţerii faraonului va istorisi desfăşurarea unei campanii din tinereţea sa:
„Regele asedia chiar atunci oraşul Avaris şi eu am luptat ca pedestraş în faţa Maiestăţii Sale. Apoi am fost numit pe vasul de război *încoronat la Memfis.* Apoi regele a purtat bătălii pe apele canalului de la Avaris şi eu am înfruntat un duşman, în luptă corp la corp. şi i-am tăiat mâna ca să o duc drept trofeu. Această faptă a fost povestită crainicului regal şi atunci regele m-a răsplătit pentru vitejia mea, cu un dar din aur. După aceea, iar au fost bătălii în locurile acelea; m-am luptat din nou împotriva unui singur duşman, căruia i-am tăiat mâna, drept care regele mi-a făcut alt dar, din aur. drept răsplată."
A doua perioadă intermediară sfârşeşte cu Ahmosis, întemeietorul dinastiei a XVI 11-a. începe Imperiul Nou, care va cuprinde jumătatea unui mileniu, pe care istoria îl descrie amănunţit şi documentat. Imperiul

cel Nou va fi marcat de domniile celebre ale suveranilor Tutmosis III sau Ramses II. iar operele de artă nepieritoare cum sunt măreţele temple de la Luxor şi de la Kar-nak, mormintele şi templele necropolei regale, îi vor da neasemuita strălucire.

IMPERIUL NOU, IMPERIALISMUL EGIPTEAN

giptul, mândru şi arogant, centru al lumii, a fost supus dominaţiei străine, câteva secole. Pentru viitor pentru imperiul egiptean pericolul va veni de la răsărit, din Asia şi de la mulţimea de popoare cutezătoare care se ciocnesc de imperialismul egiptean pe care-l vor nărui, în cele din urmă.
Imperiul Nou aduce Egiptului ultimile sclipiri de glorie. Urmează decadenţa, ocupaţia străină, apoi uitarea. Această perioadă istorică oferă prilejul de a prezenta noi faţete ale civilizaţiei egiptene: războiul şi armata, succesiunile faraonice, o religie eretică, pe cât de limitată pe atât de strălucitoare, construirea templelor şi relatarea făcută de diferite cronici ale vremii.
Vom împărţi în trei capitole cercetarea noastră cu privire la istoria şi civilizaţia Imperiului Nou.
începutul acestei perioade este marcat de imperialismul egiptean. Faraonii se războiesc fără încetare în Asia dar. în acelaşi timp, ei înalţă temple splendide în cinstea zeilor şi edifică morminte măreţe pentru rămăşiţele lor pământeşti. Cel mai însemnat faraon a fost Thutmosis II, care a cârmuit Egiptul după domnia ambiţioasei Hatşepsut.
Capitolul următor se referă la perioada amarniană. centrată pe figura enigmatică dar captivantă a faraonului „împătimit de dumnezeire", Akhenaton, soţul lui Nefertiti. fiul lui Amenofis III şi fratele lui Tutankhamon, ilustru prin descoperirea mormântului său mai mult decât prin scurta lui domnie.
Ultimul capitol, cel de-al treilea, evidenţiază întoarcerea la religia cea dreaptă, după erezia lui Akhenaton, reluarea tentativelor egiptene de expansiune în Asia. ultimele, de altfel, odată cu domniile lui Seti I si Ramses II.

Hatşepsut, fiică şi soţie de rege

Povestea reginei Hatşepsut ne explică, mult mai convingător decât o descriere, moravurile regale şi regulile de succesiune urmate de faraonii Imperiului Nou.
Ahmosis, învingătorul hiksoşilor. prin care se încheie dinastia a XVII-a şi începe cea de-a XVII I-a. are un fiu. Amenofis I, care continuă opera începută de tatăl său. Dar noul faraon nu are, de la soţia sa legitimă, decât fiice. Urmaşul lui la tronul celor „Două Tări" va fi deci un bastard, Thutmosis I (1530-1520). Pentru a-şi legitima dreptul la succesiune, Thutmosis I se căsătoreşte cu sora sa vitregă, Ahmose, fiica lui Amenofis I. Arhitectul regal Ineni afirmă: „El, domnul cel puternic, este cel care i-a înfruntat pe nubieni, i-a respins şi i-a învins

pe asiatici. El şi-a extins graniţele sale până la colţurile pământului şi până la mlaştinile Kebehului. Locuitorii nisipurilor îi aduceau tributul lor, după cum era plătit şi birul celor din sud şi al celor din nord.'
La moartea sa se ridică aceaşi problemă de succesiune şi fiica sa, Hatşepsut, este constrânsă să se căsătorească cu un bastard, care va lua numele de Thutmosis II (1520-1505). Din fragedă copilărie tatăl său o asociase pe Hatşepsut la conducerea regatului. Or. noua regină care nu are decât 15 ani acceptă cu greutate această căsătorie cu un bastard, un frumos tarar de 21 de ani, având o fire slabă şi efeminată, pe care l-a urât toată viaţa. Ea îşi revendică neîncetat legitimitatea la tron, invocând voinţa tatălui ei: numai ei singură i se cuvine domnia, având toate drepturile, şi nu soţului ei. Ea porunceşte să se graveze această inscripţie pe un perete al templului ei funerar, construit la Deir el-Bahari:
„lat-o, pe fiica mea, Khnemet-Amon, iat~o pe Hatşepsut. care este în viaţă, şi pe care eu am numit-o... Ea îmi va urma la tron; ea este cu siguranţă cea îndreptăţită să ocupe tronul meu măreţ. Ea va porunci tuturor oamenilor din palat, ea vă va cârmui."
Cu toate neînţelegerile nenumărate, cu soţul ei. care îi era şi frate vitreg, Hatşepsut a născut două fete: Nefrure, mai întâi, apoi câţiva ani mai târziu, după ce s-a reîmpăcat cu soţul ei, Hatşepsut-Meritre. Regina a uneltit necontenit împotriva faraonului, fiind în fruntea unui clan care întrunea pe Hapusenes, preot al lui Amon, Minmes, controlor al grânarelor. Tuty. scrib şi intendent şi mai ales Tetymre, intendentul personal al reginei. Uneltirile reginei, care nu au încetat, tot timpul domniei lui Thutmosis II, aveau sorţi de izbândă cu atât mai mult cu cât regele a fost nevoit, în două rânduri, să înfrângă revoltele: una în Nubia, cealaltă în Siria. Partidul nobililor era de partea lui Hatşepsut: faraonul a fost pe punctul de a cădea victimă a unei lovituri de stat care urmărea să o aşeze pe tron pe regină.
Un alt eveniment, care a fost consemnat, dă în vileag înverşunarea reginei, în Egipt, faraonii sărbătoreau printr-un jubileu[1]' cel de-al treizecilea an de domnie, care se număra din momentul în care principele domnitor fusese proclamat moştenitor al tronului. Profitând de această ocazie. — Hatşepsut avea. pe atunci. 30 de ani iar data naşterii ei coincidea cu al 17-lea an de domnie a lui Thutmosis II —. ea a dispus să se cioplească două mari obeliscuri din granit de la prima cataractă, pe care hotărâse să le înalţe la Karnak. Dar regele nu i-a îngăduit acest lucru şi obeliscurile au rămas la pământ, fără nici o inscripţie.

1) sărbătorire a împlinirii unui număr de ani (de obicei cincizeci) de la producerea unui eveniment important.

Vicleşug în favoarea unui bastard

întrucât Hatşepsut nu-i dăruise fii. neliniştit şi dornic să-şi asigure

succesiunea, pentru a contracara manevrele surorii sale vitrege; faraonul Thutmosis II hotărăşte să asocieze la conducerea regatului pe unul din bastarzii săi, Djehutimes, preot în templul lui Amon-Ra din Karnak, care împlinise 16 ani la naşterea lui Hatşepsut-Meritre. Ca să-şi atingă scopul, având încuviinţarea preoţimii lui Amon-Ra, ei a pus la cale o înşelătorie, pentru a lăsa să se creadă că zeul însuşi desemnează urmaşul la tron.
Scena se petrece în anul 1505, în templul lui Amon-Ra, în faţa întregii Curţi întrunite acolo. O ceremonie fastuoasă se desfăşoară, în cursul căreia barca sacră a lui Amon-Ra, purtată pe umerii preoţilor, trece pe sub o frumoasă colonadă, ridicată de curând de către Thutmosis II. Deodată, barca pare că intenţionează să scape de purtătorii ei, care şovăie; apoi. împinşi de o putere nevăzută, ei străbat încăperea aceea vastă, în toată lungimea ei, pentru a se opri în fata unui preot tânăr. Este chiar Djehutimes, bastardul faraonului. Urmarea? O citim pe unui din zidurile templului de la Karnak, construit sub domnia faraonului Thutmosis III, Faraonul mărturiseşte cum a fost desemnat pentru a-i succeda tatălui său:
— Eu sunt fiul lui. căruia el i-a impus să se urce pe tron, încă de când eram în faşă; el m-a zămislit, cu toată cinstea şi spiritul de dreptate al inimii sale... Amon-Ra făcea înconjurul sălii hipostile. trecând de ambele părţi... Inima celor care se aflau în primul rând nu reuşea să i înţeleagă gândurile, iar el privea în jur. căutând-o pe Maiestatea Mea în toate părţile. Recunoscându-mă, el se opri... M-am aruncat la pământ, pe lespezi. M-am închinat în faţa lui. El mă aşeză în faţa Majestăţii Sale eu eram aşezat pe «Locul Regelui»".
Marele preot al lui Amon-Ra interpretează de îndată oracolul zeului, Fn sensul dorit: acest tânăr a fost ales ca fericit urmaş al tatălui său. întreaga Curte, care asistă la acest miracol, aclamă pe viitorul suveran desemnat cu atâta solemnitate de către Amon-Ra.
Inutil să descriem mânia şi furia lui Hatşepsut când i s-au adus la cunoştinţă cele întâmplate.
Ura ei se concretizează, peste un an. prin asasinarea faraonului. Aşa după cum era prevăzut, bastardul îi succedă, sub numele de Thutmosis III. şi procedează ca şi tatăl său pentru a-şi consolida legitimitatea regală: se pregăteşte să se căsătorească cu sora sa vitregă mai mare, Nefrure. Dar, de acum încolo, fiind atotputernică, Hatşepsut nu i-o permite şi îşi manifestă autoritatea sa deplină printr-o regenţă absolută, în-depărtându-l pe tânărul faraon, căruia i s-a urât tot aşteptând 22 de ani până să domnească cu adevărat.

Templul funerar al faraonului-femeie

Ambiţioasă, mândră, însetată de putere, aceasta era, probabil, firea acestui faraon-femeie. care a vrut să i se înalţe un templu funerar de proporţii impresionante. demn de concepţia suveranei cu privire la nemurirea sa. Ea a ales un loc măreţ, pe ţărmul occidental al Nilului, în faţa Luxorului.
„Puţine monumente, în lumea întreagă — scrie Pierre du Bourguet — au

darul de a copleşi sufletul artistului, prin desăvârşirea frumuseţii, ca templul funerar al reginei Hatşepsut, la Deir el-Bahari. El impresionează puternic, prin armonia perfectă, cea mai complexă şi cea mai adevărată, care pune în valoare, dincolo de calea de acces care-şi croieşte drumul în nisip, succesiunea ascendentă ateraselorsalealungite, sclipitordealbe, reliefată de ocrul munţilor, a căror linie de creastă, depăşind în întindere şi dominând suprafeţele lor orizontale, sfârşeşte prin a se sprijini de albastrul intens al cerului."

Monument al orgoliului, în cinstea suveranei, pentru slava ei veşnică, acest templu cuprindea aproape două sute de statui reprezentând-o pe Hatşepsut: pe basoreliefurile gravate cu multă fineţe se putea desprinde fiecare eveniment însemnat al domniei sale, evocat în acest plastic poem epic, destinat preamăririi numelui ei. Fără nici o reticenţă ea se descrie astfel:

„Majestatea Sa a devenit mai însemnată decât oricare alta. Ceea ce avea era har dumnezeiesc şi dumnezeieşti erau toate câte le făcea. Mintea ei era divină. Majestatea Sa. ca fată tânără, frumoasă şi desăvârşită, era îndrăgită de zeiţa Uto, care-i admira trupul divin. Ea este acum o femeie cu aer distinsă

Hatşepsut a poruncit să se înscrie, pe piatra unui obelisc de la Karnak, unul dintre cele pe care vrusese să le înalţe la vârsta de treizeci de ani, aceste cuvinte trufaşe:

„Iar voi, cei ce veţi vedea, după un lung şir de ani, aceste monumente care vă vor vorbi despre ce am făptuit, veţi spune: «Nu ştim cum au putut să realizeze un monument atât de măreţ, cu totul din aur, ca şi când ar f i fost o muncă obişnuită». Pentru a-l polei cu aur. am dat aurul cu obrocul de măsurat cereale, cum se cântăresc grânele. Iar când Majestatea Mea a anunţat cantitatea de aur, ea era atât de mare, încât depăşea orice închipuire a celor Două Ţări... Când veţi auzi aceste vorbe, să nu spuneţi că a fost o lăudăroşenie deşartă, ci spuneţi mai curând: «Cât de bine i se potrivea şi cât era de vrednică de tatăl său».':

Expediţie în ţara Punt

Unul dintre episoadele evocate de regina Hatşepsut pe templul său funerar reprezintă expediţia faimoasă în ţara Punt.

în 2000 ani, navigatorii egipteni au abordat de trei sau patru ori, ţara Punt, pe care o situau la sud-est de ţara lor, de ambele părţi ale mării Roşii, pe care ei o numeau „marea verde".

Puntul era o ţară care aparţinea Orientului, după cum o dovedeşte Imnul adresat lui Amon-Ra. în care se spune că regele-Soare vine din Punt pentru a coborî în ţara Matiau (Libia). Expediţia relatată pe basoreliefurile templului dedicat lui Hatşepsut a avut loc, după cât se pare, pe coastele somaleze.

Datorită basoreliefurilor care împodobesc colonada mărginind curtea a doua, cea mai înaltă, a templului funerar al reginei, noi avem prilejul să cunoaştem amănunţit felul în care s-a desfăşurat expediţia, aşa cum ne-a transmis-o măiestria artiştilor. Regina poruncise ca expediţia să

pornească înainte de a împlini nouă ani de domnie, pentru că fusese îndemnată de un oracol al zeului Amon. După spusele ei: „Amon mi-a poruncit să făuresc pentru el o ţară Punt aici, în acest loc, şi să sădesc pomii acestei regiuni divine alături de templu şi de grădinile sale."
Expediţia aceasta a fost condusă de trei bărbaţi: Nehesys, mare vistiernic; Senemut. intendent, arhitect, marele favorit al reginei; Tuty, scrib şi intendent. Cinci corăbii mari de război au fost construite din lemn, adus de la Byblos şi lansate pe .,marea verde:c, având destinaţia ţara Punt. Fiecare corabie avea treizeci de vâslaşi şi o pânză mare dreptunghiulară, manevrată cu iscusinţă.
„Pornind pe mare, urmăm drumul cel bun către ţara zeilor, ne îndreptăm în linişte către ţara Punt:;, spun inscripţiile de pe colonadă.

Bogăţiile Puntului sunt aduse la Karnak

Sosind ia destinaţie, solii reginei s-au prezentat în faţa conducătorului ţării Punt. Ei au adus o mulţime de mărfuri felurite (,.toate lucrurile bune care se găsesc la Curte..."): toporişti, pumnale cu lama scurtă şi lată, coliere de perle strălucitoare... Regele Perehu şi soţia sa, Eti, o matroană diformă de grasă ce era, au primit cu curiozitate, dar şi cu invidie, călătorii care veneau din Nord, din ţinuturi îndepărtate:
„De ce aţi venit aici? De ce aţi venit în această ţară pe care oamenii nu o cunosc? V-ati pogorât din ceruri sau v-aţi lăsat purtaţi de voia valurilor mării aflate în Ţara Zeilor? Aţi călcat pe urmele lăsate de paşii lui Ra? Cât despre regele Egiptului, Majestatea Sa nu găseşte oare mijlocul potrivit ca să putem trăi datorită suflului vieţii pe care o dăruieşte?"
Ţara pe care o înfăţişează basoreliefurile este caracterizată prin colibe rotunde pe piloţi (stâlpi de consolidare, bătuţi pe fundul apei), colibe la care se putea ajunge cu ajutorul unor scăriţe oblice. Ţara era înţesată de bogăţii: piatră, lemn, fildeş şi animale necunoscute în Egipt. Corăbiile au fost încărcate cu exemplare din toate articolele deosebite, care urmau a fi înmânate la Teba.
„Corăbiile au fost încărcate din plin cu toate minunăţiile ţării Punt, cu toate lemnele frumos mirositoare ale Ţării Zeilor, cu grămezi de răşină de smirnă[1]', cu arbori netăiaţi din *a* căror scoarţă se extrage smirna, cu abanos, cu fildeş curat, cu aurul verde de ia Emu, cu lemn de scorţişoară,... cu maimuţe, câini... şi cu piei de panteră din sud... Nici unui rege nu i s-au adus vreodată daruri asemănătoare."
Apoi. navigatorii egipteni s-au îmbarcat împreună cu căpeteniile ţării Punt, invitaţi să meargă la Teba. unde regina i-a aşteptat, cu tot fastul cuvenit, primind

1) răşină extrasă din scoarţa unui arbore exotic, care arde răspândind un miros caracteristic si se foloseşte în medicină, în parfumerie, la ceremoniile religioase şi la îmbălsămare.

prinosul respectului lor, precum şi darurile: o panteră vie în lesă, o girafă sveltă. gheparzi şi câteva păsări mari care ciripeau mult. Hatşepsut a dăruit toate bogăţiile acestea preoţilor lui Amon şi a

organizat o ceremonie solemnă în templul zeului la Karnak, ceremonie în cursul căreia ..cu propriile ei mâini şi-a parfumat trupul cu tot ce era mai înmiresmat încât mirosul plăcut pe care îl răspândea era ase-menea adierii divine, iar mireasma ei se amesteca cu parfumul ţării Punt. Pe pielea ei străluceau podoabele din aur alb, asemenea stelelor de pe bolta cerului, în văzul poporului întreg."
Ea a pus să se sădească arbori din ţara Punt în curtea inferioară a templului său funerar. Arheologii noştri au descoperit, în adevăr, trunchiuri de arbori de smirnă, acoperite cu pământul adus pentru a le susţine rădăcinile.
Atunci, preoţii lui Amon s-au adresat lui Hatşepsut: „Fii binevenită, fiică dragă, favorita mea, tu care ştii să-mi înalţi frumoase monumente şi eare faci din tronul aparţinând marelui ciclu al zeilor, purificându-l, locaşul meu, ca semn al dragostei tale... Ti-am hărăzit, în dar, viaţa şi pacea; trăinicia, sănătatea, fericirea de la mine le ai. Ţi-am dăruit toate ţările, pentru ca inima ta să se bucure, eu ţi le destinasem de mult, iar eonii[1]' le vor contempla până când se vor scurge miriadele de ani pe care i-am făurit, unde se vor pomeni operele şi faptele
::

1) fiecare dintre multiplele emanaţii, ipostaze, forme de manifestare ale divinităţii supreme unice.

Răzbunarea lui Thutmosis III

Spre sfârşitul domniei sale, crezând că nu mai are motive să se teamă de nepotul ei, Hatşepsut şi-a dat consimţământul la căsătoria cu sora lui vitregă, Nefrure.
Thutmosis III, care îşi stăpânea mânia de ani de zile, se bucura de popularitate în rândul ofiţerilor din armată cărora nu le convenea politica paşnică a suveranei şi care erau dornici să întreprindă din nou expediţii de cucerire în Asia, unde populaţiile începuseră să se revolte împotriva Egiptului.
în cel de-al douăzeci şi doilea an de domnie al fe-meii-faraon, aceasta a fost nevoită să-l lase pe nepotul ei, în vârstă de 37 ani, să preia comanda trupelor aflate la graniţa răsăriteană. După câtva timp Hatşepsut a murit, probabil asasinată.
O perioadă scurtă de tulburări a fost consecinţa acestui eveniment. Thutmosis III s-a întors la Teba în grabă, în fruntea unui detaşament al armatei sale.
Imediat după sosirea sa el a fost încoronat ca unicul faraon şi a curmat cu asprime revolta partizanilor lui Hatşepsut. După ce a înmormântat-o cu smerenia cuvenită pe mătuşa lui, fiind mânat de un resentiment uşor de înţeles faţă de aceea care îl îndepărtase de la tron atâta vreme, el s-a răzbunat postum, într-un fel cumplit. Aşadar el

a ordonat să se răzuiască, de pe toate inscripţiile, numele lui Hatşepsut, şi al partizanilor ei, înlo-cuindu-le cu al lui, al tatălui lui sau al bunicului lui.
Mai târziu, după moartea reginei Nefrure, el s-a căsătorit cu sora sa vitregă mai mică, Hatşepsut-Meritre, pe care a obligat-o să renunţe la prima parte a numelui său. La Karnak el a poruncit să se ridice o construcţie din zid, în jurul bazei obeliscurilor strălucind de aurul cu care erau poleite, obeliscuri înălţate de mătuşa lui. astfel încât să poată fi zărit doar vârful lor, apărând deasupra pietrei. O iniţiativă care a favorizat păstrarea acestor monoliţi până în zilele noastre, inscripţiile gravate fiind aproape neatinse, intacte.

„Napoleon al Egiptului"

O mie de ani după iluştrii faraoni ai celei de-a V-a dinastii, Thutmosis III (1504-1450) a fost faraonul care a întreprins expediţii de cucerire în Asia, ajungând mult mai departe decât oricare din predecesorii săi.
Evocarea faptelor lui de vitejie a rămas neştirbită, de-a lungul veacurilor; Thutmosis III este considerat cel mai remarcabil faraon egiptean. Nici unul dintre succesorii lui nu a putut să se impună, cu atâta putere şi hotărâre, în faţa popoarelor Asiei.
Au fost nu mai puţin decât şaptesprezece expediţii, de la 1484 la 1464, pe care el le-a condus pentru a învinge coaliţiile prinţilor asiatici şi a restabili hegemonia în Orient, după domnia liniştită a mătuşii sale Hatşepsut.
In fiecare an, timp de vreo douăzeci de ani. el a părăsit Egiptul, primăvara, pornind către Siria în fruntea armatelor sale. El avea obiceiul de-a se înapoia în luna octombrie la Teba, capitala sa, unde era preamărit Amon, la marea sărbătoare a lui *Opet* Un scrib, numit Tjaneni, îl însoţea în timpul campaniilor şi însemna în fiecare zi evenimentele de seamă, pe mari suluri de papirus, care vor constitui baza „analelor" gravate într-o încăpere specială a marelui templu al lui Amon. la Karnak.
Trăsăturile celui desemnat deseori de istorici drept .,Napoleon al Egiptului" ne sunt destul de bine cunoscute. Mumia sa a fost găsită, dar destul de deteriorată de către jefuitorii de morminte: mai există şi numeroase statui, precum şi alte imagini ale suveranului. Mic de statură, având i ,65 m înălţime, avea un trup vânjos, bine conformat, puternic, era nervos şi înzestrat cu o nesecată energie.
„Capul său era mare şi inteligent, scrie Arthur Wei-gall în clasica lui *Istorie a Egiptului antic* (Payot, 1968), deşi fruntea îi era mai curând îngustă, nasul, foarte coroiat îi dădea un aer deosebit, ceva care semăna cu o pasăre; dinţii de sus erau mai proeminenţi; ochii mici se ascundeau sub sprâncenele stufoase: probabil începuse să chelească deoarece nu-i mai rămăsese nici un fir de păr pe cap, când a murit.':

Campanie strălucită în Siria

Principalul duşman al lui Thutmosis III, de la prima campanie în Siria, a fost regele Kadeşului. oraş situat pe fluviul Oronte, la o sută cincizeci de

kilometri la nord de Damasc, centrul de întrunire al coaliţiei formate din micii suverani locali, împotriva Egiptului.
Suntem la începutul lunii mai 1483, iar armatele siriene sunt adunate la Meggido. Pentru a ajunge acolo, sunt posibile trei itinerarii; egiptenii sosiseră în ziua de 16, din prima lună *chemu,* în oraşul Yiehem. Aşa cum vor face. într-o bună zi, Hanibal şi Napoleon, unul angajând elefanţii săi, celălalt tunurile sale, prin trecătorile greu de străbătut ale Alpilor, Thutmosis III. neţinând seama de părerea generalilor săi, se repede pe drumul cel mai primejdios: drumul spre Aruna.
„Pe cât este de adevărat că Ra mă îndrăgeşte şi că tatăl meu Amon mă ocroteşte că sunt în viaţă, tot atât de adevărat este că sunt hotărât s-o iau pe acest drum, spre Aruna! Dacă sunt printre dumneavoastră unii care doresc să o ia pe celelalte drumuri, pe care le-aţi menţionat, sunt liberi să o facă, iar cei care doresc să însoţească Majestatea Mea, să mă urmeze."
După ce a străbătut lanţul munţilor Cârmei, printr-o trecătoare strâmtă, înaintând cu greu, pe cai, unul câte unul, printr-un defileu lung, armata egipteană îşi surprinde duşmanii care se aventuraseră prea mult la sud şi care se grăbesc acum să se desfăşoare în câmpie, pentru a apăra Meggido.
„De la primele licăriri ale zorilor, scrie Janine Mon-net în *Egipt* (Fernand Nathan, 1963), regele apare în carul său de luptă, făcut din electrum[1]', inspirând groaza la vederea armelor sale de luptă sclipitoare. Armata lui se desfăşoară: aripa sud pune stăpânire pe o colină, aproape de râul Kina, aripa nord se întinde dincolo de
1) aliaj natural de aur si argint care se găsea în nisipurile fluviilor din Orient.
oraşul rebel, Meggido; Majestatea Sa este în mijlocul lor. în faţa lor, duşmanul este aşezat, în afara oraşului, în linie de bătălie."
Duşmanul este pus pe fugă de atacul înverşunat al armatelor egiptene. Regii din Kadeş şi Meggido se refugiază în spatele meterezelor, primul fiind „tras" în oraş, într-un coş care atârna de capătul unei frânghii. O pradă de război extrem de bogată zăcea pe câmpul de luptă: 892 care de război, 2000 cai. 200 armuri, pe care duşmanul le părăsise, pus pe fugă de egipteni.
Ca supliment, egiptenii mai capturează carul de luptă împodobit cu aur şi minunatele platoşe de bronz ale regilor din Kadeş şi Meggido, precum şi mobilierul extrem de bogat, aparţinând domnului care stăpânea Oronte: mese din abanos, fildeş şi aur, bijuterii, vase preţioase...
Oraşul este asediat şi înconjurat de contraforti-ficaţii solide, pentru a preîntâmpina fuga asiaticilor. Cu toate acestea, vicleanul rege al Kadeşului reuşeşte să evadeze: când oraşul asediat capitulează, regele nu figurează printre cei o sută de prinţi rebeli care sunt luaţi prizonieri de război. Mai multe femei şi soţii ale regelui au fost duse în captivitate, în Egipt.
Thutmosis III. mărinimos, îi trimite acasă, în ţara lor pe aceşti prinţi, ai îndepărtatelor ţărmuri ale Eufratului, călare pe măgari, cu capul întors

spre coada animalului.
„Aceasta dovedeşte, o dată mai mult, scrie Arthur Weigall, cât de omenoşi erau egiptenii. Thutmosis III le-a iertat tot şi i-a repus în drepturi, în regatele şi principatele lor, cu condiţia ca fiecare dintre ei să-şi trimită fiul, care era în acelaşi timp si moştenitorul lor în Egipt, pentru a fi educat în spiritul egiptean şi a deprinde modul de viaţă egiptean."

Autoritatea egipteană în Asia

Cele trei campanii următoare în Siria nu au fost decât demonstraţii de forţă, în cursul celei de-a cincea expediţii, Thutmosis III a cucerit porturile feniciene şi oraşele din nord, în care, după cum povesteşte chiar faraonul, „grădinile erau pline de fructe, vinul umplea teascurile şi era băut ca apa, grâul pe coasta dealului era mai des şi mai frumos decât nisipul de pe malul apei... trupele aveau hrană din belşug... soldaţii erau ghiftuiţi, porţiile lor de mâncare le ajungeau pentru a mânca pe săturate şi, în fiecare zi, trupul lor era uns cu ulei, aşa cum se face în Egipt, când e vreo sărbătoare/' Se construiesc corăbii la Byblos, din lemn de pin de pe colinele libaneze. Astfel, la a şasea expediţie, faraonul-războinic îşi îmbarcă armata şi străbate marea pentru a ajunge în Fenicia. El pătrunde deci prin vest. în Siria, ajunge la Eufrat şi porneşte să cucerească Kadeşul. Trupele regelui din Kadeş nu pot ţine piept înaintării năvalnice a egiptenilor şi bat în retragere. Thutmosis III se îndură de regalul său adversar, îl iartă, cu condiţia să se angajeze să-i plătească tribut. Asia Mică este neliniştită, tulburată de puterea afirmată de egipteni. Din prudenţă, asirienii, babilonienii şi hitiţii se hotărăsc să-şi plătească şi ei tributul şi îl trimit faraonului. După o
campanie — doar de formă — în anul următor, mărgi-nmdu-se la păstrarea şi întreţinerea bazelor feniciene, faraonul îl atacă pe regele din Mitanni, un aliat puternic al regelui din Kadeş. Egiptenii înfrâng armatele duşmane în cursul a trei bătălii şi ajung la Eufrat, în localitatea Karkemiş. unde soldaţii Nilului sunt uimiţi văzând acest fluviu care , curge pe dos, de la nord către sud."
Alte şapte expediţii vor fi necesare pentru a stabili definitiv autoritatea egipteană în regiunea aceea. Pe zidurile templului din Karnak, cântecul de luptă al faraonului se avântă cu putere; chiar zeul Amon (după cum se vede) se adresează astfel fiului său victorios. Thutmosis III:
„Am venit, îndemnându-te să-i înfrunţi pe prinţii din Zahi, i-am aruncat la picioarele tale,radios, şi aşa tu ai strălucit în faţa lor ca propria mea imagine. Am venit, îndemnându-te sâ-i loveşti pe asiatici, tu ai luat în captivitate căpeteniile asiaticilor, de la Retnu. I-am obligat să vadă Majestatea Ta împodobită cu toate cele trebuincioase luptei, când te urcai în carul tău de luptă, cu armele taie de război:'

Constructorul unor temple splendide

In cursul ultimei sale campanii, a şaptesprezecea. în Asia Mică. Thutmosis III a înăbuşit cea din urmă rebeliune a regelui din Kadeş. Egiptenii asediau oraşul, regele, în deznădejdea lui. a recurs ia un vicleşug neobişnuit: a

dat drumul unei iepe în perioadă de rut, care s-a repezit în mijlocul carelor de luptă egiptene. Un ofiţer al faraonului. Amenemheb, văzând armăsarii cum freamătă, a înţeles viclenia regelui din Kadeş, a sărit din carul său, a prins iapa, a ucis-o cu paloşul său şi a prezentat faraonului coada animalului, drept trofeu, învins pe toate fronturile, regele Kadeşului nu s-a mai încumetat, de atunci, să se împotrivescă egiptenilor, renunţând la conducerea coaliţiilor siriene.
După înapoierea sa în patrie, faraonul s-a dedicat administraţiei coloniilor sale şi înălţării unor temple splendide. Pentru posteritate, opera arhitecturală, creată din îndemnul.faraonului, a dobândit o însemnătate tot atât de mare cât campaniile sale militare glorioase, contribuind în egală măsură la prestigiul său, înscris cu litere de aur în istoria egiptenilor şi a omenirii.
în marele templu de la Karnak el a înălţat cel de-al şaselea stâlp, înconjurat de alte construcţii, în aceeaşi incintă sacră el a edificat un templu pe care l-a consacrat zeului Rah, o capelă, dedicată lui Amon, unde stâlpii erau ornamentaţi spre exterior, cu o statuie reprezen-tându-l pe rege ca Osiris. De asemenea, în templul soarelui, la Heliopolis, s-au ridicat două obeliscuri: unul se aflǎ la Londra, „acul Cleopatrei". celălalt, la New York, în Central Park.
Thutmosis III se stinge la Teba, după ce a domnit cincizeci şi trei de ani, zece luni şi douăzeci de zile. După cum precizează o inscripţie: „El ştia tot ce se întâmplă. Nimic nu-i rămânea ascuns, nedescoperit, iar el era întru totul asemenea lui Thot, zeul înţelepciunii."

Amenofis II, necruţătorul

Thutmosis III reluase un vechi obicei: asocierea la domnie a urmaşului său la tron. Aşadar, ca să nu se mai ivească probleme succesorale greu de rezolvat, Thutmosis III îşi crescuse fiul alături de el, pe tronul regal.
Amenofis II (1450-1425) avea douăzeci şi cinci de ani la moartea tatălui său. El era fiul celei de-a doua regine, Meritre, sora vitregă a lui Thutmosis III. Era deci nepotul lui Hatşepsut şi de două ori — în dublă postură — nepotul lui Amenofis I.
Aceste înrudiri, din partea tatălui, ar fi putut aduce grave prejudicii acestui urmaş direct al întemeietorului dinastiei a XVII I-a, Ahmosis, învingătorul hiksoşilor. Pe Amenofis II nu l-au afectat cu nimic; era un flăcău vânjos şi plin de avânt, aprig la vânătoare şi la luptă, sportiv, care nu pregeta să pună mâna pe vâslele corăbiei sale. Cronicile apreciază performanţele sale deosebite astfel: „când trăgea cu arcul asupra unei ţinte metalice de grosimea unui lat de palmă, el o străpungea în aşa fel încât săgeata lui ieşea pe partea cealaltă." De altfel, el se lăuda cu isprăvile lui, ca şi Ulise, mai târziu, afirmând că este singurul capabil să întindă arcul său.
Profitând de faptul că începuse o nouă domnie, după moartea temutului Thutmosis III, sirienii şi palestinienii şi-au manifestat făţiş revolta, iscând noi tulburări.
Amenofis II a fost necruţător: mai întâi a înfrânt armata duşmană la

Edom, în Palestina.
Relatarea expediţiei sale figurează pe o inscripţie dintr-un templu, la Karnak; astfel, aflăm că, după aceea:
„Majestatea Sa a trecut fluviul Oronte cel cu apele învolburate ca zeul Raşap. Apoi el a privit spre ariergarda armatei sale şi. ducând mâna streaşină la ochi. a zărit câţiva asiatici — veniţi pe furiş din oraşul Katna. cu scopul de a ataca armata regelui — care se îndreptau spre ei, purtaţi de caii lor, care alergau cât mai iute cu putinţă. Majestatea Sa purta asupra sa toate armele de luptă; Majestatea Sa s-a năpustit ca un şoim asupra ariergărzii lor care a dat înapoi, cu sufletul deznădăjduit: cădeau unul după altul; comandantul lor a fost ucis. Nimeni nu însoţise pe Majestatea Sa. El era singur, doar cu forţa braţului său drept. Majestatea Sa i-a nimicit deodată, pe toţi. a luat trupul ofiţerului, perechea lui de cai, cărui de război, două arcuri, o tolbă plină cu săgeţi, o platoşă uşoară şi un scut."
Campania aceasta l-a dus până la graniţele statului Mitanni, mare regat la est de Eufrat, în Armenia, de unde au venit prinţii să-i ceară îndurare „Suflului vieţii". El a luat prizonieri, atunci, şapte prinţi sirieni pe care i-a executat, după ce s-a întors în Egipt. Şase prinţi au fost omorâţi de faraon, cu lovituri de măciucă şi leşurile lor au fost expuse la Teba; ultimul a fost ucis şi expus ia Napata, în Nubia de Sus, în apropiere de a patra cataractă, pentru ca prinţii nubieni să-i ştie de frică, temân-du-se de puterea lui.
Acest episod plin de cruzime, nedemn de mărinimia tatălui său, i-a asigurat liniştea la graniţele ţării sale şi de atunci domnia lui s-a bucurat de pace.
Amenofis II a murit după douăzeci şi trei de ani de domnie şi a fost înmormântat în Valea Regilor, aproape de Teba. Mormântul său a fost jefuit, câteva secole mai târziu, şi trupul său a fost scos din sicriu, în 1898 arheologul Loret a descoperit rămăşiţele pământeşti ale regelui, alături de care se afla arcul lui cel mare, cel fără de pereche, de care era atât de mândru. Mumia lui şi-a reluat locul în sarcofagul său, unde putem să o contemplăm, în centrul necropolei regale.

Thutmosis IV se căsătoreşte cu o prinţesă din Asia

Urcarea pe tron a noului faraon marchează prima opoziţie, foarte desluşită, manifestată faţă de preoţii te-baniailui Amon.
Un al doilea Djehutimes, fiu mezin al lui Amenofis II, avea să domnească destul de puţin, sub numele de Thutmosis IV (1425-1408). La vremea aceea era un - tânăr de nouăsprezece ani. căsătorit de trei ani cu Mutemuia, de la care avea un băieţel, pe care l-au numit Amenhotep. Reşedinţa lui era la Memfis. Se pune întrebarea dacă soţia faraonului era în adevăr fiica marelui rege Artatama, suveranul ţării Mitanni. Este aproape sigur că faraonul a luat această prinţesă asiatică de soţie, de la care a avut un fiu, care putea fi Amenofis III.

Această căsătorie concretiza influenţa Asiei asupra Egiptului, precum şi alianţa dintre două regate puternice, unindu-se strâns în faţa creşterii îngrijorătoare a pericolului hitit, care se întindea de la podişul Anatoliei.
Am remarcat opoziţia faţă de preoţii tebani ai lui Amon. în adevăr, în adolescenţă Djehutimes fusese influenţat de clerul oraşului zeului-Soare; Heliopolis *(On,* în egipteană). Se povesteşte că, pe când era foarte tânăr el se plimba pe podişurile deşertice din împrejurimile oraşului Memfis. Odată şi-a continuat plimbarea până când a ajuns la Gizeh: uluit de aspectul impunător al Marilor Piramide milenare, s-a aşezat la picioarele Marelui Sfinx, statuia colosală a zeului-Soare din vremurile străvechi; încet-încet l-a cuprins somnul.

Convorbire cu Marele Sfinx

Evenimentul este relatat de cronici astfel:
„S-a întâmplat în ziua în care prinţul Djehutimes a sosit în carul său, la ora prânzului, şi s-a culcat la umbra acestui mare zeu. Când soarele a arătat amiaza, el a avut un vis: i s-a arătat maiestatea acestui zeu, rostind, cu gura lui, cuvintele următoare, ca un tată care se adresează fiului său:
«Uită-te bine la mine, priveşte-mă, fiul meu Djehutimes, a spus Sfinxul. Eu sunt părintele tău, zeul-Soare, şi îţi voi dărui împărăţia mea de pe acest pământ. Tu vei fi în fruntea tuturor, purtând coroana albă şi coroana roşie».:;
După ce i-a promis tânărului regatul şi stăpânirea celor Două Ţări. zeul l-a asigurat de tot sprijinul său:
„Ţie îţi dau tot sprijinul meu şi toate favorurile mele sunt pentru tine. Tu, de partea ta, mă vei ocroti, deoarece, aşa cum mă aflu acum, mă simt ca un bolnav, înăbuşit de nisipul acestui deşert care mă îngroapă.
Ai grijă de mine, îndeplineşte-mi voile, ştiind că tu eşti fiul meu şi ocrotitorul meu. Vino aproape de mine: sunt cu tine, sunt călăuza ta."
Aşa s-a explicat faptul că, după moartea tatălui său, Djehutimes a fost proclamat faraon de către preoţii oraşului *On* (Heliopolis). Prima iniţiativă pe care a luat-o. după ce a primit coroana albă şi coroana roşie, a fost de a degaja Marele Sfinx de nisipul îngrămădit în jurul lui. apoi visul lui a fost povestit şi gravat pe o stelă depusă în faţa imaginii zeului-Soare.

Influenţa oraşului Heliopolis şi luxul oriental

Acest frumos tânăr, elegant şi puţin efeminat, nu a trăit îndeajuns ca să-şi împlinească visul de a deveni un mare cuceritor. El nu a întreprins decât două campanii, una împotriva Sudanului răsculat, cealaltă, în Asia. El este cel care a înălţat la Karnak marele obelisc pe care ilustrul său bunic, Thutmosis III, nu îl desăvârşise şi care se află actualmente la Roma, în faţa bisericii Sfântul Ioan.
„Domnia lui Thutmosis IV. scrie Arthur Weigall, efectuează o mare transformare în tradiţiile artistice. Se pare că influenţa exercitată de Heliopolis, foarte evidentă în alte privinţe, a contribuit la modificarea con-

venţiilor rigide, respectate până atunci de tebani. în plus. bogăţiile nemăsurate, dobândite ca pradă de război, in urma cuceririlor din Siria, au prilejuit desfăşurarea unui lux neasemuit, neobişnuit în valea Nilului. O anumită simplitate care-i caracterizase până atunci pe egipteni şi se reflectase şi în arta lor, s-a pierdut, sub influenţa tot mai mare a unor concepţii străine, provenind din Orientul perfid."

Amenofis Ml face o căsătorie din dragoste

Odată cu înscăunarea noului faraon, care-i urmează în mod firesc tatălui său. la vârsta de doisprezece ani, se confirmă orientarea iniţiată de Thutmosis IV, care văzuse declinul preoţilor lui Amon şi îşi dăduse seama de reînvierea cultului solar.

Amenofis III (1408-1370) suferă consecinţele căsătoriilor consangvine din dinastia a XVIII-a. Dacă trăsăturile feţii câştigaseră mai multă fineţe, după cum arată mumia lui, pe care o putem admira la muzeul din Cairo, în schimb îi lipseau forţa şi tăria de caracter.

Plăcerile distracţiilor, femeile, îl atrăgeau mai mult decât isprăvile războinice. Cronicile de la începutul domniei sale amintesc, cu toate acestea, unele scene de vânătoare, unde tânărul, care îndrăgea acest sport, îşi arăta iscusinţa.

Prima lui participare la vânătoare este descrisă într-o inscripţie privind al doilea an de domnie.

„Iată ce i s-a întâmplat Majestăţii Sale: i s-a înfăţişat un om, care i-a spus: «Sunt animale sălbatice în deşertul cel mare, dinspre provincia Sheta». Majes-tatea Sa a coborât deci în barca regală, a trecut fluviul, începând călătoria spre seară, sosind în dimineaţa următoare, bine sănătos, în provincia Sheta. Apoi, Ma-jestatea Sa a apărut călare, cu toată suita după Ea, în timp ce aţâţ comandanţii militari, cât şi cetăţenii cu copiii lor primiseră ordinul să supravegheze animalele sălbatice. Atunci, Majestatea Sa a poruncit să fie mânate într-un ţarc şi să fie numărate, în total au fost o sută şaptezeci de capete. Numărul de animale sălbatice vânate de Majestatea Sa, în acea zi, a fost de cincizeci şi şase de capete."

La urcarea sa pe tron, nu i s-a putut propune tânărului faraon nici o prinţesă moştenitoare *a* regatului, ca să-i fie soţie. Dragostea l-a îndrumat, probabil, spre căsătoria cu o fetiţă de obârşie mediocră, al cărui tată era, după cât se pare, un prinţ sirian luat prizonier de Thutmosis III, iar mama era una din numeroasele prinţese de al doilea rang care se născuseră în haremurile regale. Teje avea probabil vreo zece ani când s-a căsătorit cu noul faraon, mai mare decât ea cu doi sau trei ani.

Decadenţa în Orient

Domnia lui Amenofis prezintă două trăsături definitorii, în afara dezgustului pentru războaie: influenţa reginei Teje şi fastul Curţii sale, cu măreţia construcţiilor sale. Această strălucire nu poate masca, însă, sămânţa decadenţei.

Dacă în al cincilea an al domniei sale faraonul a însoţit armata egipteană în Sudan, care se răsculase din nou, a refuzat să participe la o expediţie

în Asia, aşa cum făcuseră toţi predecesorii săi direcţi. Alianţa cu regele din Mitanni era trainică şi el se mulţumea cu atât.
Amenofis III şi-a „reîmprospătat" haremul cel puţin de două ori, aducându-i-se prinţese asiatice, ca Ki-lughepa, fiica lui Sautarna, rege în Mitanni. şi o prinţesă asiriană, Kalim-Sin, fiica regelui Babilonului.
Către sfârşitul vieţii, preţuind tot mai mult farmecele femeilor din Asia, a trimis nenumărate mesaje în Orient, ca să i se aducă alte prinţese pentru haremul său.
Faraonul greşise, dezinteresându-se de evoluţia situaţiei politice în Mitanni, asupra căreia hitiţii făceau mari presiuni. Ciocnirea era inevitabilă; situaţia mi-tanienilor devenea critică; intervenţia trupelor egiptene i-a salvat. Hitiţii au vizat de atunci puterea egipteană urmărind distrugerea ei. în consecinţă, ei au încurajat coaliţiile antiegiptene din Siria, aşa cum procedaseră şi mitanienii în secolul precedent. Amenofis III a lăsat lucrurile în voia lor, cu totală indiferenţă. Succesorul lui a manifestat un dezinteres şi mai mare, năruind ceea ce înfăptuise Thutmosis III pentru regatul Egiptului.
Ca mărturie a greutăţilor întâmpinate în Orient, scrisoarea lui Biridiya, una dintre căpeteniile vasale ale Egiptului, aduce la cunoştinţă următoarele: „Cad la picioarele tale, rege, stăpân al meu, zeul meu Soare, şi mă închin ţie, de şapte şi şapte ori. Spre ştiinţă, spun regelui că de la întoarcerea în Egipt a arcaşilor, Lab' ayu a deschis ostilităţile împotriva mea; nu mai putem strânge lâna, nu mai putem ieşi pe porţile cetăţii în prezenţa lui Lab' ayu, pentru că el a aflat că tu nu ai mai trimis arcaşi; şi acum îşi dă pe faţă gândul că e hotărât să cucerească Meggido. De-ar putea regele să ocrotească oraşul, de teamă ca Lab' ayu să nu-l cucerească! în adevăr oraşul este distrus din cauza bolilor şi a molimei, care a secerat numeroase vieţi. Binevoiască regele să trimită o garnizoană de o sută de oşteni, pentru paza oraşului!"
Scrisoarea, cu caractere cuneiforme, înscrisă pe tăbliţe, a fost descoperită la El-Amarna, oraşul lui Ak-henaton. Această mărturie extraordinară, de pe tăbliţele din lut ars, a fost găsită întâmplător, în 1885. de o ţărancă; aceasta săpa pământul pentru a extrage câteva cărămizi nearse, străvechi, pe care vroia să le folosească drept îngrăşământ *(sebakti).* Astfel, ea a descoperit un mare număr de tăbliţe din lut ars. Din nefericire, ea a vrut să le vândă pe un preţ bun şi, deoarece negustorii îşi arătau neîncrederea, ea a distrus o bună parte din ele. Rămăseseră doar trei sute când lumea şi-a dat seama de valoarea lor istorică, de nepreţuit.
Există numeroase scrisori care prezintă starea de dezordine crescândă din principatele Siriei şi Palestinei, în mod teoretic vasale ale Egiptului, dar care se provocau şi se atacau, folosindu-se de puterea hitită vecină.

Marea doamnă —soţia dintâi a regelui

Leonard Cottrell în *Soţiile faraonilor* (Robert Laf-font, 1968) dedică numeroase pagini reginei Teje,
„Marea doamnă — soţia dintâi a regelui."

„Deşi nu era de o frumuseţe clasică, scrie el, avea mult farmec şi o inteligenţă vie; soţul ei era atât de îndrăgostit de ea, încât, chiar de la începutul domniei a dispus ca numele ei să figureze alături de al său pe toate inscripţiile şi documentele oficiale. Departe de a trece sub tăcere obârşia ei„neregală", el a afirmat-o cu glas tare. Faraonul poruncise, la începutul domniei sale, să se înscrie pe un scarabeu — reprodus în numeroase exemplare şi expediat în toate provinciile sale ca o „notă informativă" — numele lui Teje, precum şi numele părinţilor ei lipsiţi de înalte titluri nobiliare, Yuya şi Thuya. In încheiere, regele adăuga: «Ea este acum soţia regelui cel puternic al cărui regat se întinde de la Karoy, la nord de Sudan, până la Naharin. în Asia occindentală».

Mormântul părinţilor lui Teje a fost descoperit în 1906, de către Theodore Davis, într-un loc retras din Valea Regilor, ca dovadă a consideraţiei deosebite pe care regele o acorda soţiei sale. Acest mormânt nu a fost „cercetat" de jefuitori decât o singură dată; astfel a rămas neatinsă cea mai mare parte a mobilierului funerar.

Regele, îndrăgostit de soţia sa preferată, cu firea lui slabă ceda în faţa pretenţiilor lui Teje; de pildă, crearea unui lac artificial, pentru plăcerea reginei. Inscripţiile gravate pe un scarabeu ne spun că în anul 11 al domniei, luna a treia a lui *akhit* (vremea inundaţiei), regina a cerut soţului ei să dispună săparea unui lac, la marginea terenurilor ce ţineau de palatul de la Zeruka. Prin înlăturarea pământului extras şi a nisipului, la linia de joncţiune a deşertului cu câmpurile cultivate, apele
fluviului în creştere se repezeau în această vastă depresiune, creată pentru acest scop.

„Majestatea Sa a poruncit să se facă un lac pentru Marea doamnă — soţie a regelui, Teje, în oraşul său, *Zeruka.* Lungimea lacului este de 3700 coţi. Majestatea Sa a sărbătorit inaugurarea acestui lac în a treia lună din primul anotimp, în ziua a 16-a. Atunci Majestatea Sa s-a plimbat pe apele lacului, cu barca regală *Razele lui Aton."*

Precizarea numelui bărcii, *Razele lui Aton* este o dovadă certă a credinţei în zeul solar, Aton. încă de atunci. Teba celebra cultul acestui zeu, căruia i se închina şi regina Teje. De altfel, ea şi-a crescut fiul, viitorul faraon Akhenaton, în spiritul acestui cult. Fapt decisiv pentru viitor.

Cel mai mare rafinament al artei egiptene

Sub domnia lui Amenofis III au fost create numeroase capodopere ale artei egiptene în toate domeniile, mai ales în arhitectură: monumentul minunat al primului ministru (vizir) Rome, în necropola tebană; frumoasele colonade de la Luxor: vestigiile imensului templu funerar al faraonului, „Amenofium", pe care le admirăm şi astăzi.

Aceste realizări arhitecturale, care reprezintă apogeul artei egiptene

clasice, prin rafinamentul lor deosebit, au fost deseori atribuite genialului arhitect Amenhotep, fiul lui Hapu. Datorită preţuirii excepţionale de care se bucura, suveranul i-a îngăduit lui Amenhotep să-şi construiască un templu funerar măreţ, la Medinet-Habu. în Egiptul de Jos, el a fost zeificat; dinastia ptolemaică i-a consacrat o capelă în templul de la Deir el-Bahari, fiind slăvit ca zeul care vindecă.
Aproape de templul funerar al lui Amenhotep. o stelă enumera realizările arhitecturale ale lui Amenofis III:
.Atunci Majestatea Sa a avut plăcerea de a înălţa un monument foarte mare, cum nu se mai văzuse altul, de când lumea. El I-a construit pentru a fi monumentul părintelui său Amon, Domn al Tronurilor şi al celor Două Ţări, ridicând pentru el un templu grandios, la tribord de oraşul Teba, o nepieritoare fortăreaţă din gresie, înfrumuseţată cu podoabe de aur; podeaua ei este din argint sclipitor şi toate porţile sunt din electrum."
în prezent, din acest templu „de milioane de ani" nu au mai rămas decât statuile colosale, cunoscute drept „coloşii lui Memnon", portrete ale regelui, executate din „granit, cuarţit şi pietre preţioase."
„Ele sunt mai înalte decât bolta cerului. Strălucirea pe care o răspândesc se reflectă pe feţele oamenilor ca un răsărit de soare../'
Faraonul a înzestrat templul său funerar cu multe bogăţii, pe care le-a menţionat, amănunţit, într-o inscripţie:
„Atelierele sale sunt pline de sclavi, bărbaţi şi femei, copiii căpeteniilor din toate ţările care i s-au închinat Majestăţii Sale (Amenofis III se foloseşte aici, de victoriile militare ale strămoşilor săi regali, pe care şi le atribuie). Depozitele sale conţin bogăţii fără seamăn,
nesfârşite. El este înconjurat de sate de sirieni, locuite de copiii comandanţilor. Cirezile sale sunt tot atât de numeroase ca firele de nisip de pe mal."'
Sfârşitul domniei lui Amenofis IU se confundă cu aşa-numita „perioadă amarniană", despre care vom vorbi mai departe.

PERIOADA AMARNIANĂ

araonii dinastiei a XVIII-a — caracterizată prin nimicirea cotropitorilor hiksoşi şi recâştigarea integralităţii teritoriale — au trecut Asia prin foc şi sabie. Cel mai mare dintre ei a fost Thutmosis III. Amenofis II. urmaşul său, a păstrat imperiul moştenit. Domnia lui Thutmosis IV a instaurat o nouă eră, a colaborării cu Asia, preludiul unei învăluiri totale.
Regina, soţia lui Thutmosis IV, fiica regelui din Mi-tanni, era asiatică; numeroşi cetăţeni din răsărit se instalaseră la curtea din Teba, unde influenţa asiatică îşi pusese amprenta pe modă, artă şi preocupări.
Declinul momentan al clerului lui Amon, manifestat mai cu seamă sub domnia lui Amenofis IV, va accentua semnele premergătoare ale acestei cotropiri. Dinastia a XIX-a, dominată de figura măreaţă a lui Ramsesal II-

lea, va conduce armatele egiptene până la Kadesh. Cu toate acestea, ea nu a putut frâna evoluţia evenimentelor, pentru că Egiptul a aşezat pe chipul lui nealterat de milenii o mască evidenţiind noile trăsături asiatice. A trecut de mult timpul splendidei izolări a Imperiului vechi. Egiptul nu mai este singur pe lume, care priveşte drept în lumină faţa strălucitoare a marelui zeu-Soare, părinte al Egiptului.

O epocă controversată

Sfârşitul domniei lui Amenofis III, moartea şi succesiunea lăsată au constituit cadrul prielnic al unei epoci tulburi pentru Egipt, numită de istorici „perioada amar-niană", de la numele actual (Teii El-Amarna) al oraşului pe care l-a construit succesorul faraonului.

Perioada amarniană a durat până la începutul dinastiei a XIX-a. Acestor ani de istorie egipteană li s-au consacrat pagini nenumărate, fiind cei mai discutaţi şi mai controversaţi de istorici specialişti în artă şi în hieroglife, medici, şi chiar de radiologi.

Genialul arhitect şi ocrotitor al lui Amon, Amen-hotep, fiul lui Hapu, a murit în al 35-lea an al domniei lui Amenofis III. După cum am mai menţionat, el şi-a ridicat un monument funerar somptuos. Faraonul a invocat urgia divinităţii împotriva celui care ar încălca acest sanctuar; blestemul lui nu era aruncat întâmplător pentru că în timpul vieţii sale; Amenhotep se opusese cu înverşunare noului cult solar, încurajat de regina Teje, care-l crescuse şi pe fiul ei Amenofis IV în acest spirit.

Aceasta fusese ultima voinţă, atât de hotărât exprimată, a faraonului Amenofis III, care a mai trăit şase ani, bolnav, prezentând grave tulburări mentale, în anii aceia, puterea a fost în mâinile reginei Teje şi. după părerea mai multor istorici, ea îl asociase deja pe fiul lor la domnie.

Amenofis III a fost îngropat într-o vâlcea deşertică dinspre Valea Regilor, unde odihneau strămoşii lui iluştri. Mumia lui ni-l arată ca pe un om de vreo cincizeci de ani, suferind de abcese dentare.

Seducătorul şi tulburătorul Amenofis IV

Regina Teje dăruise mai multe fiice faraonului, dar în al douăzeci şi patrulea an al domniei lui Amenofis III i-a născut un băiat. Acest moştenitor al tronului a fost crescut de mama lui în cultul zeului-Soare din Heliopo-lis, care, de mai mulţi ani era preamărit sub forma unui disc solar, un glob în flăcări, Aton, diferit de Ra. zeul care exista în acest glob. Aton nu era totuşi o denumire nouă. pentru că era menţionat deja în textele sacre ale Piramidelor.

încă de la început, acest cult cu tendinţă monoteistă a fost combătut de către puternica preoţime te-bană a lui Amon, care domina, din epoca Imperiului de Mijloc, viaţa religioasă şi chiar politică a Egiptului. Să ne amintim alegerea faraonului Thutmosis III, desemnat printr-un ..miracol" în marele templu al lui Amon.

Amenofis IV (1370-1352) nu avea decât treisprezece ani la moartea tatălui său şi, probabil, regina mamă Teje a continuat să exercite regenţa, câtăva vreme. Ca şi tatăl său, noul faraon nu a luat în căsătorie vreo prinţesă de sânge regal, ci pe verişoara lui, frumoasa Nefertiti, fiica unui

mare demnitar egiptean, Ay, el însuşi fiu al părinţilor reginei Teje, Yuya şi Thuya. După moartea mamei sale, Nefertiti a fost crescută de a doua soţie a lui Ay, Ti. care a fost „mama adoptivă a reginei".
Amenofis IV copil avea o faţă cu trăsături greoaie; adolescent, însă, era destul de frumos: trăsăturile delicate ale feţei, bărbia îngustă, ochii visători, genele lungi, exprimau o sensibilitate poetică aparte. Dar gâtul îi era slab şi descărnat, capul mare, buzele groase, fruntea înaltă şi îngustă. Ca om matur pierduse, odată cu trecerea anilor, aerul său robust: umerii erau uşor încovoiaţi; şoldurile foarte mari, aproape feminine, pântecele proeminent. Mulţi istorici l-au considerat un anormal, fizic şi mental, această afirmaţie, fiind, fără îndoială, exagerată. Totuşi Amenofis IV, descendentul unor generaţii bazate pe căsătorii consangvine, avea o sănătate şubredă, care s-a înrăutăţit cu timpul. Anormal nu era în nici un caz, pentru că a avut mulţi copii la începutul domniei sale: nebun, şi mai puţin, în afara cazului în care situăm în această categorie profeţii şi misticii.
Acest rege „împătimit de dumnezeire" nu avea însuşirile, vocaţia necesară, pentru a domni asupra unei mari împărăţii.
El a lăsat în voia sorţii provinciile de graniţă asiatice, fără să facă vreo tentativă de a le scăpa de duşmani. Poet şi visător, iubea tot ce era frumos, omenesc şi drept. Dar pentru a impune cultul lui Aton, lumină strălucitoare, disc cu o sută de mii de raze, Amenofis IV. cuprins de o furie mistică distrugătoare, a vrut să şteargă orice urmă a cultului lui Amon şi a celorlalţi zei egipteni străvechi.

Frumoasa Nefertiti

Frumuseţea reginei Nefertiti este una dintre cele mai celebre pe care le cunoaşte istoria. Nenumăratele reproduceri ale bustului ei de piatră, descoperit la el-Amarna, ne înfăţişează chipul ei, cu trăsături de o nobleţe aparte.
„Toată lumea, afirmă Leonard Cottrell, cunoaşte acest gât graţios şi delicat, această bărbie hotărâtă dar feminină, acest nas fin modelat, aceşti ochi languroşi cu pleoape grele, această gură, desăvârşit de conturată, ale cărei buze nu sunt nici prea senzuale, nici prea re- zervate, nici prea darnice dar nici prea zgârcite cu harurile lor. Este o minune de echilibru. Chiar grecii, la apogeul geniului lor. nu au creat vreodată un chip asemănător, zeiţele lor sunt zeiţe, femeile sunt femei, şi atât. Nefertiti este întruchiparea amândurora. ::
Frumuseţea acestei regine a cărei prestanţă a dominat perioada amarniană ne impresionează încă, în pofida mileniilor.
De la începutul căsătoriei sale, regele a fost foarte îndrăgostit de soţia lui. A iubit-o cu patimă, iar numeroasele inscripţii care o slăvesc o dovedesc cu prisosinţă.
.Moştenitoarea, aleasa de vază, doamnă a gingăşiei, dulceaţă a dragostei, Stăpână a Sudului şi a Nordului, frumoasă la chip.

împodobit cu două panaşuri, îndrăgită de Amon cel viu, Marea doamnă soţie dintâi a regelui care o iubeşte, Suverana celor Două Ţări, măreaţă prin dragoste, Nefertiti, în veci nepieritoare...
Uimitoare declaraţie de dragoste din partea unui suveran al unui stat puternic cum este Egiptul! Nici o regină nu a fost vreodată slăvită astfel.

Akhenaton. adversar al obscurantismului religios

Amenofis IV a fost încoronat la Teba, unde a rămas şase ani, locuind în palatul vast de la Malgatta, construit de tatăl său. în acest oraş al preoţilor lui Amon. el ridică un sanctuar lui Aton, zeul în religia căruia fusese crescut. El reia titlul de Mare Preot al Soarelui *(Ur mau* — marele vizionar) acordat faraonilor din Imperiul vechi. Neînţelegerile cu preoţii lui Amon devin tot mai ascuţite şi tânărul suveran se hotărăşte să părăsească Teba, întemeind o altă capitală, în Egiptul de Mijloc; el îşi schimbă numele în Akhenaton. ceea ce înseamnă „slujitorul globului lui Aton".
El nu-şi ascunde dispreţul faţă de slujitorii religiei tradiţionale a Egiptului. El le reproşează luxul şi moravurile: de pildă, în marele templu al lui Amon din Karnak, era întreţinut un harem seducător de aşa-zise „concubine ale zeului", care, de fapt, se aflau acolo pentru satisfacerea poftelor preoţilor care slujeau în templu. Amenofis IV afirma că „mirosul sângelui berbecului sacrificat lui Amon supără nările", ca şi traficul de amulete şi vrăji sau excesele „oracolelor lui Amon" care întreţineau obscurantismul religios şi corupţia politică.
„Cuvintele preoţilor au devenit mai primejdioase decât cele pe care le-a auzit Majestatea Sa, până în anul al patrulea de domnie; mai dăunătoare decât cele auzite de regele Amenofis III."

Domnul Dumnezeu unic şi Treimea, cu paisprezece secole înainte de Cristos

Akhenaton, scârbit de putreziciunea morală a clerului, instaurează în religia egipteană cultul zeului unic. Regele a fost, pe vremea aceea, misticul adorator al Treimii dumnezeieşti, descoperind-o cu paisprezece secole înainte de Cristos.
Vechiul zeu solar Ra sau Hor-Akhti (Horus care biruie zările) este identificat, pe de o parte, cu Aton, nouă ipostază a zeului-Soare, corp ceresc şi „părinte al regelui", şi, pe de altă parte, cu Shu, fiul zeului primordial Ra, adică regele însuşi. Este o pildă a treimii implicând relaţia ereditară tată-fiu, o pildă a doctrinei conform căreia părintele-creator continuă să trăiască prin fiul-carele a fost creat — întrupându-se într-un sm-gurtot.
Cartuşele gravate din ordinul lui Akhenaton poartă această menţiune: „Ra = Hor Akhti care biruie zările în numele său, Shu, care este Aton."
Regele este suveranul pontif al acestei noi religii. El este preotul suprem, având cea mai înaltă funcţie ecleziastică. El singur cunoaşte, interpretează şi transmite credincioşilor doctrina unui zeu intangibil,

invizibil dar omniprezent, tată şi mamă ai omenirii. Această religie se bazează pe dragostea faţă de natură. Totul, pe pământ, exprimă divinitatea lui Aton; el se face cunoscut prin cântece, muzică, dragoste, voie bună, fructe, vin. flori, cânt al păsărelelor, murmurul izvoarelor... în acest sens imnurile compuse de rege oferă nenumărate exemple.
Religia tradiţională a Egiptului, în esenţă, era o religie funerară, confirmată de Judecata de apoi. Trebuie că atragem atenţia asupra cultului lui Aton, care nu pune probleme îngrijorătoare de ordin moral. Zeul solar este numai izvorul forţei vitale: el este esenţa spirituală care cuprinde Binele, Adevărul, Dragostea şi Fericirea.

Unul dintre cele mai frumoase poeme ale literaturii egiptene

Fiind inspirat de imnurile egiptene străvechi în cinstea zeului-Soare şi de diferitele poeme monoteiste, elaborate sub domnia tatălui său. Akhenaton a compus multe imnuri înflăcărate pentru a-l slăvi pe Aton. Unul dintre cele mai frumoase poeme ale literaturii egiptene antice, cel mai lung dar şi cel mai bun, este *Imnul către zeulAton.*

Cât de frumoase sunt zorile pe bolta cerească O Aton care exişti, dătătorule de viaţă!
Când te iveşti la răsărit Răspândeşti strălucirea ta asupra lumii întregi.
Tu eşti frumos, puternic, sclipitor, acolo sus. în înaltul cerului.
Razele tale înconjură pământul, cuprinzând tot ce ai creat. Tu eşti Ra şi toţi ţi se supun: Dragostea ta îi uneşte pe toţi Deşi tu eşti departe, razele tale sunt pe pământ; Deşi tu eşti acolo sus. urmele paşilor tăi sunt în lumina zilei.
Când îţi afli odihna la apus. Pământul se scufundă în beznă ca un mort: în căminele lor. oamenii dorm. Acoperindu-şi capul. Nările lor nu mai freamătă. Nimeni nu-şi mai poate vedea aproapele. Li se poate lua totul, de sub acoperământ. Fără ca ei să aibă habar. Atunci leii ies din bârlogurile lor. Şerpii muşcă...
Universul e încremenit în tăcere. Cel care l-a creat se odihneşte la orizont.
Luminos e pământul când răsări.
Când străluceşti ca Aton. zeu al seninului zilei.
Tu alungi bezna;
Când îţi arunci razele.
Bucuria cuprinde cele Două Ţări.
Oamenii se scoală şi sar din pat
Când îi trezeşti.
Trupul şi-l spală, se înveşmântează
Si braţele le ridică, slăvindu-ti zorile.
în lumea întreagă fiecare se pune pe treabă.
Vitele sunt duse la păşunat.
Pomii şi plantele cresc.
Păsările se înalţă deasupra smârcurilor lor.
Cu aripile ridicate în semn de adorare.
Oile zburdă.
înaripatele zboară.
Totul se însufleţeşte când tu învălui lumea cu strălucirea
ta.
Bărcile urcă şi coboară, urmând cursul fluviului.
Toate drumurile se deschid când te arăţi.
Peştii din râuri ţâşnesc în întâmpinarea ta.
Razele tale pătrund adâncurile vastei mări verzi.

Cel ce ai sădit germenele la femeie
Şi ai dăruit sămânţa, bărbatului.
Dând viaţă fiului în trupul mamei sale.
Liniştindu-l ca să nu plângă.
Tu îi porţi de grijă chiar în pântecele mamei lui.
Tu îl însufleţeşti, ca să-şi îndeplinească menirea.
Când mama lui îl aduce pe lume.
Tu îi dai graiul.
Tu îi acoperi nevoile.
Când puişorul prinde a piui în găoace.
Tu îi dai suflarea vieţii
Până când o poate crăpa.
Ieşind din ou.
Pentru a ciripi voios.
El merge pe picioarele sale
îndată ce iese de acolo.
Lucrările tale sunt nenumărate!
Ne sunt tăinuite.
O zeu unic. cu puteri unice.
Tu ai creat pământul după vrerea ta
Tu singur:
Oamenii, vitele, mari şi mici.
Tot ce se află peste întregul pământ
Toate vietăţile ce se mişcă pe pământ;
Tot ce este în aer
Tot ce zboară cu propriile aripi.
Tărâmurile străine. Siria şi Nubia.
Pământul Egiptului;
Tu pui dreaptă rânduială.
Dând fiecăruia cele trebuincioase...
Pe acest pământ tu ai făcut Nilul.
Tu l-ai creat după cum ai dorit.
Pentru traiul îndestulat al poporului...
Cât de minunate sunt ţelurile tale.
O Stăpân al veşniciei!
Sub cerul tău şi străinii au un Nil al lor.
Aşa cum au toate vieţuitoarele, în fiecare ţară...
Razele tale hrănesc grădinile;
Ele trăiesc când te iveşti.
Ele se dezvoltă datorită ţie;
Tu creezi anotimpurile
Pentru a înfăptui toate lucrările tale:
Iarna, ca să le fie răcoare
Căldura, ca să simtă binefacerile tale.
Tu ai făcut necuprinsul cerului pentru a te înălţa.
A vedea toate câte le-ai făcut.
Tu singur, strălucind cu chipul lui Aton cel viu.
Te ridici radios, te îndepărtezi şi te apropii. Creând milioane de forme Prin tine însuţi; Oraşe, cetăţi şi triburi. Drumuri şi râuri:
Toţi te văd în faţa lor
Deoarece tu eşti Aton al seninului zilei, pe pământ...
Tu eşti în sufletul meu.

Nimeni altul nu te cunoaşte.
Doar fiul tău Akhenaton.
Tu l-ai făcut înţelept
Prin voinţa şi puterea ta.
Lumea întreagă este în mâna ta.
Chiar aşa cum ai făcut-o.
Când te ridici, oamenii trăiesc.
Când apui, ei mor;
Oamenii trăiesc prin tine
Atât timp cât ochii lor sunt aţintiţi asupra frumuseţii tale
Până la apusul tău.
Orice activitate încetează
Când tu te odihneşti la apus...
Tu ai creat lumea.
Şi ai pregătit-o pentru fiul tău...
Akhenaton. a cărui viaţă este lungă:
Şi pentru cea mai de seamă soţie regală, scumpă inimii lui.
Doamnă a celor Două ţări
Nefer-nefru-aton. Nefertiti.
Nepieritoare în desăvârşirea frumuseţii ei.

„Orizontul globului", noua capitală a Egiptului.

Hotărându-se să părăsească Teba. oraşul lui Amon: încă din al patrulea an de domnie, Akhenaton a ales, pentru noua capitală, un loc situat în a 15-a *nomă* a Egiptului de Sus, pe malul drept al Nilului, în faţa oraşului Hermopolis (Khmunu, în egipteana veche): oraşul zeului Thot. stăpân al Lunii şi scrib sacru.
Alegerea tânărului faraon era deliberată, ştiind că oraşul Hermopolis era rivalul Tebei, pe plan religios, încă din vremuri străvechi. Capitala cea nouă, având o lungime de doisprezece kilometri şi o lăţime de cinci kilometri, a fost denumită Akhetaton, adică .,orizontul globului". Ea era situată într-o câmpie în formă de semilună, mărginită de un semicerc de coline cu faleze abrupte.
în 1887 s-au descoperit întâmplător, la EI-Amarna, vestigiile capitalei lui Akhenaton. Şir Flinders Petrie a început degajarea lor din 1891, iar munca sa a fost dusă mai departe de arheologi germani şi englezi.
„în partea centrală a oraşului Akhetaton, scrie Christiane Desroches-Noblecourt, se găsesc, fireşte, palate a căror structură comportă două clădiri importante: localurile oficiale (sala tronului, sala de recepţii pentru ceremonii politice şi religioase, birourile administrative, marea sală pentru sărbătorirea jubileului etc.), iar de cealaltă parte, o punte de legătură, pe aleea principală, asigură comunicarea localurilor cu palatul particular al suveranului...
Rafinamentul plantaţiilor este de o rară gingăşie, iar terasele împodobite cu flori, care domină fluviul, sunt o încântare."

O artă eliberată de constrângere

Akhenaton şi Nefertiti trăiau acum în palatul lor din centrul oraşului, în tovărăşia celor doi fraţi mai tineri ai regelui, Smenkhkhare şi Tutankhaton. Perechea regală nu avea urmaş pe linie bărbătească, ci şase fiice: Meritaton, viitoarea regină a Egiptului; Meketaton, care a murit după naşterea unui copil, în al 12-lea an de domnie; Ankhesenpaaton. de asemenea viitoare regină a Egiptului; Nefernefruaton, Nefernefrure şi Setepenre.
în al doisprezecilea an de domnie, regina Teje, care trăia la Teba, alături de ceilalţi copii ai săi, s-a dus în noua capitală a fiului său. pentru sărbătorirea jubileului *(heb şed)* regelui. Cu această ocazie s-au organizat multe serbări publice şi s-a construit un templu special, pentru ca Teje să-l poată preamări pe Aton, divinitatea în cultul căreia îşi crescuse fiul.
Un basorelief mortuar înfăţişează banchetul pe care Akhenaton l-a oferit mamei sale. Este un exemplu edificator al artei amarniene, eliberate de constrângerile reprezentărilor clasice: Nefertiti gustă cu delicateţe dintr-o raţă friptă în timp ce regele muşcă dintr-un os cu multă carne. Regina Teje oferă câteva mici cadouri tinerei sale fiice Beketaton. aşezată lângă ea; două fiice ale perechii regale, Meritaton şi Ankhesenpaaton, stând sfioase lângă mama lor, îşi sprijină picioarele pe mici perne.
A fost cea din urmă întâlnire a fiului cu mama sa. Regina Teje a murit peste câtva timp şi a fost îngropată într-un mic mormânt, săpat în Valea Regilor.
După moartea reginei s-au produs evenimente grave care au zguduit Teba. Se pare că un anumit număr de înalţi demnitari tebani instigaseră la revoltă, îndemnaţi de preoţii lui Amon.
Akhenaton s-a arătat neînduplecat. Vinovaţii şi-au primit pedeapsa, cultul lui Amon a fost suprimat, precum şi cultul tuturor celorlalţi zei egipteni; templele şi şcolile teologale au fost închise. Aton devenea singurul unicul zeu al Egiptului.
„Eu închid toate templele lui Amon, a declarat regele «împătimit de dumnezeire», şi desfiinţez sursele de profit ale preoţilor. Pun stăpânire pe porturile lor, pe corăbiile lor, pe atelierele lor, pe carierele lor pe toate grânarele lor, pe toate cirezile lor, care alcătuiesc, cu râvna şi patima lor de a domina, un stat în stat. Pe viitor, preoţii pot fi citaţi să compară în faţa unui tribunal. Toţi semiţii proveniţi din Babilon, care răspândesc moravuri condamnabile în Egipt, trebuie să părăsească ţara."
Dar Akhenaton nu s-a mulţumit numai cu închiderea templelor lui Amon. „Pretutindeni, scrie Christiane Desroches Noble-court, el a dat poruncă să se distrugă imaginile lui Amon, să se răzuiască numele său de pe inscripţii, să i se şteargă epitetele, precum şi tot ce se referea la em-blemele tutelare ale regalităţii tebane. Se merge atât de departe încât se înlătură până şi imaginea de vultur a zeiţei Nekhbet, ca şi hieroglifa însemnând oraşul lui Amon. Ordinele sunt foarte precise, şi trebuie respectate pe întregul teritoriu al Egiptului, până la graniţa cu Nubia, astfel încât templele să fie degajate de aceste imagini detestate."

Duşmanii imperiului acţionează nestingheriţi, faraonul nu

reacţionează

în acest timp, lucrurile luau o întorsătură supărătoare în Siria. Regele Kadeşului recucerise nordul Siriei; regele Amurru pusese stăpânire pe porturile feniciene, incluzând şi oraşul Byblos, vechi aliat al Egiptului; în Palestina, beduinii răsculaţi luaseră oraşul Meg-gido, apoi Ierusalimul; marele regat Mitanni, aliat al Egiptului, cedase în faţa atacurilor date de asirieni şi de hitiţi. Nu a mai rămas nimic din imperiul asiatic făurit de Thutmosis III. Akhenaton lasă lucrurile să decurgă în voia lor, fără a interveni, cu toate rugăminţile stăruitoare ale vasalilor lui; regele Ierusalimului, Abdu Heba, îşi exprimă îngrijorarea, într-o scrisoare, din care cităm: „Ascultă, rege, suveranul meu, ce prăpăd au făcut pe teritoriul tău Milkilu şi Şuvardata! Ei au trimis trupe din Gath şi din Keilak să atace Gezer; au pus stăpânire pe ţara Rubutu; teritoriile tale se întindeau până la poporul Apiru. Dar acum, chiar un oraş din ţara Ierusalimului, numit Bit Lahmi, care-ţi aparţinea ţie, a trecut de partea poporului din Keila. De-ar vrea regele meu să plece urechea la spusele slujitorului său. Abdu Heba, trimiţându-i arcaşi pentru a recuceri domeniul regal, pentru rege! Dacă arcaşii nu vor ajunge aici, teritoriul regelui va cădea în mâinile poporului Apiru."

Akhenaton nu a trimis arcaşii ceruţi de Abdu Heba. Post-scriptumul unei alte scrisori, tot atât de îngrijorătoare, adaugă, adresându-se secretarului regelui: „Lămureşte-l bine pe rege: ţara întreagă merge la pieire!"

Despărţirea şi moartea

Ultimii cinci ani de domnie ai lui Akhenaton au fost suportaţi cu greutate. Regele era bolnav şi era conştient de eşecul său: în general, poporul egiptean nu prea apreciase reformele sale, fiind extrem de tradiţionalist: dacă s-ar fi păstrat cultul zeilor străvechi, veneraţi, ar fi acceptat mai uşor noul cult, impus de faraon, în plus religia mistică, prea elevată, prea subtilă, a zeului Aton, nu îi convenea.

La Amarna atmosfera era apăsătoare. Bucuria şi entuziasmul .de la început dispăruseră. Nefertiti şi Akhenaton erau despărţiţi. Regina cea frumoasă trăia acum într-un palat situat în nordul capitalei Amarna; ea era însoţită de tatăl ei. înţeleptul Ay, cu soţia lui, Ti, şi de ultimile patru fiice, dintre care Ankhesepaaton, căsătorită cu tânărul prinţ Tutankaton. Regele locuia, de preferinţă, în palatul Maruaton, la sudul oraşului Ak-henaton; alături de el era fiica lui cea mare, Meritaton, de altfel preferata lui, căsătorită cu Smenkhkhare, fratele mai mic al faraonului.

Regele a dovedit că avea simţul realităţii, întrucât, fiind conştient de anarhia interioară şi exterioară, care creştea necontenit, a încercat o apropiere de clerul lui Amon: această tentativă nu a fost înţeleasă de Nefertiti, neînduplecată în credinţa ei, refractară la orice abatere de la noua religie, de altfel străină de realităţile politice.

Akhenaton l-a asociat pe tânărul său frate la domnie; Smenkhkhare părăseşte atunci Amarna, fiind încoronat la Teba. La scurt timp după aceea, regele
„împătimit de dumnezeire" murea, la douăzeci şi nouă de ani.

Akhenaton preconizase un ideal, de care se lăsase condus; el îşi imaginase viaţa mai mult decât o trăise, ca pe o realitate vie. Pierdut în contemplarea zeului său, compunând, pentru a-l slăvi, minunate imnuri, înălţându-i temple deschise spre soare, el neglijase cu totul meseria lui de rege. Statul se prăbuşea, cu încetul, pradă anarhiei crescânde, în timp ce regele recomanda poporului său iubirea, pacea, frumuseţea, bucuria de a-l slăvi pe Aton. Totuşi, la sfârşitul vieţii, intuise că era necesar să în-credinţeze afacerile externe unui om de nădejde, gene-ralul Horemheb, care a şi reluat ofensiva în Asia.
După moartea fratelui său, Smenkhkhare devine unicul faraon. Dar el moare foarte curând, şi fratele lui Tutankhaton, îi succedă, fiind învestit faraon, la Amarna. Tânărul rege nu are decât nouă ani; regenţa, aşadar, îi revine lui Nefertiti, sprijinită de înţeleptul ei tată, Ay.

Tutankhamon, cel care îl instaurează din nou pe Amon

Intransigentă în religia ei, credincioasă cultului lui Aton, Nefertiti rămâne la Amarna împreună cu tânărul rege şi soţia lui. După trei ani, Tutankhaton părăseşte capitala eretică şi se întoarce la Teba, unde înţelege să guverneze singur, fiind înscăunat faraon, sub noul nume, Tutankhamon. Regina Ankhesenpaaton ia numele Ankhesenamon.
La Teba se organizează mari festivităţi pentru a celebra, cu multă bucurie, suirea pe tron a regelui şi restabilirea dreptului de a-l preamări pe zeul ancestral Amon. Preoţii îşi exercită din nou profesiunea în temple şi şcoli, reluându-şi privilegiile.
Atunci Tutankhamon înalţă o stelă, aproape de al treilea piion al templului din Karnak, pe care se citeşte inscripţia:
„Când Majestatea Sa s-a urcat pe tron. templele zeilor şi zeiţelor, de la Elefanţina până la mlaştinile deltei erau în ruină, altarele erau într-o stare jalnică şi se degradau tot mai mult, năpădite de mărăcini, capelele parcă nu ar fi existat vreodată ca loc de cult, iar încăperile lor vaste se prefăcuseră în spaţii destinate plimbărilor... Dar după multe zile, Majestatea Mea s-a urcat pe tronul tatălui său pentru a domni asupra Teritoriilor lui Horus, Ţara Neagră şi Ţara Roşie aflându-se sub autoritatea sa:ˑ
Tutankhamon a murit tânăr, şi el, după nouă ani de domnie, în afara specialiştilor, nimeni nu şi-ar fi amintit de numele său dacă nu s-arfi descoperit mormântul său intact, dezvăluind lumii moderne fastul funerar al suveranilor egipteni.

Celebra descoperire a mormântului

Deşi e foarte cunoscută, fiind relatată de nenumărate ori, descoperirea mormântului lui Tutankhamon şi a bogăţiilor pe care le tăinuia merită să fie reamintită.
Ea se datorează cercetărilor asidue ale egiptologului Howard Carter şi ale bogatului amator de arheologie, lord Carnarvon, în celebra Vale a Regilor. în 5 noiembrie 1922, după ce a degajat cele două colibe de piatră de la piciorul mormântului lui Ramses VI, Carter a descoperit scara care ducea

la mormântul lui Tutankhamon. El a aşteptat sosirea lordului Carnarvon, reţinut în Anglia, ca să pătrundă în anticamera mortuară.
Descoperirea a fost uluitoare, iar bogăţiile tăinuite, neasemuite şi nenumărate.
„Erau trei scaune mari din aur, notează Carter, părţile laterale fiind sculptate, reprezentând animale monstruoase, cu trupul deformat intenţionat, pentru a-l folosi ca scaun; capetele, însă, erau realizate cu un realism impresionant.
Aspectul lor era înfricoşător, în sine, dar, aşa cum le vedeam, ivindu-se din întuneric, pe neaşteptate, aurite şi sclipitoare, luminate doar de facla noastră electrică, capetele acestea proiectau pe zid umbre groteşti, schimonosite."
Anticamera era înţesată cu felurite obiecte, ca: „vase de alabastru, casete delicate, pictate şi încrustate, ciudate racle negre, una, în special, din care părea că iese un şarpe mare auriu, buchete din frunziş şi flori, paturi... Pe stânga, o grămadă nedesluşită de cărucioare răsturnate, pline cu aur şi pietre preţioase care scânteiau. iar în spate ieşea în evidenţă un alt portret al regelui..."

Deschiderea sarcofagului fabulos

Feluritele bogăţii din celelalte trei încăperi ale mormântului aşteptau să fie descoperite de arheologii noştri: anexa, camera funerară, adăpostind sarcofagul, şi camera tezaurului propriu-zis. întocmirea unui inventar complet al mormântului a necesitat câţiva ani. în camera funerară nu s-a putut pătrunde decât în 11 februarie 1*923*; dar au fost nevoiţi să mai aştepte, până pe 10 octombrie 1925, după moartea lordului Carnarvon, care fusese muşcat de un ţânţar veninos, pe când încerca să ridice capacul greu al sarcofagului de piatră:
„Scripetele care trebuia să ridice capacul sarcofagului era pregătit. Am dat semnalul operaţiunii, scrie Carter, într-o tăcere cvasireligioasă, lespedea grea de piatră, despicată în două bucăţi, a cărei greutate depăşea 1250 kilograme, a fost ridicată de pe sol. Lumina a pătruns în sarcofag. Ceea ce am văzut ne-a pus pe gânduri, într-o oarecare măsură am fost dezamăgiţi. Interiorul era împodobit cu giulgiuri subţiri şi fine de in. Capacul sta suspendat la jumătate înălţime. Am desfăşurat giulgiurile rând pe rând şi. cum era rândul ultimului, s-a auzit deodată un puternic strigăt de admiraţie: eram uluiţi, tot interiorul sarcofagului era plin cu efigia tânărului rege."
Pe 28 octombrie, masca de aur, atât de celebră, a fost descoperită pe faţa mumiei, care, din nefericire, era foarte deteriorată. Trăsăturile blânde, calme erau ale unui adolescent, plin de nobleţe şi de distincţie. Numărul bijuteriilor care-l acopereau pe rege depăşea orice închipuire. Acest faraon de optsprezece ani era învelit, în sensul strict al cuvântului, în mai multe straturi de aur şi de pietre preţioase.
Aceasta este povestea bogăţiilor funerare ale tânărului faraon aproape necunoscut, care nu a domnit decât nouă ani, după perioada nesigură, confuză, de la Amarna, dar care era descendentul vitejilor întemeietori ai

dinastiei a XVIII-a. ale căror morminte, din Valea Regilor, nu fuseseră cruţate de setea de câştig a jefuitorilor, ispitiţi de valoarea extraordinară a acelor comori.

Egiptul va avea oare un faraon hitit?

La moartea lui Tutankhamon, legitimitatea regală revenise văduvei sale, Ankhesenamon, deoarece nici un prinţ din familia regală amarniană nu mai era în viaţă. Cel pe care-l lua în căsătorie, devenea, aşadar, faraon al Egiptului, în acel moment a intervenit un episod neobişnuit, relatat de cronicile egiptene, confirmat recent de tăbliţele cuneiforme descoperite printre ruinele capitalei hitite Hattusa, din Anatolia.

Tânăra regină de 22 ani, neavând posibilitatea de a se căsători cu un prinţ egiptean de sânge regal, scrisese regelui hitit Suppiluliumas, cerându-i în căsătorie unul dintre fiii lui. Mursilis, un alt fiu al regelui, a înscris acest eveniment pe câteva tăbliţe, din care cităm:

„Văduva lui Bibhuria (numele pe care hitiţii îl dădeau lui Tutankhamon), regina Egiptului, a trimis un sol tatălui meu, cu următorul mesaj: «Bărbatul meu e mort şi eu nu am fii. Se spune că tu ai mulţi feciori. Dacă tu îmi trimiţi unul dintre fiii tăi. el va deveni soţul meu, pentru că mi-e silă să mă căsătoresc cu unul dintre slujitorii mei.»''

Suppiluliumas, mirat, a dorit să se informeze mai mult: şi-a trimis marele şambelan Hattu-Zittish în Egipt.

„Regina Egiptului, relatează în continuare Mursilis: ca răspuns, i-a adresat tatălui meu cuvintele următoare: «De ce spui: ei caută să mă păcălească?» Dacă aş avea un fiu. crezi că aş mai scrie unei ţări străine, într-un fel umilitor pentru mine şi pentru ţara mea? — Tu nu mă crezi şi chiar mi-o spui! Cel care a fost soţul meu a murit şi eu nu am băieţi. Ar trebui deci să mă căsătoresc cu unul dintre slujitorii mei? Nu am scris nici unei alte ţări. Ţi-am scris doar ţie. Mi s-a spus că ai mulţi feciori. Trimite-mi unul dintre ei şi el va fi faraon, suveran al Egiptului."

Regele hitit a încuviinţat până la urmă şi i-a îngăduit fiului lui, Zannuza, să plece în Egipt. Dar această alianţă nu era pe placul unui mare număr de înalţi demnitari egipteni: în cursul călătoriei, o trupă egipteană a surprins escorta hitită şi a ucis pretendentul la tronul Egiptului. Această misiune a fost îndeplinită, probabil, din porunca generalului Horemheb. care nu dorea, câtuşi de puţin, ca un prinţ hitit să pună stăpânire pe tronul Egiptului.

Reacţie amarniană puternică

Ankhesenamon, descurajată i-a încredinţat conducerea ţării bătrânului ei unchi Ay, care a devenit faraon şi care, pentru a-şi legitima autoritatea, s-a căsătorit, probabil, cu tânăra regină, despre care nu s-a mai pomenit apoi nimic, în vârstă de şaizeci de ani. noul faraon nu a domnit decât patru ani. lăsându-i generalului Horemheb grija de a conduce politica externă.

în cele din urmă, acest generai a fost urmaşul la tron a! lui Ay. Pentru justificarea, cam arbitrară, a acestei succesiuni, el s-a căsătorit cu Nedjemmut, fiica iui Ay şi sora reginei Nefertiti.

Horemheb a dus o politică antiamarniană crâncenă. Akhenaton a fost considerat un duşman de moarte; templele dedicate lui Aton au fost distruse. Noul faraon a decretat abolirea tuturor anilor din perioada amarniană, eliminându-i din anale. Astfel, i s-a atribuit o domnie de cincizeci şi nouă de ani, în loc de douăzeci şi patru, pentru umplerea intervalului scurs.

Horemheb nu a lăsat nici un urmaş. El a desemnat drept succesor al său, un soldat de carieră din Tanis, în deltă, care a domnit sub numele de Ramses I. întemeind dinastia a XIX-a.

SFÂRŞITUL IMPERIULUI NOU

upă cele câteva decenii de misticism şi l^,. izolare ale epocii amarniene; Egiptul va ^\ redobândi gloria de odinioară odată cu j j primii faraoni ai dinastiei a XIX-a. Un loc —// de frunte îl ocupă, fără îndoială, Ramses al II-lea, cel mai celebru faraon al Egiptului. Dar perioada imperialismului egiptean victorios a trecut. Victoriile lui Tutmosis a! III-lea nu s-au mai repetat. Ramses al II-lea nu va putea recuceri Kadeşul de la duşmanii săi. Germenii decadenţei, iviţi în cursul dinastiei a XVIII-a, s-au dezvoltat, iar influenţele asiatice sunt evidente, din ce în ce mai mult.

Ultimii faraoni ai dinastiei a XIX-a marchează începutul unei decadenţe grave, care, exceptând domnia lui Ramses al III-lea şi epoca saită, se va accentua în mod constant, ducând Egiptul la pieire.

Dinastia a XIX-a

Soldatul desemnat de Horemheb pentru a-i succeda era primul său ministru şi se numea Pramses. El a înlăturat articolul egiptean P înaintea numelui său şi a devenit Ramses I.

Avea şaptezeci de ani când a ajuns la putere şi a murit după un an şi ceva de domnie. Fiul lui, pe care-l asociase la conducerea ţării, încă din timpul vieţii, i-a urmat la tron sub numele de Seti I (1312-1298). Domnia lui s-a remarcat prin reluarea expediţiilor asiatice, datorită cărora Egiptul a pus din nou stăpânire pe Palestina şi o partea Siriei.

Dar o nouă primejdie ameninţa ţara: prezenţa, în Libia, a „Popoarelor mării", indoeuropeni care, după ce distruseseră vechile imperii ale Europei meridionale, se instalaseră de curând la vest de Egipt şi încercau să pătrundă în deltă, grupaţi în mici bande. Seti I a stăvilit cu uşurinţă încercarea lor. dar,.Popoarele mării" aveau să constituie, pentru succesorii lui, o problemă îngrijorătoare, permanentă.

Ramses a! II-lea, cel care a construit Abu-Simbel

Fiul reginei Tui şi al lui Seti I, Ramses a! II-lea (1298-1235). avea şaisprezece ani cînd a murit tatăl său si. succedîndu-i, a preluat conducerea ţării.

El nu era fiul cel mare al răposatului faraon. Pentru a-i înlătura pe ceilalţi fraţi, el a susţinut că tatăl său hotărâse dintotdeauna să-l facă urmaşul său.

„Dacă am considera numărul de monumente care-i poartă numele, el ar putea trece drept cel mai mare constructor egiptean, scrie Jean

Yercoutter: de fapt, el a fost deseori un uzurpator al muncii altora. Fără şovăială e! ordona să se răzuiască de pe monumentele vechi numele predecesorilor lui, înlocuindu-le cu al lui. Dacă adăugăm numărul monumentelor uzurpate, la cel al propriilor construcţii, cu totul remarcabile, se înţelege că el a transmis istoriei universale o imagine strălucită a domniei iui".
în timpul lunilor de iarnă, reşedinţa lui Ramses al II-lea era la Teba. în restul anului el locuia ia estul deltei, unde a dispus să se ridice un oraş, numit Pi-Ramses. Constructor de seamă şi restaurator, el a înfrumuseţat foarte mult templele egiptene, în special cele ale lui Amon, la Luxor şi Karnak: în necropola tebană (Ra-messeum) i s-a clădit un templu funerar, splendid şi impunător. El a întreprins şi edificarea faimosului templu de la Abu-Simbel. în Nubia de jos, aproape de actuala frontieră cu Sudanul. Patru statui colosale, măreţe, reprezentând faraonul aşezat (pe scaun), se rezemau
de faţada acestui templu săpat în faleza stâncoasă ce domina ia apus Nilul. Apele barajului de la Assuan urmau să acopere o parte a văii. Atunci, după cum se ştie, datorită măsurilor luate de UNESCO, faţada a fost demontată, în 1963, şi reclădită cu şaizeci de metri mai sus, salvând splendidele statui care, altfel, s-arfi cufundat în lacul Nasser.
,Acest templu, spune Arthur Weigall. era dedicat soarelui şi planul întreg era conceput în funcţie de ora răsăritului. Când soarele apărea la est. în spatele dealurilor situate pe partea cealaltă a fluviului, el bătea în plin pe feţele celor patru coloşi: apoi. strecurându-se pe poartă, el lumina brusc sălile interioare, până la sanctuar. Zidurile templului erau acoperite cu scene reprezentând bătălia de la Kadeş. unde. ca şi în templul din Teba. îl vedem pe faraon în carul său de război năpustindu-se asupra hitiţilor,
Unul dintre cele două temple tăiate în faleza occidentală a Nilului era dedicat lui Nefertari, „Soţia cea dintâi" a lui Ramses al II-lea: ,.Subţire la trup, scrie Leonard Cotîrell, cu sânii sus plasaţi, într-o rochie care-i mula perfect formele, cu bărbia micuţă ridicată cu mândrie, faţa cu trăsături delicate încadrată de o enormă perucă buclată."
Dar Pamses al II-lea a avut numeroase alte soţii, un vast harem de concubine şi sute de copii, cărora le înşira numele, cu multă satisfacţie, pe zidurile templelor sale. Printre frumoasele din haremul regal se număra şi fiica regelui hitiţilor. Hattusil. de care faraonul era atât de mândru încât a dat ordin să se înalţe, în numeroase locuri din tară, stele care să înfăţişeze călătoria viitoarei sale soţii, de la graniţele Anatoliei până în Egipt. Această prinţesă, al cărui nume egiptean este Mane-frura, nu a fost îngropată în Valea Reginelor, cinste ce-i era rezervată doar lui Nefertari, prima soţie de faraon admisă în această vale.

înfruntându-l pe regele hitit Muwatallu

După o campanie în Sudan şi alta în Libia. Ram-ses al II-lea, continuând politica tatălui său. va relua expediţiile egiptene în Asia.
în Siria situaţia era gravă. Regele hitit înaintase către sud, până la Kadeş, oraşul celebru situat pe fluviul Oronte. în anul 5 al domniei sale. în

fruntea unei armate puternice, Ramses al II-lea a hotărât să lupte pentru cucerirea Siriei, împotriva trupelor regelui hitit Muwatallu. căruia i se raliase şi o coaliţie formată de douăzeci de popoare siriene.
în luna mai 1294, armatele egiptene ajung în câmpia Kadeşului, trecând prin vadul fluviului Oronte, la Şabluna. Avangarda egipteană era comandată chiar de rege. înconjurat de garda sa de mercenari, de sardani-popor de piraţi care năvălise în deltă şi fusese învins de Ramses al II-lea: ariergarda era asigurată de ..armata lui Amon". ,.armata lui Ra⁚, ..armata lui Ptah". ,.armata lui Setrv⁚.
Ramses al II-lea trebuia să se măsoare cu regele hitit Muwatallu, cunoscut ca strateg puternic. Acesta
Aspect (reconstituit) al oraşului Amarna (Imperiul cel Nou)
Masca funerară a lui Tutankhamon (muzeul din Cairo) trimite regelui egiptean doi beduini care i aduc informaţii false cu privire la poziţia armatelor duşmane. Faraonul se îndreaptă atunci direct spre nord, de-a lungul malului vestic al fluviului Oronte, în timp ce trupele hitite. ascunse în spatele meterezelor oraşului Kadeş, se deplasează spre sud.
Lăsându-şi celelalte armate să treacă prin vad. Ramses al II-lea îşi instalează tabăra cu „armata lui Amon⁚. Atunci sunt capturate două iscoade hitite care mărturisesc sub ploaia de lovituri cu bastonul şiretlicul regelui Muwatallu: „Vedeţi în ce fel au procedat căpeteniile! Ei i-au spus lui Faraon că învinsul din Hatti se afla în ţara Alep şi că fugise în faţa Majesţăţii Mele... în timp ce el era în spatele Kadeşului Perfid.⁚ Atunci, Ramses al II-lea trimite în grabă vizirul său ca să transmită celorlalte trei armate ordinul de a trece prin vad cât mai repede cu putinţă şi de a i se alătura de îndată.

Bătălia de la Kades

Hitiţii nu-i lasă pe egipteni să se dezmeticească şi pornesc atacul cu 2500 de care de luptă, prin sud, tăind în două armata egipteană şi creând panică în rândul trupelor. Ramses al II-lea. înconjurat de mercenarii săi sar-dani, îşi pune de grabă tunica de zale, îşi prinde arcul şi săgeţile şi înşfacă paloşul. Sare în carul său de luptă, hăţurile fiind prinse de cingătoare, înainte de a porni la luptă, ei îl imploră pe tatăl său, Amon: „Nici un prinţ nu este alături de mine, nici unul care să conducă carul său de luptă, nici o căpetenie de pedestraşi. Oştenii mei şi cei care mânau carele m-au părăsit şi m-au dat în mâna vrăjmaşilor: nici unui nu a rămas să-i înfrunte... Ce înseamnă asta, Amon, părinte al meu? Poate uita vreo-dată părintele de fiul său? Nu am încălcat niciodată poruncile tale.., Ce sunt asiaticii pentru tine. o, Amon? Nişte nelegiuiţi care nu ştiu ce înseamnă un zeu... Te chem. o Amon. tatăl meu! Iată-mă împresurat de străini despre care nu ştiu nimic. Toate ţările s-au aliat împotriva mea şi eu sunt singur părăsit de toţi".
Forţând pătrunderea în rândurile hitiţilor, luptând vitejeşte ca un leu. Ramses se repede la est. către Oronte, se năpusteşte asupra duşmanilor, aruncându-i în fluviu:
„înainte! înainte! Eu sunt cu tine, tatăl meu. Mâna mea e într-a ta: sunt

mai bun decât 100.000 de oşteni, eu, regele biruinţei!...Mi-am recăpătat curajul şi inima mea e copleşită de bucurie. Ce vreau să fac se îndeplineşte. Arunc săgeţile pe dreapta şi lupt pe stânga, în faţa lor. eu sunt Baal dezlănţuit de mânie; văd cele 2500 de care de război care rnă împresurau, făcute bucăţi de copitele cailor mei. Nici un războinic din car nu a avut curajul să lupte. Inimile lor au încremenit de spaimă, iar braţele lor sunt lipsite de putere. Ei nu mai pot arunca săgeţile lor şi nu au curajul de a se folosi de lăncile lor. Ca pe nişte crocodili, îi arunc în apă: ei cad unul peste altul şi îi ucid după cum mi-i voia'⁚.
Exagerarea acestei povestiri frapează dar este nu mai puţin exact faptul că faraonul a reuşit să se degajeze şi să se sprijine pe infanterie. Din fericire, în acei moment un mic corp de armată egiptean, sosit dintr-un port fenician, apărea, prin partea de vest, pe câmpul de bătălie şi se arunca asupra hitiţilor care jefuiau tabăra părăsită de armata lui Amon. Egiptenii se năpustesc atunci asupra duşmanului şi extermină toţi oştenii care nu puteau fugi. Regele Muwatallu, ieşind din adăpostul său, în spatele meterezelor oraşului Kadeş, aruncă în luptă toate forţele de care dispunea. Ramses al II-lea, care-şi grupase trupele, luptă timp de trei ore, şarjând de şase ori în şir un duşman superior numeric, până când vizirul, reîntors în fruntea armatei lui Ptah, atacă pe neaşteptate ariergarda hitiţă, obligând-o să se retragă în fortăreaţă.
Armata lui Seth ajunge în sfârşit la rege. Dar un armistiţiu tacit de trei zile se încheie între cele două armate: timp în care sunt adunaţi morţii şi răniţii.
Ramses al II-lea se întoarce atunci în Egipt, considerând că a câştigat bătălia; fără a fi reuşit să recucerească Kadeşul, stăpânit de hitiţi. Trufia lui nemăsurată îl îndeamnă să graveze scene de bătălie şi propria lui relatare pe pereţii templelor, pe care se pot citi fraze ca:
J-am măcelărit şi i-am doborât acolo unde se aflau în timp ce ei îşi strigau, unul către celălalt: «Nu este un muritor, ci un zeu atotputernic: tot ce a săvârşit nu este faptă omenească; nimeni nu a biruit astfel, până acum atâtea sute de mii de oşteni.» i-am ucis pe toţi. nu a scăpat niciunul."

Strălucirea **unei domnii şi procesul de decadentă**

In următorii zece ani, Ramses al II-lea a întreprins noi expediţii în Siria, recucerind cea mai mare parte a ţării stăpânite de hitiţi. Dar situaţia evoluase la sfârşitul deceniului. Bătrânul rege Muwatallu murise şi fiul său. Hattusi! III, care îi succedase, a hotărât să se înţeleagă cu Egiptul pentru a stăvili noua putere asiriană care, după ce pusese stăpânire pe cea mai mare parte a ţinutului Mitanni, se stabilise pe Eufrat, constituind o primejdie pentru interesele hitite şi egiptene.
S-a încheiat un tratat de pace între cele două mari puteri; s-au descoperit două copii ale acestui acord, în egipteană şi în hitită; prima datând din anul 22 al domniei lui Ramses al II-lea.

Treisprezece ani mai târziu, regele hitit în persoană s-a dus la curtea lui Ramses al II-lea, dându-i pe fiica sa drept soţie.
Ramses al II-lea a domnit în Egipt mai bine de şaizeci şi şapte de ani. Celebra sa mumie, de la muzeul din Cairo, ni-i arată ca pe un moşneag de 83 ani. chel şi ridat, cu un nas mare încovoiat şi pometţi proeminenţi, păstrându-şi, în moarte, silueta dreaptă şi ţinuta mândră şi maiestoasă pe care le-a avut în viaţă.

Sfârşitul trist al Imperiului Nou

în anul 55 al lungii domnii a lui Ramses al II-lea, prinţul moştenitor, fiul său Khaemuast, mare preot al lui Rah, şi-a dat sufletul. Pe tronul Egiptului a urcat un alt fiu al lui Ramses, Mineptah (1235-1224), care avea deja şaizeci de ani când a fost încoronat.
Domnia lui a fost marcată mai ales de bătălia contra indoeuropenilor din Libia pe care i-a învins, la nord-vest de Memfis. Când s-a aflat despre biruinţa lui, în întreaga ţară au avut loc mari serbări populare. „Mare a fost bucuria care a domnit în Egipt, spune o inscripţie oficială, şi toţi vorbesc despre biruinţa lui Mineptah asupra libienilor. Acum putem să ne aşezăm, stând de vorbă în tihnă, sau să cutreierăm drumurile până departe, căci spaima nu mai sălăşluieşte în inimile noastre."
Succesorii lui Mineptah vor contribui la decadenţa Egiptului şi la crearea anarhiei. Primul său succesor: Amenmes, este un uzurpator, detronat, un an mai târziu, de Mineptah-Siptah, care va fi şi el, răsturnat şase ani mai târziu de Seti II.
Fiul lui Seti li. Ramses Siptah. îi urmează în mod firesc la domnie; după el tulburările se înteţesc.
Un prinţ sirian, Iarsa. se impune, câtăva vreme, ca faraon. O veche cronică egipteană descrie starea jalnică în care ajunsese ţara: abia după douăzeci de ani de la moartea marelui Ramses a! II-lea:
„Ţara egipteană a fost zdruncinată şi nimeni nu s-a mai bucurat de drepturile cuvenite.
Multă vreme, ani în şir, nu a existat nici un purtător de cuvânt de seamă şi ţara a fost sfâşiată de certurile dintre căpetenii, care se omorau unii pe alţii, mari şi mici. După aceea au fost alte vremuri, cu ani lipsiţi de însemnătate, şi un sirian numit Iarsa a devenit conducătorul lor. El a obligat toată ţara să-i plătească tribut."

Certuri între specialişti

Anumite date ale istoriei Egiptului, cum sunt cele referitoare la perioada amarniană, au fost mereu controversate.
Astfel, pentru egiptologul Rowton, datele de succesiune ale dinastiei a XIX-a, începând cu cel de-al treilea faraon, se prezintă diferit, după cum urmează:
Ramses II (1290-1224), Mineptah (1224-1204), Amenmes (1204-1199), Mineptah-Sipţah(1199-1191), Seti II (1191 -1186), Ramses-Siptah şi Iarsa (1186-1171).
Alte considerente, bazate pe diferite cronologii ale perioadei

amarniene, şi ale dinastiei a XIX-a, oferă, şi ele. versiuni diferite.
Cităm, dintre cele mai recente, pe cea elaborată de Jacques Vandier: după domnia lui Mineptah (1224-1214) şi Seti II (1214-1208) ar urma domnia lui Ramses-Siptah care s-ar fi numit Mineptah-Siptah, începând cu al treilea an de domnie, care a durat de la 1208 la 1202. Domnia sa a fost întreruptă câteva luni de fratele său Amenmes.
Jacques Vandier afirmă, în adevăr, că Seti II ar fi avut de ia cele trei soţii. Takhat, Suterer si Tausert, trei fii, si anume: Amenmes, Ramses-Siptah şi un altul.
Cititorul este desigur edificat asupra complexităţii muncii depuse de egiptologi, care pot cerceta din nou şi rectifica unele aspecte ale istoriei egiptene.

Un adevărat apogeu: arta Imperiului Nou

Departe de a suscita o reînnoire artistică, aşa cum a însemnat Imperiul de Mijloc la sfârşitul primei perioade intermediare, Imperiul Nou urmează, în succesiune logică, Imperiului de Mijloc, în domeniul artistic. Dar el izbucneşte triumfător şi, după expresia lui Pierre de Bourguet, „face să pătrundă lumina lui vie şi strălucitoare peste tot."
Digresiunea amarniană, compusă din realism brutal, pentru arta statuară, şi dintr-o arhitectură mai sobră, pentru temple, nu va reuşi să frâneze acest entuziasm care va cuprinde întreaga ţară, până la hotarele cu Nubia.
Cele mai numeroase vestigii arhitecturale ale artei egiptene pe care le admirăm în ziua de azi provin din Imperiul Nou. Egiptul antic pe care-l descoperă turiştii secolului XX în valea Nilului este — cu excepţia Marilor Piramide — Egiptul Imperiului Nou.
Templele de la Karnak, Luxor. Deir el-Bahari, Abu-Simbel sau admirabilele realizări ale necropolei ţebane sunt exemplele sale edificatoare. Aici se atinge o neîntrecută culme a artei arhitecturale egiptene, care se defineşte şi prin gigantism, dacă luăm ca exemplu realizările colosale ale lui Ramses al II-lea.
Arta statuară, care a sintetizat diferitele şcoli ale Imperiului de Mijloc, îi adaugă elemente noi, cum sunt cele importate din Asia, caracterizate prin moliciune şi supleţe, înlăturând rigiditatea severă. Artiştii depăşesc reprezentarea naturalistă şi se străduiesc să redea o anumită realitate interioară a subiectului, ceea ce constituie şi explică farmecul şi eleganţa unor statui. Frumuseţea înlocuieşte Adevărul. .Vigoarea şi forţa cedează locul farmecului şi seducţiei plastice, în acest gen, una din capodoperele de la începutul Imperiului Nou este admirabila statuie a marelui Tutmosis al III-lea. mergând pe cele „nouă arcuri".
Ar fi atâtea lucruri de spus despre arhitectură şi sculptură încât am fi tentaţi să neglijăm celelalte arte. Şi, cu toate acestea, am putea discuta la infinit despre bijuterii, mobilier funerar, diferite obiecte de uz casnic, bronzuri, ceramică. Şi s-ar cuveni să acordăm un loc deosebit picturii,

pentru care Imperiul Nou a fost epoca de aur, iar artiştii săi se numără printre cei mai de seamă, din toate timpurile.

DECADENTA EGIPTULUI

giptul va fi marcat, în această perioadă, de o stare endemică de frământări şi de anarhie. Faraonii îşi împart ţara pentru a domni, unul la nord, celălalt la sud: dinastiile străine acaparează puterea (nu-bieni, libieni, perşi) Iar Egiptul va încredinţa tot mai frecvent *apărarea* teritoriului său unor mercenari străini, îndeosebi greci.
învins, din punct de vedere militar, Egiptul va fi cotropit şi cucerit, treptat, de către asirieni şi perşi, greci şi romani.
Ultimul mare faraon egiptean a fost Ramses al III-lea şi cea din urmă vibraţie a culturii egiptene s-a produs în epoca saită.

Agonia va fi lungă

Egiptul va muri curând, Egiptul regilor cei mari, Keops. Tutmosis al ill-lea şi Ramses al II-lea va dispărea şi el. Oh! nu imediat! agonia va fi lungă. Această civilizaţie, mai mult decât bimilenară, se va stinge cu încetul, de-a lungul câtorva secole. Ea va avea convulsiuni, tresăltări, care înseamnă tot atâtea reînvieri ale trecutului său ilustru.
Un mileniu desparte Egiptul Cleopatrei de cel al lui Ramses al II-lea. Istoria acestui mileniu nu prezintă un interes deosebit, deoarece egiptenii, foarte curând, nu vor mai fi stăpâni, nici pe destinul lor naţional, nici pe civilizaţia lor.
Scrierea devine tot mai sofisticată. Scribii inventează mereu noi hieroglife, interpretând manuscrisele vechi cu o exagerată meticulozitate a detaliilor, conferind culturii un caracter tot mai ermetic. Religia păstrează tradiţiile, fără a le pătrunde prea bine înţelesul. Prin miturile lui Osiris. ea caută să descopere o religie a mântuirii pentru un popor care are nevoie de acest refugiu, în timp ce domină scepticismul şi epicureismul, proprii perioadelor de decadenţă. Egiptul monolit, făurit pentru a înfrunta secolele, nu s-a putut adapta noilor cerinţe geopolitice. Pe când invaziile indoeuropene zdruncină ţările Mediteranei, ale Asiei Mici şi ale Golfului Persic. ţara Nilului cu tradiţii milenare, aşezată la punctul de joncţiune dintre Asia, Africa şi Mediterana, îşi arată neputinţa de a alege.
.Ar fi trebuit să asistăm, scrie Jean Vercoutter. la o deplasare a centrului de gravitate politic al Egiptului consecutiv cu deplasarea civilizaţiilor înspre Mediterana. Dar Egiptul se întinde prea mult în lungime pentru a putea deplasa, fără primejdie, centrul său administrativ. Pentru el, stabilirea capitalei în deltă echivalează, în mod aproape cert. cu stârnirea unei revolte a sudului. Toată geneza decadenţei se găseşte, fără îndoială, în această dilemă. Pentru a putea supraveghea lumea mediteraneană şi a se apăra de ea, Egiptul are nevoie de un centru situat în Egiptul de Jos, unde să dispună de toate efectivele militare. Dar, dacă centrul administrativ este situat prea la nord, Egiptul de Sus şi Nubia devin, mai mult sau mai puţin, independente şi atunci periclitează soliditatea regalităţii faraonicei

Ramses al III-lea, ultimul mare faraon

Sethnakht este cel care reuşeşte în cele din urmă să-l detroneze pe sirianul larsa, care preluase puterea. El fondează dinastia a XX-a şi guvernează Egiptul, de la 1200 la 1198. Fiul lui, pe care-l asociase la tron, a fost cel din urmă faraon ilustru al istoriei egiptene. Domnia lui Ramses al III-lea (1198-1166) şi-a dovedit eficienţa, atât pe plan intern cât şi pe plan extern, în testamentul lui el declară:

„Am îngăduit femeilor egiptene să umble cu faţa descoperită oriunde doreau, deoarece, în drumurile lor nimeni, nici un străin, nu le pricinuise vreo supărare. Sub domnia mea am dispus ca trupele mele să locuiască în casele lor proprii, iar mercenarii să fie adăpostiţi în garnizoane...Am dat mijloace de trai întregii ţări, străini, lucrători,, cetăţeni, bărbaţi şi femei, l-am scăpat de necazuri, şi le-am dat noi puteri de viaţă. Am eliberat pe cei asupriţi de oamenii mai puternici decât ei; am garantat fiecăruia respectarea drepturilor de care se bucură în oraşul său; am înzestrat cu cele trebuincioase provinciile sărăcite. M-am purtat cum se cuvine fată de zei, precum şi faţă de oameni, şi nu mi-am însuşit nimic din ce aparţinea altora".

Din nefericire, sfârşitul domniei lui Ramses al III-lea a fost umbrit de un complot, condus de soţia cea dintâi, vizând să-l omoare, ca să-i ia locul unul dintre fiii săi. Dar meritul cel mai de seamă al lui Ramses al III-lea, care i-a adus faima, constă în izbânda bătăliilor purtate contra „Popoarelor mării", care ameninţau Egiptul încă din timpul domniei lui Seti I.

Prima dată, în anul 5 de domnie, faraonul a respins o coaliţie a libienilor şi a populaţiilor pirate mediteraneene, care năvăliseră, pe uscat şi pe mare. în vestul deltei, pe care îl ocupaseră. Faraonul, după cum se relatează, a ucis 12000 duşmani şi a luat un mare număr de prizonieri.

Peste şase ani, hoardele indoeuropene ale Libiei, strânse sub conducerea unică a unui comandant. Kaper, au pornit la atac, pentru cucerirea Egiptului, ameninţând oraşul Memfis. Ramses al III-lea i-a învins, şi de data aceasta, a ucis regele şi a măcelărit aproape 2000 oameni, în timp ce restul armatei duşmane se împrăştia în dezordine.

Pe templul funerar al regelui, situat pe una din laturile curţii de acces ale marelui templu al lui Amon, la Karnak, este gravat imnul triumfal al faraonului:

„Cei care mi-au încălcat graniţele nu mai au grâne: inima şi sufletul lor au murit pentru totdeauna. Cei mulţi aflaţi pe mare au fost mistuiţi de un foc pustiitor care s-a întins spre ei, în porturi. Pe coastă au fost încercuiţi de un zid de fier. Au fost ucişi, aruncaţi pe mal, iar din corăbiile lor răsturnate se scurgeau toate comorile lor.

Jefuitorii de morminte

Ramses al IV-lea a succedat tatălui său. urmat apoi de Ramses V, VI, VII, VIII, IX, X şi XI. Egiptul se năruie, decadenţa este vădită: anarhia, autoritatea crescândă a preoţilor lui Amon. foametea, mizeria tot mai mare a poporului şi, în cele din urmă. jefuirea mormintelor particulare şi

regale, semnalate în timpul domniilor lui Ramses X şi Ramses XI. Prezentăm mai jos o relatare a felului în care operau hoţii:

„Am pătruns spărgând zidăria şi mortarul mormântului şi am descoperit regina, care odihnea acolo. Am deschis sicriul şi am dat deoparte învelişurile sale. Apoi am găsit augusta mumie a regelui. Pe pieptul său erau numeroase amulete şi podoabe de aur: capul îi era acoperit cu o mască din aur şi mumia era toată acoperită cu aur. îmbrăcămintţile, în interior şi în exterior, erau lucrate cu aur şi argint, încrustate cu pietre preţioase splendide. Am luat tot aurul pe care l-am găsit pe augusta mumie a regelui, precum şi amuletele şi podoabele care-i acopereau pieptul. Am luat şi învelişurile în care odihnea. Am luat, de asemenea, tot ce avea regina asupra sa⁚..

Poser. guvernator al Tebei, în anul 1115, a descoperit că mormintele regale fuseseră deschise cu forţa. S-au instruit multe procese, din care este extras textul sus-menţionat. Dar aceste fapte s-au înmulţit şi necropola din Teba a devenit curând o mină de aur pentru jefuitori. Autorităţile, fie complice, fie copleşite de complexitatea îndatoririlor, nu acţionau în vreun fel. în mai puţin de 30 ani, toate mormintele sau aproape toate — au fost forţate şi jefuite, bogăţiile lor nepreţuite reprezentând o pradă însemnată. Cucernicii preoţi ai lui Amon se neliniştesc şi hotărăsc atunci să ocrotească mumiile regale. Ei le transportă dintr-o ascunzătoare în alta. în cele din urmă, adunate cu grijă de marele preot al lui Amon, numit Pinedjem, ilustrele mumii îşi găsesc adăpost într-o ascunzătoare a templului de la Deir el-Bahari, unde au fost descoperite de Gaston Maspero, în 1881.

Aceste splendide rămăşiţe, ale celor 18 regi, 2 prinţi, 7 regine, 6 prinţese şi câţiva mari demnitari, odihnesc de atunci în muzeul din Cairo, unde atmosfera mai umedă decât în Egiptul de Sus riscă să le deterioreze. Egiptologii au lansat un strigăt de alarmă în această privinţă, în 1976.

Anarhie, dezbinare şi ruină

Egiptul cel puternic nu mai există, istoria sa, pe care o pomenim de milenii, ar fi trebuit să se oprească aici, după ce poporul a profanat mormintele slăviţilor strămoşi, atât este de dureroasă descrierea ultimelor zvâcniri ale unei civilizaţii care se numără printre cele mai mari. Timp de patru secole, ţara se va afla sub stăpânirea unor suverani slabi care nu vor stăvili anarhia. Incapabili să-şi exercite autoritatea dincolo de Tebaida, ei vor lăsa Egiptul pradă lăcomiei unor imigranţi străini: nubieni, greci, cananeeni, amoritani, fenicieni, evrei... care, prin prezenţa lor, vor contribui la şubrezirea Egiptului în faţa pericolului reprezentat de nubieni, libieni şi mai ales, asirieni.

După moartea lui Ramses XI, ultimul rege al celei de-aXX-a dinastii, urmaşul lui la tron, Heritor, a fost unul dintre vizirii lui. El întemeiază dinastia a XXI-a (1085-950), care se remarcă prin lipsă de autoritate, slăbiciune, în 950, o familie de origine libiana ajunge la putere, fondând dinastia a XXII-a(950-730), la Heracleopolis. Heshonk I instaurează o dictatură militară, autoritatea sa, sprijinită de mercenarii libieni

(maşauaş) fiind respectată în întreg Egiptul. El profită de moartea regelui Solomon pentru a cotropi şi ocupa Palestina, de unde va aduce o pradă de război extrem de bogată, de care Egiptul va beneficia două secole.
Procesul de descompunere a ţării continuă sub dinastia a XXII-a. Oraşele scapă, unul câte unul, de sub tutela regală şi trec sub conducerea înalţilor slujbaşi locali: comandanţi militari sau mari preoţi. Apar două dinastii rivale, fără a mai pune la socoteală dinastiile locale, care, în cele din urmă, fărâmiţează Egiptul înainte de a fi parţial cucerit de către un suveran nubian. în adevăr, nubienii, care se desprinseseră, de câteva secole, de imperiul egiptean, întemeiaseră la Napata un regat independent, puternic influenţat de cultura egipteană, fiind credincioşi ai cultului lui Amon. în 751, Pianki a fost ales rege al acestui oraş, actualul Karina, aşezat în centrul Sudanului, în aval de a patra cataractă a Nilului.
Pianki cucereşte Egiptul în 730 şi fondează dinastia a XXV-a (751 -656).

Cucerirea asiriană

In anul 671, armatele asiriene ale regelui As-sarhaddon străbat Sinai şi atacă Egiptul. Este un adevărat dezastru, în mai puţin de două săptămâni ele ajung la Memfis, asediază oraşul şi îl cuceresc curând. Armatele egiptene sunt înfrânte, una câte una. Guvernul asirian stăpâneşte delta, iar monarhii din sud îi plătesc tribut.
Taharqua, faraonul nubian, recucereşte Memfis în 669. Nu este decât un răgaz, în 666, Asurbanipal, fiul lui Assarhaddon, trimite în Egipt forţe considerabile. Memfis şi Teba sunt ocupate; apoi asirienii părăsesc Egiptul, lăsând, însă, câteva trupe de ocupaţie.
Tanutamon, succesorul lui Taharqua, restabileşte într-o oarecare măsură, dreptul său de a-şi exercita autoritatea asupra deltei: dar veleităţile sale de recucerire primesc o replică cumplită din partea asirienilor, în 664. Ţara este distrusă. Teba, cel mai mare şi mai frumos oraş al Egiptului, este năruită. Masacrele sunt îngrozitoare şi secole de-a rândul rămân întipărite atât în mintea egiptenilor, cât şi a altor popoare orientale. Biblia face o aluzie la acest episod în *Cartea lui Nahum* (III-8), când se referă la căderea oraşului No-Amon (oraşu/lui Amon, adică Teba):
„...No-Amon cea aşezată pe malurile Nilului, înconjurată de apă, a cărei întăritură era marea şi ziduri erau apele...Etiopia împreună cu Egiptul erau nesfârşita ei putere...Dar şi ea a fost surghiunită şi dusă în robie. Şi tot aşa pruncii ei au fost zdrobiţi la răspântiile tuturor uliţelor; asupra celor de viţă bună au aruncat sorţi şi toţi fruntaşii ei au fost ferecaţi în lanţuri."
Dinastia nubiană nu se reface după această înfrângere, iar Tanutamon este constrâns să se înapoieze la Napata, unde succesorii săi vor menţine, multe secole de-a rândul, un regat independent. Cu toată civilizaţia sa egipteană, care, de altfel, se va africaniza treptat, acest Sudan nubian a părăsit Egiptul definitiv.

Renaşterea saită

Prinţ al Saisului, oraş ai deltei, Psammetic I (663-609) alungă asirienii din

Egipt şi întemeiază dinastia a XXVI-a (663-525),
Egiptul cunoaşte atunci o epocă de reînoire: civilizaţia sa va străluci pentru ultima oară pe pământ asiatic sau nubian...mic răgaz îngăduit înaintea căderii definitive.
încercând să-şi regăsească unitatea culturală; Egiptul se întoarce către trecutul său glorios, cei al monarhilor absoluţi din Imperiul Vechi. Cultul divinităţilor asiatice, care se impusese treptat, este părăsit. Se revine la puritatea originară a teologiei egiptene. Sunt readuse la lumină şi cinstite *Textele Piramidelor,* se copiază, cu fidelitate glacială, statuile ale căror trăsături erau deja rigide, din Imperiul Vechi; basoreliefurile caută să se inspire din cele care împodobesc anticele mas-taba.
Arta saită, ultima licărire a artei egiptene, nu va regăsi forţa şi vigoarea vremurilor străvechi. Arhaismul sait nu este decât o renaştere artificială; geniul civilizaţiei egiptene *a* apus definitiv, mistuindu-se în decadenţă.

Cele din urmă victorii

Cu ajutorul mercenarilor greci Psammetic I alungă asirienii din Egipt şi îi urmăreşte până în Palestina. Domn al Egiptului de Jos, el are probleme serioase cu Egiptul de Sus şi trebuie să se străduiască să micşoreze influenţa prinţului din Teba şi a preoţilor lui Amon.
După moartea lui Psammetic I, succesorul său, Nekao (609-594), intervine cu armatele sale în Palestina şi în Siria, pe care le supune autorităţii sale. Succesorul său, Psammetic II (594-588), se întoarce spre sud, pentru a înlătura pericolul nubian, cotropind şi supunând ţara Kuş. Oştenii săi se înapoiază în Egipt încărcaţi cu o pradă considerabilă.
Noul faraon, Apries (588-568), reia planul de cuceriri asiatice. El este înlăturat de la putere de unul dintre generalii săi, Amasis (568-526), care se urcă pe tron şi trebuie să respingă atacurile regelui Babilonului. Nabucodonosor. Ultimul rege al dinastiei saite. Psammetic III (526-525) nu poate ţine piept iureşului persan şi, în 525, Cambize cucereşte Egiptul, punând capăt ultimului freamăt de glorie egiptean.

Perşii în Egipt

Trădarea unui general grec folosit de Amasis îi înlesneşte lui Cambize, în primăvara anului 525. calea pentru găsirea celui mai favorabil punct de atac contra Egiptului, înfrânţi la Pelusa, egiptenii trebuie să se replieze la Memfis. Regele pune stăpânire pe oraş, iar Psammetic III se sinucide. Egiptul întreg este invadat, până la graniţele cu Nubia; începe dinastia a XXVII-a, cuprinzând faraonii de obârşie persană: Cambize (525-522), care moare nebun, în Siria: Darius I (522-485), care reorganizează Egiptul după propriile sale legi ancestrale şi este învins de greci la Maraton; Xerxes (485-464) care trebuie să stăpânească o răscoală egipteană, ivită la sfârşitul domniei tatălui său: Artaxerxes I (464-424), care trebuie să trimită 300000 oameni în Egipt pentru a pune capăt unei rebeliuni importante: în sfârşit Darius II (424-404), care pierde Egiptul.
în 404, după un lung război de neatârnare, dus de Amyrtee (404-398), conducătorul partidului naţional, acesta devine rege şi fondează dinastia

a XXVIII-a a Egiptului.
Cele două dinastii următoare, chiar dacă domnesc asupra întregului Egipt, nu pot înlătura necazurile pe care le îndură un popor de atâtea secole: decadenţa civilizaţiei, autoritatea marilor dregători locali, certurile dinastice necontenite, importanţa crescândă a mercenarilor străini — mai ales greci —. ameninţarea prezentată de împărăţiile asiatice.
Cinci regi aparţin dinastiei a XXIX-a (398-378): Neferites I, Mutis, Psammutis, Achoris şi Neferites II; Dinastia a XXX-a, ultima (376-341), este reprezentată de trei regi: Nectanebo I, Teos şi Nectanebo II.

Sfârşitul Egiptului

Nectanebo II are de înfruntat opoziţia celor credincioşi dinastiei a XXIX-a. în Persia, Artaxerxes III (358-338) decide să recucerească Egiptul. El eşuează prima dată, în 351. Dar, în 343-342, iarna, el întruneşte o armată formidabilă, de 300000 oameni, sprijinită şi de o flotă de 300 corăbii. Atacat pe mare şi pe uscat, Egiptul este repede învins. Nectanebo II se refugiază în Egiptul de Sus, care este cucerit definitiv de perşi, în 341. Trei suverani perşi vor stăpâni succesiv valea Nilului: Artaxerxes III. apoi Arses (338-335) şi Darius III (335-330). în 332. Alexandru cel Mare, după ce l-a învins pe Darius III la Issos, „eliberează" ţara. Apariţia suveranului Macedoniei marchează sfârşitul istoriei Egiptului, începută cu 2700 ani în urmă, odată cu regele Menes.
Pe pământul egiptean subjugat nu mai răsună decât cântecele de dragoste, aşa cum se compuneau, cu uşurinţă, pe timpul Imperiului Nou:
..Dulceaţă a dragostei. Mut-ir-dis. preoteasă a lui Hathor.
Dulceaţă a dragostei, spune regele N.
Dulceaţă a dragostei, spun bărbaţii.
Dulceaţă a dragostei, spun femeile.
Fiica regelui, dulceaţă a dragostei, este cea mai frumoasă
dintre femei.
O tînără fafă fără seamăn
Părul ei este mai întunecat decât noaptea.
Decât strugurii, decât fructele smochinului.
Dinţii ei sunt rânduiţi mai ordonat decât grânele
Sânii ei sunt bine aşezaţi pe piept."

PARTEA A TREIA

RELIGIA EGIPTULUI

De-a lungul istoriei Egiptului, pe care am evocat-o, am văzut oameni — îndeosebi faraoni — acţionând, intervenind în probleme de război sau de stat: am trăit neînţelegerile ivite din cauza succesiunii; şi cu ajutorul multor texte, am început să pătrundem în mentalitatea egipteană, să-i descifrăm obiceiurile şi modul de viaţă.
Chiar dacă am abordat destul de puţin problema religiei — în afara epocii amarniene, — ne-am dat seama că zeii sunt totdeauna prezenţi în Egipt şi sunt deseori celebraţi, invocaţi, aducându-li-se mulţumiri. Haţşepsut întreprinde o expediţie în ţara din Punt, pentru a se

conforma unui oracol al lui Amon; Ramses 11, în toiul bătăliei de la Kadeş, îl imploră pe „părintele" său Amon să nu-l părăsească; dacă apar tulburări în cele Două Ţări. şi slujirea zeilor este neglijată, Egiptul trebuie să se aştepte la evenimente grave. Civilizaţia egipteană este o civilizaţie eminamente religioasă, în trei milenii, şi chiar mai mult, ea a rămas riguros devotată credinţelor sale şi practicilor lor, în ciuda vicisitudinilor istorice. Egipteanul integra viaţa curentă în viaţa religioasă: zeii erau alături de el, de la naştere până la moarte şi dincolo de moarte.

1

ZEII

nainte de a studia religia Egiptului, se cuvine să avertizăm cititorul. El va trebui să uite totul: să se uite pe sine, să uite de credinţa sa., de filozofia sa şi de metodele sale de gândire. El pătrunde aici într-o lume complet ^ străină de gândirea occidentală actuală, urmaşă, în mare parte, a umanismului greco-latin şi a religiei iudeo-creştine. în Egiptul faraonilor, cuvinte ca: Dumnezeu, Zei, preoţi, temple, rugăciuni, sacrificii, ceremonii etc., nu au câtuşi de puţin sensul pe care îl acordăm noi astăzi.

„Pentru a înţelege Egiptul antic, scrie Serge Sauneron în lucrarea sa despre *Preoţii Egiptului antic* (Le Seuil, 1957) trebuie să înlăturăm ideea de a regăsi în el atât cultura, cât şi tendinţele noastre: trebuie să acceptăm dezrădăcinarea, şi să nu ne amăgim cu asemănări aparente... Egiptenii au trăit într-o lume complet străină de a noastră, uimitor de avansată prin anumite realizări tehnice: arhitectură, cioplitul pietrei, prelucrarea metalelor, opere de artă, concepţie morală — dar şi surprinzător de primitivă prin structurile esenţiale ale vieţii sale spirituale, prin inaptitudinea totală, refractară la gândirea abstractă, prin credinţa sa naivă în perfecţiunea unei lumi create pentru om şi făurite pe măsura lui.

Mai întâi, o caracteristică importantă, religia Egiptului antic nu este o religie universală, o „Bună Vestirea oferind lumii întregi Mântuirea sau Adevărul. Este o religie strict naţională, legată mai mult de pământul său decât de poporul său. Egiptul este centrul Pământului, reflectare a lumii cereşti în lumea pământeană. Egipteanul este, în consecinţă, singurul om demn de acest nume, singurul care „cunoaşte zeii".

în afară de aceasta, „ne este îngăduit să afirmăm, scrie profesorul Siegfried Morenz în eseul intitulat *Religia egipteană* (Payot, 1962), că egipteanul, prin firea sa, nu putea înţelege „lumea⁚ în sensul de cosmos, adică de univers, conceput ca un domeniu ordonat, deoarece pentru el părţile ordonate ale universului (cerul şi pământul) se circumscriu în puterile haosului (lumea inferioară şi apa)".

Un panteon fără număr

A întocmi lista zeilor egipteni înseamnă a întreprinde ceva nerealizabil: numărul lor e nesfârşit. Unii menţionează mai multe sute, alţii, două mii. Să ne gândim numai la faptul că s-a descoperit, gravată pe mormântul lui Tutmosis III, lista zeilor şi a geniilor, în număr de 540!
în afara zeului sau zeilor săi tutelari, fiecare oraş avea mai multe lăcaşuri de rugăciune închinate altor zei. în plus, egiptenii, care divinizau orice manifestare a naturii, plăsmuiseră cu fantezia lor, *neterii,* zeii care ocroteau fiecare lucru şi fiecare faptă.
în capitolul CXLI, din *Cartea morţilor,* se găseşte o litanie care trebuie rostită în ziua a noua a sărbătorilor consacrate *Amenti-u|u|* („cerul strălucitor"), în această lungă rugăciune sunt invocaţi o mulţime de zei.
Cităm două pasaje:
Zeii cei mari mai întâi:
..Către
Osiris. Prinţ în *Amenti*
Ra — Harakhte. Nu. Maât. barca lui Ra;
Turn;
Marea Ierarhie a zeilor şi Mica Ierarhie:
Shu. Tefnut. Keb. Nut. Isis. Neftis;
Templele cu /ca-uri multiple ale
Stăpânului Lumilor:
Către circuitele şi revoluţiile cereşti
Care păstrează Ordinea divină;
Către Augert care rămâne la locul lui firesc:
Către Egiptul de Nord şi de Sud. care formează
Trupul strălucitor al zeilor".

într-un alt pasaj, recitatorul invocă mulţimea de zei care nu au nume:
..Zeul Thot:
Zeii din sud. din nord. din est şi din vest:
Zeii de pe povârnişul cerului:
Zeii ofrandelor funerare;
Zeii marelui sanctuar;
Zeii templului focului;
Zeii necropolelor;
Zeii celor două orizonturi.
Zeii câmpului.
Zeii plantelor şi ai vegetaţiei;
Zeii pâinii de grâu..."
Este totuşi necesar să prezentăm câţiva zei ai Egiptului; mai întâi vom analiza cele trei sisteme cosmogonice rivale din Heliopolis, Hermopolis şi Memfis, apoi vom cerceta sincretismul preoţilor lui Amon, la Teba.

Sistemul cosmogonic la Heliopolis

Conform teologiei Imperiului Vechi — cea dintâi cunoscută, elaborată la Heliopolis *(On,* în egipteană). Oraş al Soarelui — la origine se află oceanul primordial (Nun), masă inertă din care a purces, prin propria-i putere, Soarele (Ra).
Noţiunea de *Nun,* acceptată, după cât se pare. în întregul Egipt,

reprezintă un simbol: al vremurilor străvechi, când fluviul se întindea larg în vale, şi al anotimpului inundaţiei, când Egiptul seamănă cu o mare.
Remarcăm că acest Zeu-Ocean, Nun, nu este Creatorul; el nu este decât „leagănul în care se va manifesta prima forţă dumnezeiască", după cum spune Pierre Montet. Numai în acest sens Nun este numit „părinte al zeilor"; iar atunci el este îndreptăţit să exclame: „Fiul meu Ra, zeu mai mare decât creatorul său şi mai puternic decât cei care l-au creat".
Dimineaţa, Ra se numeşte Kepri, Soarele care răsare, reprezentat de un scarabeu zburând pe cer, cu aripile întinse şi cu discul solar (Aton) pe cap. Seara, el coboară la apus, preschimbat în moşneag; este Atum, soarele care apune. Ra-Kepri-Atum — trei zei într-unul singur.
în piramida lui Pepi II s-a găsit un text referitor la naşterea lui Atum: „El care este născut în Nun pe vremea când nu erau nici Pământul nici Cerul, când cele două Sprijine (este vorba de Shu şi Tefnut) nu erau încă, atunci când cearta (este vorba de cearta dintre Horus şi fratele lui, Seth) nu era încă, când Teama nu era încă, el s-a arătat, datorită ochiului lui Horus. Acest rege Pepi este Unicul în această mare „întrupare", zămislită odinioară la Heliopolis".
Atum, născut din oceanul originar (Nun), va concepe acum prima pereche. Este creaţia prin procreare, aşa cum o descriu *Textele Piramidelor.*
„Atum care practica onania la Heliopolis şi-a cuprins falusul cu mâna şi a izvorât desfătarea. Astfel, a luat naştere prima pereche, frate şi soră, Shu şi Tefnut."
Cuvântul *Shu,* în egipteană, era apropiat de cuvântul „expectoraţie", iar cuvântul *Tefnut,* de cuvântul „scuipare"; alte texte susţin că Atum i-a creat expectorând şi scuipând.
Shu (aerul) şi Tefnut (umezeala) se vor uni şi vor da naştere zeului Geb (pământul) şi zeiţei Nut (cerul). Despărţirea cerului de pământ s-a săvârşit, după cum se povesteşte, în împrejurările următoare: Shu şi-a despărţit cu violenţă copiii înlănţuiţi. A pus piciorul pe Geb (pământul) şi a ţinut-o pe Nut (cerul) în mâinile sale înălţând-o deasupra capului. Astfel, am dobândit noi aerul, care desparte cerul de pământ. A doua pereche, Geb şi Nut — după cum am văzut în legenda lui Osiris — au avut patru copii, formând a treia şi a patra pereche: zeii Seth şi Osiris şi zeiţele (surori şi soţii ale acestora), Neftisşi Isis.
Aceste patru perechi, împreună cu zeul Atum-Ra, care reprezenta obârşia lor comună, alcătuiau Eneada sacră, grupul celor nouă zei primordiali, la Heliopolis.
Ra, zeul-Soare al oraşului Heliopolis, rămâne ziua pe cer şi coboară noaptea în lumea de apoi a *Duat-u\u\.* Traiectoria sa este asemuită celei a unei bărci, pe Nilul ceresc. Iar Atum, Zeul creator etern,

declară:
„Pământul îşi va relua aspectul de ocean originar, cu ape nesfârşite, aşa cum era la început. Eu sunt ceea ce dăinuie..."

Sistemul cosmogonic la Hermopolis

Hermopolis, capitala celei de a XV-a nome a Egiptului de Sus, se numea, în egipteană, Khmunu (oraşul celor ,,Opt‥). Teologii săi, împotrivindu-se celor din He-liopolis, în Egiptul de Jos, au elaborat o doctrină diferită. Potrivit acestui sistem, Ra, Soarele, s-a născut dintr-un singur ou, care întrunea patru perechi divine: Nun şi Nunet, reprezentând oceanul originar. Huh şi Hahuhet, reprezentând infinitatea spaţiului, Kuk şi Kauket, reprezentând tenebrele şi, în fine, Amon si Amunet. reprezentând aerul. Aceşti opt zei şi zeiţe primordiale alcătuiau Ogdoada; ei aveau înfăţişarea de broaşte şi de şerpi.
Creaţiunea, pe care egiptenii şi-o închipuiau sub forma unei coline apărând la suprafaţa apei, ar fi fost săvârşită la Hermopolis. Amon (aerul), după ce a planat liniştit, deasupra oceanului originar neînsufleţit, a tulburat Nun-ul în adâncime, cu suflul său, în aşa fel încât mâlul depus s-a contractat, formând uscatul, prima conturare a Egiptului, deci a pământului.
Această „colină înaltă" sau „insulă de foc" creată de Amon, a primit spre păstrare un ou adus de cei opt zei şi zeiţe, oul exprimând împreunarea lor, şi din care a ieşit o gâscă „gâgâind‥, careşi-a luat zborul, pentru a da naştere Soarelui. Aceasta este explicaţia denumirii acestor zei, consideraţi „taţii şi mamele care au creat lumina".
Egiptenii puteau găsi la Hermopolis relicvele acestui ou originar.
Este interesantă alăturarea acestei viziuni cosmice, fără comentarii, de primele versete ale Bibliei, în care ni-l putem închipui pe Amon, zburând deasupra lui Nun, înaintea creaţiei luminii solare — Ra.
„întuneric era deasupra adâncului şi Duhul lui Dumnezeu se purta pe deasupra apelor/
Şi a zis Dumnezeu: „Să fie lumină! Şi a fost lumină."
Zeul tutelar al oraşului Hermopolis, creatorul celor opt zei care au zămislit oul, alcătuind împreună cu ei Eneada, era Thot, pe care grecii l-au asimilat cu Her-mes (mesagerul zeilor), dând astfel oraşului Kmunu numele de Hermopolis, oraşul lui Hermes.
„Thot, cel îndoit de puternic, cel străvechi, stăpân al oraşului Hermopolis cel mare. mare *neter* la Tentyris, zeu suprem creator al Binelui, inimă a lui Ra, limbă a lui Atum, grumaz al zeului al cărui nume este tăinuit (Amon), domnitor al timpului, rege al anilor, scrib al analelor Eneadei. Revelaţie a zeului luminii Ra, cel care există de la începuturi, Thot, cel care se bizuie pe adevăr. Ceea ce ţâşneşte din inima sa ia fiinţă îndată; ceea ce hotărăşte dăinuie veşnic."

Sistemul cosmogonic de la Memfis

Teologii din Memfis, care nu împărtăşeau concepţiile vecinilor lor din Heliopolis, au formulat o doctrină originală pentru a-i atribui lui Ptah, zeul tutelar al oraşului Memfis, întâietatea, pe care-o deţinea, de mult, Atum, în oraşul rival.
Ptah este zeul creator prin excelenţă, în *Imnul lui Ptah,* de pe papirusul aflat la Berlin, este înfăţişat drept „Cel care a plăsmuit toţi zeii, oamenii şi animalele, care a creat toate ţările şi malurile Oceanului, în numele lui. de *făuritor al pământului'.*
Pentru preoţimea din Memfis, Ptah este cel care a zămislit oul din Hermopolis.; Ptah este cel care, asemenea lui Atum, la Heliopolis, se plăsmuieşte el însuşi, din haosul originar (Nun).
„Ptah este cel denumit Strălucitul Nume. El însuşi se procreează, spune Atum. El. care a dat naştere celor nouă zei. El, care este unificatorul acestui pământ, căruia i se dă numele strălucit Tateten. El, care se află la sud de zidul său, Domn al veşniciei..."
Ptah, alături de alţi opt zei originari, reprezentând ipostazele sale, formează Eneada (cei nouă zei) mem-fită, unde se află, în afara unui zeu-Şarpe, al cărui nume rămâne necunoscut — Tateten (pământul care înfrânează „cele două energii"), ivindu-se la suprafaţa oceanului originar Nun şi Nunet (împrumutat de la Hermopolis), Atum (de la Heliopolis) fiind „lucrarea creatoare a lui Ptah", Horus, „inteligenţa lui Rah⁖ şi Thot, (de la Hermopolis) care este „voinţa lui Ptah".
Un text străvechi rezumă preceptele memfite despre creaţie prin cuvintele „exprimare a inimii":
„El ia fiinţă ca inima, ca limba, ca unul din simbolurile lui Atum...
„Inima şi limba se fac ascultate de toate membrele conform principiilor că inima sălăşluieşte în fiecare trup, iar limba există în gura tuturor neter-ilor. a tuturor oamenilor... a tuturor vieţuitoarelor; astfel el gândeşte tot ceea ce doreşte inima şi porunceşte tot ce doreşte limba..."
„Cu toate acestea cei nouă zei sunt dinţii şi buzele în gura lui Ptah, care rosteşte numele tuturor lucrurilor..."
„Vederea ochilor, auzul urechilor, răsuflarea nasului, se transmit inimii. Datorită acestui fapt orice percepţie se poate exprima, deoarece limba repetă ceea ce gândeşte inima. Astfel, s-au născut toţi neter-ii şi au fost desăvârşiţi cei nouă zei. Fiecare cuvânt al zeului a izvorât din ceea ce gândise inima şi poruncise limba sa".
Ptah, a cărui soţie este primejdioasa zeiţă Sekh-met, leoaica purtând cununa discului solar, şi al cărui fiu este zeul-lotus Nefertum. este proslăvit astfel în *Imnul adresat lui Ptah:*
„Slavă ţie, puternic şi străvechi, Tateten, părinte al zeilor, marele zeu dintâi, care ai plăsmuit oamenii şi zeii, care ai pus în mişcare firea; cel dintâi după care a luat fiinţă totul, care ai făurit cerul prin ceea ce a creat inima ta, care l-ai înălţat ridicând-o pe Shu, care ai alcătuit us-

catul prin ceea ce ai făcut tu însuţi, l-ai înconjurat de Nun şi de mare, tu care ai făcut lumea de dincolo şi ai dăruit odihnă răposaţilor, care l-ai adus pe Ra în lumea de apoi ca să-i îmbărbăteze, ca Domn al veşniciei şi stăpân al infinitului, stăpân al vieţii care faci să respire gâtlejul, care dai nasului răsuflarea, care-i ţii în viaţă pe toţi prin hrana ţa, căruia i se supun durata vieţii, sau mai precis limita şi cursul vieţii, tu, din a cărui poruncă suntem în viaţă, cel care produci alimentele necesare sacrificiilor aduse tuturor zeilor sub înfăţişarea ta de mare Nun *(aici este vorba despre Nit),* Domn al veşniciei în faţa căruia se pleacă infinitul, suflu al vieţii pentru oricare însoţitor al regelui în capitala sa. în numele „regelui celor Două Ţării".

Acest poem religios măreţ, de o adâncă frumuseţe şi de o forţă deosebită, ne face să ne gândim la textele Bibliei.

Sistemul sincretic de la Teba

La Teba, oraşul care va deveni, sub Imperiul de Mijloc, capitala faraonilor, timp de mai multe secole, clerul său reprezenta cel mai puternic colegiu preoţesc din Egipt. Făcând o sinteză a celor trei sisteme ale Imperiului Vechi (de la Heliopolis, Hermopolis şi Memfis). şi *a* zeilor din alte oraşe (Karnak, Luxor), preoţii tebani i-au atribuit zeului lor, Âmon. locul cel mai important din teologia lor, afirmând cu tărie:

‚Amon-Ra-Rah, trei într-unul".

Clerul teban închipuise un şarpe, numit Kematef (cel care şi-a făcut veacul), ca pe o ipostază a lui Amon, care, pe patul de moarte, zămislise un alt şarpe, numit Irta (cel care a creat uscatul), altă ipostază a lui Amon, şi care a creat Ogdoada, cei opt zei primordiali, de la Hermopolis. Amon reprezintă deopotrivă pe cei trei întrupaţi într-unul singur: Amon al Ogdoadei, Amon-Kematef (slăvit la Karnak) şi Amon-Irta (slăvit la Luxor). Preoţimeatebană mai credea că zeii din Ogdoada au părăsit Teba pentru a crea soarele la Hermopolis, iar apoi s-au reîntors ca să moară în apropiere de Medinet-Habu, în regiunea Tebei, unde, la fiecare decadă, Amon din Luxor venea să le prezinte ofrande funerare.

Amon, zeul unic, părinte al faraonului, a fost foarte curând identificat, atât cu Ra (Amon-Ra), zeul-solar al faraonilor din Imperiul Vechi, cât şi cu Rah. considerat ca zeul creator străvechi (Amon-Ra-Ptah)

„Trei zei reprezintă toţi zeii, Amon, Ra, Rah, care sunt neasemuiţi: Cel a cărui fire este misterioasă este Amon; Ra este capul; Ptah este trupul. Oraşele lor pe pământ, stabilite odată pentru totdeauna, sunt Teba, Heliopolis, Memfis. Când este trimis vreun mesaj al cerului, el se face auzit la Heliopolis. El va fi repetat în faţa lui Rah, la Memfis; se compune astfel o scrisoare, în scrierea lui Thot, destinată oraşului lui Amon. Răspunsul şi hotărârea se dau la Teba, ceea ce rezultă este adresa Eneadei divine (cei nouă zei), tot ce rosteşte gura sa, gura lui Amon. Zeii sunt orânduiţi pentru a-l sluji, după vrerea sa. Mesajul are scopul de a ucide sau de *a* hărăzi viaţă. De acest mesaj depinde viaţa şi moartea tuturor fiinţelor, cu excepţia lui Amon, a lui Ra şi a lui Rah, unicitatea-

treime.

Dar dacă Amon este unica divinitate supremă pentru preoţii tebani, Nun Zeul-Ocean, din care s-a născut Amon, este identificat cu el. Cei care cred în Amon cinstesc atunci mai mult zeul creator al universului şi acordă mai puţină importanţă substanţei creatoare, reprezentată de Nun, care, într-o oarecare măsură, este şi ea absorbită de Amon-Ra, Soarele.

Unitatea lăuntrică a religiei egiptene

Noi am prevenit cititorul asupra dificultăţii de a aborda religia egipteană. Poale că el s-a simţit dezorientat, parcurgând paragrafele precedente. Dar. după ce a citit despre diferitele „sisteme", cititorul nu trebuie să păstreze convingerea că religia egipteană este o suprapunere regională de credinţe diferite. Dimpotrivă, ea are o unitate extremă, care, depăşind diferitele culte, marchează sufletul vechiului egiptean. Acelaşi fel de a gândi, acelaşi fel de a percepe lumea reprezintă trăsătura comună tuturor acestor „sisteme". Un paradox al religiei Egiptului constă în descentralizarea sa extraordinară în diferite credinţe şi în centralizarea sa extremă în acest cult.

Vom reveni asupra rolului faraonului, dar acum precizăm că regele (Horus, fiu al lui Ra sau al lui Amon) este Unicul mijlocitor între credincioşi şi zei. în toate templele Egiptului cultul este adus zeilor în numele faraonului, prin procură, căci faraonul este totodată om şi zeu: om, prin natura sa, zeu, prin funcţia sa. Această noţiune este constantă, cu stricteţe, în întreaga istorie a Egiptului, de la originile sale preistorice până la imperiul roman, când împăratului Romei, care nu este egiptean, i se ofereau, din partea preoţilor, aceleaşi simboluri ale însuşirilor, pe care le aveau vechii faraoni. Un exemplu al dualităţii regelui: mândrul Ramses al doilea — omul, slăveşte pe Ramses al doilea — zeul.

Să încercăm să lămurim puţin această problemă ştiind dinainte că, în primul rând, noţiunea de ordine stabilită este perfect străină de mentalitatea egipteană antică şi că, în al doilea rând, au fost interpretate diferit, după locurile respective şi epocă, anumite aspecte ale divinităţii sau anumite modalităţi de acţionare asupra universului real.

Gândirea egipteană concepe trei lumi: Cerul. Pământul şi *Duat-u* („cerul de jos"). „Ceea ce este în Cer. în Pământ şi în *Duaf* spun neîncetat preoţii.

Principiul divin absolut îşi are locul în Cer. El este Amon („cel nenăscut"), este Ra („universalul") care-l conţine pe Aţum, este Horus („inimă a lui Ra" şi Cuvânt imanent) este, de asemenea, zeiţa Neith despre care se spune:

„Eu sunt ceea ce este, cea ce va fi. ceea ce a fost".

Frază amintind cuvintele din Biblie: „Eu sunt cel ce sunt".

Duat-u\ este împărăţia lui Osiris: dar şi alţi *neter* (zei) intervin în acest „cer de jos". Şi, în primul rând, isis, Seth, Neftis şi Horus, care, împreună cu Osiris, sunt cei „care nu se află nici în Cer, nici pe Pământ şi pe care soarele nu-i luminează"; de asemenea, Anubis şi Thot. zeul scribilor care este „solul lui Horus" (aşa cum era Hermes „Vestitorul zeilor") şi „limba lui Rah".
Cât despre *neter*-\\ care acţionau în lumea pământeană, numărul lor este nesfârşit.

Zeii reprezintă forţe eficiente

Fie că e vorba despre zei cosmologici sau „forţe" ale naturii, pentru egipteni totul putea fi divinizat, în principiu.
„Dar, după părerea lui Siegfried Morenz, simpla noţiune de putere, am putea spune, de asemenea, de eficacitate, este întru totul adecvată funcţiei de numitor comun din lista enormă de divinităţi egiptene. Puterea se va manifesta foarte evident acolo unde este legată de obiecte sau de fiinţe inferioare şi va fi foarte tăinuită, dimpotrivă, acolo unde, aflându-se într-o fiinţă omenească, devine o fiinţă divină, în urma unei transformări sau a unei purificări."
Mai întâi să vedem care este înţelesul cuvântului *neter,* pe care-l traducem din egipteană prin „zeu". Pentru preoţii egipteni, neter-ii erau „forţe" spirituale reprezentând diferitele „calităţi" ale Forţei divine, precum şi „forţe cauzale" acţionând în Univers, adică în cele trei lumi egiptene, Cerul, Pământul şi Duaf-ul.
Hieroglifa folosită pentru cuvântul *neter* reprezintă un băţ pe care este încolăcit un fragment de papirus, simbolizând teritoriul sfânt al primelor clanuri care aveau drept zeu tutelar un neter anumit. Acest termen poate fi asociat cuvântului „natron". care se scrie în acelaşi fel, în egipteană, şi care simbolizează ideea de puritate divină. Natronul (carbonat de sodiu natural) era efectiv folosit drept săpun în Egiptul antic.
Analizând cele trei litere (ntr), hieroglife ale cuvântului *neter,* observăm că „n" era înfăţişat prin /^vvx"A , suprafaţa încreţită a apei (ceea ce evocă apa originară, Nun), că „t" era desenat prin ,/'~^| *,* semn feminin al jumătăţii de lună sau al pâinii (care poate, deopotrivă, să-l evoce pe (A) Turn), iar „r era reprezentat prin CZ> ^ gura (Cuvântul creator, Ra).

înfăţişări ale zeilor

Aceşti *neter,* consideraţi abstracţiuni, poate, în concepţia filozofică a înţeleptului sau a eruditului, cunoscător al înţelesului hieroglifelor *(medu-neter* în egipteană), capătă şi o înfăţişare materială pentru locuitorii Egiptului.
Statuia sau stela unui zeu face parte integrantă din persoana acestuia, iar panteonul egiptean posedă din belşug astfel de înfăţişări.
înainte de a prezenta câteva exemple, vom cita aprecierea dată de Siegfried Morenz zeilor, oamenilor — animale, pe care panteonul grec, de pildă, nu i-a cunoscut:
„Oricine se află astăzi în fata unui asemenea zeu cu trup omenesc şi cap

de animal are nevoie de câtva timp până când să-şi dea seama că i s-a înfăţişat ceva care nu e în firea lucrurilor, atât de mare este strădania artistului, care pare că a făcut o restituire fidelă a unui model. Astfel, se înţelege de ce aceste personaje hibride nu apar din întâmplare la începutul istoriei egiptene, iar de acum încolo, asemenea marilor realizări ale acestei epoci primitive, uimitor de creatoare, ele vor predomina; li se recunoaşte, aşadar, locul cuvenit, la începuturile gândirii mitice".

Ptah este reprezentat ca un om strâns înfăşurat în giulgiu; fiul lui Ra, Anubis. care veghează asupra cultului funerar, este înfăţişat cu cap de câine; Osiris poartă coroana albă din Sud; Seth are înfăţişarea unui om cu cap de animal, întrunind caracteristicile ogarului, ale antilopei-suliţă şi ale măgarului; Hapi, zeul Nilului, este imaginat ca o divinitate pântecoasă hermafrodită, purtând pe cap un smoc de papirus; Horus are cap de şoim *(bak,* în egipteană); Sebek, soţul lui Hator, este un bărbat cu cap de crocodil; Shu (aerul) este reprezentat ca un bărbat stând în picioare, punând un picior pe pământ (Geb) şi susţinând cerul (Nut) cu braţele; Geb este adesea înfăţişat cu un cap de gâscă (aceea din care a purces, după ce a ieşit din oul cosmic, soarele Ra); Nut, deseori identificată cu o zeiţă vacă, apare ca o femeie aplecată asupra pământului, cu mâinile întinse către apus şi picioarele către răsărit, totul pe un fundal de stele; Isis este uneori reprezentată cu un cap de vacă (cel dăruit de zei, după ce fiul ei îi retezase capul) sau cu un cap de vultur; Hathor poate fi o vacă sau o leoaică: Thot este deseori reprezentat ca un ibis, sau ca un om având capul unui ibis sau al unui babuin.. S-ar mai putea înşira sute de exemple de zei oameni-animale.

Se cuvine să subliniem şi aici, diferenţa foarte mare dintre felul nostru de percepţie a divinităţii şi cel al vechilor egipteni. Pentru aceştia, reprezentarea acestor zei oameni-animale însemna reflectarea gândirii care acceptă pe deplin omul, fără a respinge animalul. Coexistenţa pluralităţii şi a unităţii reprezintă o altă constantă a acestei concepţii religioase originale. Egipteanul, în toate acţiunile sale săvârşite în numele credinţei şi al cultului, nu are de-a face decât cu *un singur zeu,* cu toate că există o mulţime în panteonul său, cu nenumăratele lor manifestări.

Diodor din Sicilia afirmă că acest „cult uimitor şi de necrezut pe care-l au egiptenii faţă de animale creează mari dificultăţi celor care doresc să-i afle motivele; preoţii au o doctrină secretă cu privire la aceste raţiuni".

Juvenal, în *Satira* a XV-a, îi ridiculiza din plin:

..Cine nu a aflat, o, Volusius. căror monştri Egiptul le adre-
sează un cult nesăbuit?
Unii adoră crocodilul.
Alţii sunt cuprinşi de spaimă în faţa ibisului îmbuibat cu
Se vede strălucind statuia cinocefalului ' sacru."

Vom mai da câteva exemple: taurul lui Apis, ibisul lui Thot, şoimul lui Horus, crocodilul şi pisica.

Apis sau taurii din sarcofage

Animalul sacru egiptean cel mai cunoscut este, fără îndoială, Apis (Hep,

în egipteană), taurul negru sfânt din Memfis, care avea pe frunte o pată albă de forma unui pătrat, imaginea unui vultur pe spate, un nod sub limbă în formă de scarabeu, perii din coadă fiind jumătate albi, jumătate negri, purtând o semilună albă pe partea dreaptă.
Se înţelege că toate aceste nu se găseau prea uşor, chiar în bogatul şeptel egiptean!
Totuşi, îndată ce se afla că există un viţel corespunzător cerinţelor fundamentale, prin preoţii numiţi în acest scop „toiege ale lui Apis", animalul respectiv era dus la Memfis într-o barcă aurită, cu mult fast, după ce fusese hrănit timp de patruzeci de zile numai de către femei. Bogat împodobit, era venerat şi i se atribuiau chiar sentinţe cu caracter infailibil. Mama sa era soţia *sa* legiuită dar avea şi vaci concubine, alese cu deosebită grija.
Moartea sa însemna un doliu public şi era înhumat cu mare fast. în necropola de la Sakkarah (Serapeum) s-au descoperit numeroase mumii ale taurilor sacri, într-o cameră mortuară săpată după un coridor care se afunda în stâncă cu 400 m. în nişe, se aflau taurii depuşi în sarcofage minunate din granit de culoare închisă sau din cuarţ galben şi roşu. Nici o mumie nu rămăsese neatinsă: jefuitorii trecuseră pe acolo, luând ca pradă bijuteriile care însoţeau animalul în Lumea de Apoi. Cu o excepţie, totuşi, descoperirea făcută de Mariette în 1851.
„Am fost profund impresionat, scrie el. când am pătruns în cavoul boului Apis, unde nu păşise vreun picior de om. milenii în şir... dar, ce întâmplare! după câteva zile, am descoperit o nişă zidită care scăpase ochiului iscoditor al jefuitorilor. Ramses al II-lea dăduse ordin să fie zidită, în 1270 Î.H., după cum specifică o inscripţie. Urmele lăsate de egipteanul care a aşezat ultima piatră a peretelui sunt întipărite şi se disting clar pe mortar, precum şi urmele picioarelor sale. pe o dâră de nisip uitată de vreme acolo. Nimic nu lipsea acestui refugiu funebru, unde odihnea un taur îmbălsămat de acum patru mii şapte sute de ani."
Apis, proslăvit la Memfis, beneficiind de zelul pătimaş al poporului, era o încarnare a zeului Ptah şi efigiile sale purtau discul solar între coarne. Străveche divinitate agrară, el simboliza forţa vitală a naturii şi puterea sa generatoare. Nu era Rah cel care crease zeii şi toate lucrurile? După moarte, taurul Apis era identificat cu Osiris (părul negru al animalului amintind de culoarea zeului) şi era adorat sub numele de Serapis (Osiris-Apis). care era considerat un zeu important în epoca elenistică.

Patru milioane de ibişi mumificaţi

Ibisul *(hib,* în limba populară egipteană), pasăre cu ciocul lung încovoiat, cu lungi picioare fine era consacrată lui Toth, venerată la Hermopolis. Ibisul negru, pasăre migratoare mereu întâlnită în Egipt, avea faima de a ocroti valea Nilului de şerpii înaripaţi. Ibisul cu egretă avea pene de culoarea castaniu-aurie. în Egiptul zilelor noastre, ibisul nu mai există. El este reprezentat pe hieroglifa *gem,* care înseamnă „a străluci" sau „a găsi". Ibisul alb sau ibisul sacru, încarnare a zeului Thot, avea pene negre pe cap. pe gât, pe vârful aripilor şi pe partea posterioară, de unde cresc

penele cozii, în ziua de azi nu se mai găsesc ibişi decât în Sudanul de Sus. Ibişii, provenind din toată ţara, erau mumificaţi după moarte. Arheologul Sami Gabra a descoperit necropola lor, adânc îngropată. O scară monumentală cu o sută douăzeci de trepte ducea la o cameră vastă, destinată îmbălsămării. De jur împrejur, pe mai multe sute de metri, într-un labirint de coridoare, unde erau săpate nişe. se depuneau urnele conţinând ibişii mumificaţi. S-au descoperit mai mult de patru milioane de urne, fapt cu totul extraordinar.

Şoimul, singurul care putea privi drept spre soare

Şoimul *(bak,* în egipteană), a cărui acuitate vizuală este atât de mare încât el este singurul animal în stare să-şi fixeze privirea asupra soarelui, este, prin excelenţă, animalul lui Horus. Dar zeii cei mai feluriţi se în-carnează în şoimi: Ra, Montu, Sokaris, Anti (cel cu gheare), Dum-anuy (cel cu ghearele întinse).

„Detaliile specifice ale reprezentării şoimului lui Horus, scrie Isha Schwaller din Lubicz în *Her-Bak disci-ple* (Flammarion. 1956) sunt următoarele: vârfurile întinse ale aripilor formează umeri puternici, tarsurile împodobite cu pene alcătuiesc un fel de pantaloni scurţi din pene, de culoare deschisă, vărgaţi cu pete cafeniu-închis. Capul său este plat, ciocul, încovoiat. Ochii, mai ales, sunt deosebiţi, prin desenul caracteristic care a transformat „ochiul lui Horus" în semn hieroglific: o pată neagră, verticală, coboară sub ochi, ca un ţăruş, destul
de asemănător cu cel al semnului *qd* ^ | ; această pată
u
se întinde în spate sub forma unei semilune negre, deasupra căreia se află o semilună trandafirie, al cărui colţ coboară, arcuindu-se, spre partea din faţă.

La şoimul lui Horus. ca şi la celelalte animale mitologice se constată îmbinarea, în aceeaşi reprezentare, a caracteristicilor mai multor specii, pentru a exprima toate nuanţele funcţiilor pe care trebuie să le simboli-zeze."

Horapollon ne-a transmis — conform învăţămintelor căpătate de la preoţii egipteni — diferitele simboluri ale şoimului: zeu, pentru că e prolific, cu viaţă lungă şi privire ascuţită; „înălţime" prin zborul lui, înălţându-se di-rect pe cer, îndreptându-se ţintă spre soare: „sânge", pentru că nu bea decât sânge; „victorie" asupra duşmanului pe care-l atacă zburând răsturnat sub el; „împerecherea" şi „soarele" pentru că, după cât se spune, femela primeşte masculul de treizeci de ori pe zi.

Crocodilul îmblânzit

Aliat al temutului zeu Seth, zeul Sebek era venerat sub forma unui crocodil sacru care era ocrotit, hrănit şi domesticit. Un om rănit sau ucis de un crocodil era considerat ca un privilegiat al sorţii, Sebek era adorat într-o mulţime de temple din Egipt, în special la Ombos. dar şi pe malurile lacului din Fayum şi, bineînţeles, în oraşul său, în apropiere de Crocodilopolis, unde preoţii afectaţi cultului său cântau imnul acesta: „Cinste ţie, Sebek Crocodilopolitul, Ra, Horus, zeu atotputernic. Cinste ţie,

Sebek, care te-ai ridicat din apele primordiale ale lui Nun, Horus căpetenie a Egiptului, taur între tauri, fiinţă bărbătească puternică, stăpân al insulelor plutitoare".
La Ombos (Kom-Ombo) pe templul care-i este consacrat stă scris: „Ţie. Sebek-Ra, care ai apărut din Nun-ul primordial cel dintâi dintre toţi zeii".
Călătorul grec Herodot a fost martor a grijii deosebite acordate animalului la practicarea cultului său:
„Crocodilul a fost dresat, este domesticit: se atârnă de urechile acestor crocodili cercei din pietre artificiale sau din aur. iar labelor din faţă li se pun brăţări; ca hrană li se dau alimente anume alese, sunt îngrijiţi cât se poate de bine în timpul vieţii; când mor sunt îngropaţi, îmbălsămaţi în sicrie sacre."
La capătul celălalt al Egiptului, după cum constată Herodot „...locuitorii regiunii Elefantina socotesc crocodilii atât de puţin sacri încât îi şi mănâncă".
Ţăranii se obişnuiseră să trăiască alături de acest monstru şi se povesteşte că locuitorii din Denderah beneficiau de „imunitate" în faţa „Asupritorului". Un melodios cântec de dragoste face aluzie la acest fapt. „Port în mine dragostea iubitei mele. care se aflã pe malul celălalt... dar un crocodil pândeşte pe bancul de nisip. Odată intrat în apă mă împotmolesc... şi dau peste un crocodil, la care mă uit ca la un şoricel, căci dragostea ce i-o port dragei mele îmi dă putere: ea va fi pentru mine Descântecul vrăjit al Apelor..

700000 de persoane care asistă la serbările organizate în cinstea zeiţei-pisică

Bastet era o zeiţă cu cap de pisică *(myeu.* în egipteană).
Se povesteşte că într-o bună zi zeiţa-leoaică Sekhmet, fiică a lui Ra şi „ochi al Soarelui", se supărase atât de tare încât fugise în Nubia. A fost împăcată cu greu şi la înapoiere ea s-a schimbat în pisică liniştită. Sekhmet însetată de sânge a devenit Bastet băutoare de lapte. Atragem atenţia că fonograma *bas* este un ulcior.
în templul de la Bubastis *(Per Bastm* egipteană, care înseamnă „casa lui Bastet"), zeiţa-pisică era adorată încă din timpul Imperiului Vechi, dar în clipa în care regii libieni din dinastia a XXII-a au făcut din Bubastis capitala lor, cultul ei a luat o amploare deosebită. Herodot povesteşte că în vremea aceea mai mult de 700000 de persoane veneau de pretutindeni ca să asiste la „serbările în cinstea lui Bastet" în templul ce-i era închinat efigiile zeiţei erau foarte numeroase şi există în prezent, în lumea întreagă, o mulţime de exemplare de acest fel. Asemenea altor animale sacre ale Egiptului, pisicile erau mumificate la Bubastis. Pisica, animal necunoscut la data aceea a fost introdusă în Europa prin intermediul Egiptului.
Egiptenii venerau şi alte animale sacre, printre care: vulturul, leul, hipopotamul, şacalul, albina, şobolanul, chiţcanul de pădure, broasca, scarabeul, şerpii, berbecul lui Amon. cinocefalul...

Morala egipteană: Adevărul-Justiţia-Ordinea

Din învăţămintele înţeleptului Ptah-hotep, vizirul lui Djedkare Isesi, penultimul rege al dinastiei a V-a:

„Mare este *Maat,* veşnică şi puternică; ea dăinuie din vremurile străvechi ale lui Osiris. Este pedepsit cel ce se abate de la legile sale, dar „hrăpăreţul" nu are habar. Când vine ceasul cel din urmă, *Maat* rămâne... Omul care-ţine la *Maat* supravieţuieşte... „Hrăpăreţul" nu are dreptul de a avea mormânt".

Maat este conceptul central al moralei egiptene; ea nu reprezintă morala în sine, codificată şi transmisă pentru a instrui, ea este chiar norma care o structurează; instituită de Dumnezeu şi rânduită de Cuvântul său, ea este o lege generală, nu o lege explicită: *Maat* este încarnarea Dreptăţii, a Adevărului, a Ordinii universale; ea este conştiinţa cosmică, înţelepciunea esenţială; se poate spune că *Maat* reprezintă cheia filozofiei teologice şi mistice a Egiptului.

Noţiune abstractă, adresată celei mai nobile şi mai profunde părţi a sufletului omenesc, *Maat* este reprezentată ca o zeiţă, fiică a lui Ra, a cărui „hrană" este, fiindu-i totodată „mijlocitoare, purtătoare a Cuvântului şi esenţa însăşi".

Prima hieroglifă care o reprezintă I   I exprimă noţiunea de justeţe a soclului (colina originară) şi a tronului (reprezentant al zeului pe pământ)

O altă hieroglifă desemnând mai târziu *Maat* reprezenta o femeie purtând pe cap o pană şi care ţinea în mâna stângă o cruce ansată[1]'.

Maat simbolizează, de asemenea, într-un sens mai restrâns, dreapta măsură care va fi folosită la cântărirea „sufletului răposatului, în balanţa judecării morţilor". Capitolul CXXV din *Cartea morţilor* prevede „Cuvintele care trebuie rostite la intrarea în sanctuarul lui *Maat*[1].

' ,,O *Maat!* Iată-mă acum în faţa ta. Lasă-mă deci să privesc îndelung strălucitoarea ta frumuseţe!

Priveşte! Braţele mele sunt ridicate pentru a slăvi Numele tău prea sfânt! O Adevăr-Dreptate. ascultă! Sosesc pe meleaguri unde nu cresc arbori. Unde pământul nu dă rod.. Acum mă îndrept spre meleagurile Misterelor Şi vorbesc cu Seth. stăpânul acestora... Ghidul şi Ocrotitorul meu se apropie de mine; Obrazul îi este acoperit de un văl gros... Plecându-se apoi cu veneraţie în faţa meleagurilor Misterelor,

El pătrunde în sanctuarul lui Osiris Şi contemplă Misterele care i se înfăţişează".

Maat, ca principiu divin, este încredinţată pe pământ (adică în Egipt) faraonului... *„Maat* a coborât pe pământ în vremurile străvechi, când erau primii zei, cu care s-a unit", precizează o inscripţie pe un templu din Teba.

Dar *Maat* este păstrată nu numai de rege, pentru întreaga societate, ci şi de fiecare om din societate şi pentru propriul iui bine. „Rosteşte *Maat,* aplică *Maat,* pentru că este mare, este puternică, este trainică", este îndemnul din *Povestea ţăranului.*

Pentru egiptean cunoaşterea *Maat-el* este primordială, deoarece constituie criteriul existenţei sale. începând cu dinastia a V-a, vizirul faraonului s-a numit „preot al lui *Maai':* în Imperiul Vechi judecătorii purtau la gât un colier de care atârna o statuetă reprezentând *Maat*

Faraonul rege-zeu

..întoarce faţa ta către mine. tu Soare care răsări, care luminezi cele Două Ţări cu frumuseţea ta.
Tu Soare pentru oameni, care alungi bezna din Egipt.
Tu ai înfăţişarea tatălui tău Ra. care se ridică pe cer:
Razele tale pătrund până la peşteri, şi nici un loc nu este lipsit de frumuseţea ta.
Ţi se povesteşte ce se întâmplă în fiecare ţară. căci tu ai milioane de urechi.
Ochiul tău este mai luminos decât stelele de pe cer.
Vederea ta este mai bună decât a soarelui.
Ce se rosteşte, de s-ar afla gura aceea chiar într-o peşteră, ajunge totuşi la urechile tale. iar dacă se săvârşeşte ceva pe ascuns, ochiul tău îl va.cuprinde cu toate acestea.
O Seti: tu stăpân al frumuseţii, tu care ai creat suflarea".

Acest poem a fost adresat regelui Seti II. în epoca ramesidă. de către un funcţionar al vistieriei, şi reprezintă proslăvirea regelui-zeu, părinte al ţării întregi.

Am mai afirmat că faraonul este un zeu: şi. ca atare. ..faptele sale dau viaţă"; el face înconjurul .Zidu-lui-alb'؛ (nume dat oraşului întărit Memfis) după cum
soarele face înconjurul cerului; în public lumea se înclină până la pământ în faţa lui; pământul pe care păşesc picioarele sale este „adulmecat"; de spaimă-închipuită sau adevărată — dar obligatorie — tremură tot trupul.

„Originea acestei concepţii trebuie căutată, fără îndoială, scrie Serge Sauneron, în marea tăcere a preistoriei, pe vremea când şeful tribului, întrupând forţa vitală a întregului clan, interpret al voinţei zeului, îndeplinindu-i lucrarea, răspundea de viaţa materială a supuşilor săi, atotputernic, stăpânind forţele naturii prin puterea sa magică infinită".

Primii regi ai Imperiului Vechi sunt numiţi Horus-Sekhem-Kheţ, Horus Neterikhet.. şi sunt identificaţi cu zeul cerului cu trup de şoim, cu Horus „zeul din depărtare". Mai târziu, faraonul devine „cel care apare pe tronul lui Horus"; pe pământ el nu-l reprezintă pe Horus decât prin procură, începând cu dinastia a IV-a regele devine „fiul lui Ra", asemenea lui Horus, de la care preia această însuşire. Regele nu mai este un zeu de sine stătător, el nu mai este decât fiul unui părinte divin: când Amon va fi identificat cu Ra, faraonul va deveni „fiul lui Amon", locuţiune deseori întâlnită în Imperiul cel Nou. Trecerea de la titlul regal „Horus؛ la cel de „fiu ai lui Ra" evocă, probabil, un conflict ivit între nordul şi sudul imperiului egiptean.

Cele cinci nume date regelui erau următoarele: 1 — „Horus de aur", 2 — .Fiu al lui Ra", 3 — ,.Stăpân al celor Două Ţări", 4 — *Nesu-bit..* însemnând „cel ce aparţine trestiei (simbol al Egiptului de Jos) şi albinei"

(simbol al Egiptului de Sus), 5 — „Născut din cele Două Stăpâne" care sunt zeiţele Uto (zeiţa-cobră din nord) şi Nekhbet (zeiţa-vultur din sud).
Faraonul Ramses al III-lea, numit şi *User-Maat-Ra-meri-Amon,* însemnând „Putere şi Conştiinţă a lui Ra, cel ce-l iubeşte pe Amon", este slăvit astfel:
„Fiul lui Amon-Ra, care domneşte în inima sa, pe care-l iubeşte mai presus de orice şi care se află alături de el. El reprezintă imaginea strălucitoare a Stăpânului universului şi plăsmuirea neter-ilor din Heliopolis...
Părintele său divin l-a creat pentru a-şi spori măreţia. El este *Oul* imaculat, sămânţa scânteietoare, crescută de cele Două Zeiţe cu mari puteri magice.
Amon însuşi l-a încoronat şi l-a urcat pe tronul său, la Heliopolis, în Egiptul de Sus.
El l-a ales ca păstor al Egiptului şi ocrotitor al oamenilor.
El este acel Horus care-l apără pe tatăl său: fiul cel mare al zeului „Taur al mamei sale";
Ra l-a zămislit, pentru a-şi făuri o posteritate deosebită pe pământ, pentru mântuirea oamenilor şi ca imagine întruchipată a sa."
Conform concepţiei Imperiului Nou, faraonul, care este înzestrat cu două naturi, omenească şi divină, trebuie să aştepte moartea pentru a deveni zeu şi a fi primit, ca atare, de către ceilalţi zei din *Duat* (..cerul de jos"):
„O Pepi. Trezeşte-te. Ridică-te. Sus. în picioare. Tu eşti pur: Ka-ul tău (îngerul tău păzitor sau conştiinţa ta vie) este pur; sufletul tău este pur; forţa ta este pură. Mama ta ţi s-a alăturat. Nut ţi s-a alăturat: marea Ocrotitoare ţi s-a alăturat. Ea te purifică, o Pepi... "spun *Textele Piramideiorla* paragraful 837, iar la paragraful 902:
„El face faima ta, Pepi. în faţa celor două eneade divine, ca şi cei doi şerpi *ureus* de pe fruntea ta. Ei te înalţă, o Pepi. Ei te urmează pe lângă mama ta Nut, care te prinde de mână pentru ca să nu-ţi lipsească nimic, ca să nu fii nici bolnav, nici abătut.
Horus te face spirit în fata Spiritelor şi puternic în faţa celor Vii. Cât este de frumos ce a dăruit Horus lui Pepi. acestui spirit, fiu al unui zeu, fiu a doi zei. O Pepi, tu eşti suflet, asemenea Sufletelor de la Heliopolis. tu eşti suflet asemenea Sufletelor de la Buto: tu eşti suflet asemenea unei stele strălucitoare în faţa fraţilor ei".
Ca fiu al zeilor, primind în schimb de la ei toată puterea sa, regele Egiptului va îndeplini deci pe pământ un rol legislativ şi judiciar. El va menţine ordinea universală asigurând cultul divin şi impunând oamenilor legile.
„De fapt, scrie Serge Sauneron, toate actele cerute de practicarea cultului sunt executate, teoretic, de către rege. Dacă vom privi cu atenţie peretele unui templu, pe care sunt înfăţişate secvenţe lungi, prezentând în amănunţime aducerea ofrandelor şi practicarea unor ritualuri, vom fi uimiţi constatând absenţa *totală* a preoţilor: regele este peste tot, cu coroana pe cap, şi se subliniază, într-un cartuş dublu, el este cel care

duce la îndeplinire actele de cult."
în numele şi în locul faraonului, fiu al zeilor, preoţii egipteni erau cei care asigurau zilnic, în toate templele din Egipt, îndeplinirea cultului divin.

PIRAMIDELE

iramidele au făcut să curgă multă cerneală. O bibliografie minimă ar cuprinde zeci de volume! Noi ne bizuim pe lucrările lui Jean-Philippe Lauer-membru al Institutului egiptean-şi anume pe *Misterele Piramidelor* (Presses de la Cite,
1974), care datorită strădaniilor autorului se poate numi
foarte bine „Piramidele fără mistere".

Mormintele regilor

Timp de un mileniu, regii Imperiului Vechi, apoi cei din Imperiul de Mijloc, de la a l II-a până la a XII-a dinastie, au dispus construirea Piramidelor ca morminte regale.
Aceste monumente cuprindeau o cameră mortuară unde era depus un sarcofag din piatră dură. Piramida apare pentru întâia oară la Sakkarah (Piramida în trepte) datorită talentului arhitectului regelui Zoser, renumitul şi genialul Imhotep. Treptele reprezentau scara simbolică pe care urca sufletul regelui, înălţându-se către părintele său, Ra.
„Ei au adus o scară pentru Teti; ei au instalat o scară pentru Teti; ei ridică o scară pentru Teti; scara, iat-o; ea apare. Apare şi numele tău pe care l-au rostit zeii" spun *Textele Piramidelor,* la paragraful 995.
Piramidele cu feţe triunghiulare datează din epoca regelui Snefru.
„Trecerea de la una la alta, scrie Jean-Philippe Lauer, s-a efectuat foarte simplu în momentul în care arhitectul a avut ideea de a materializa în piatră traiectoria triunghiulară în care se înscria profilul în trepte al monumentului, înălţarea sufletului regelui era înlesnită atât de pantele al căror vârf se ridica spre cer, cât şi de treptele gigantice construite până atunci/'
Piramidele, morminte regale, nu reprezentau unicul monument — oricât de gigantice ar fi fost proporţiile sale — pe care faraonii îl construiau pentru slăvirea veşnică a numelui lor. Un întreg ansamblu de construcţii era legat de Piramide: temple, capele, incinte...

Un cult al regelui mort

O piramidă ca, de exemplu, aceea a lui Snefru de la Dahşur era flancată, pe latura de sud, de o mică piramidă, iar pe latura de est. de templul de sus, destinat să primească ofrandele pentru cultul regelui-zeu. O incintă înconjura tot ansamblul şi comunica, printr-un drum de legătură, uneori acoperit, cu un templu de acces, destinat, probabil, la început, operaţiilor rituale de mumificare. Acest templu era situat la marginea văii Nilului, prinsă între terenurile cultivate şi deşert...
La nordul şi la sudul piramidei se găseau deseori canale mari, tăiate în roca platoului, care adăposteau „bărcile lui Ra", simboluri ale călătoriei

faraonului către *Duat* „cerul de jos'⁏, şi al dreptului pe care-l căpăta faraonul, devenit zeu, de a însoţi zeul Ra în barca sa cerească, în călătoria pe care-o făcea zilnic. Recent au fost descoperite trei canale de acest fel, aproape de Piramida lui Keops şi cinci canale în apropiere de Piramida lui Kefren.
Aproape de drumul care duce la Piramida lui Kefren străjuieşte Marele Sfinx, cioplit dintr-o stâncă. Leu cu cap de om, paznic al apusului unde se odihneşte Ra, Sfinxul măsoară treizeci şi nouă de metri în lungime si şaptesprezece metri în înălţime.
După moartea regelui, cultul său funerar era oficiat în aceste temple: un coridor lung, transversal, pe axa nord-sud despărţea templele în două părţi distincte. Partea publică a templului primea cortegiile şi întâmpina credincioşii veniţi din ţara întreagă pentru a cinsti suveranul răposat, prezentându-i ofrandele lor.
„Partea aceasta era alcătuită din templul de jos sau templul de primire, drumul de legătură în pantă, apoi, în templul de sus, ea cuprindea marele vestibul de acces şi curtea mare interioară cu coloane sau cu pilaştri, unde trebuia să se efectueze prezentarea solemnă a ofrandelor', scrie Jean-Philippe Lauer.
Clerul iniţiat şi membrii familiei regale erau singurii care aveau acces la a doua parte a templului.
„Ea cuprindea, scrie mai departe Lauer, patru încăperi principale: mai întâi, după ce se urcau câteva trepte se ajungea la o cameră cu cinci nişe pentru statui, în faţa cărora se desfăşurau anumite ceremonii rituale, precum «deschiderea gurii»; urma o încăpere lunguiaţă ducând la o anticameră pătrată având o coloană centrală, care se deschidea spre sanctuarul propriu-zis. vasta încăpere, boltită, măsurând în general aproximativ cincisprezece metri lungime pe cinci lăţime: la capătul dinspre apus al acestei camere se înălţa stela regelui, rezemată de piramida sa. La piciorul stelei se afla masa pe care se slujea închinarea ofrandelor".
Cultul faraonilor răposaţi dăinuia foarte multă vreme şi nu sfârşea decât prin ivirea unei profunde schimbări politice sau sociale; atunci mormintele şi templele reveneau la tăcerea pietrei; iar adâncul cavourilor nu mai era tulburat decât de trecerea unor jefuitori lacomi. Dar Piramidele, dominând întinderea nesfârşită a deşertului înconjurător continuă, în veci. să slăvească măreţia acestor regi trecuţi în nefiinţă.

Marea Piramidă

Marea Piramidă de la Gizeh, măsurată în coţi regali egipteni (0,524 m), prezintă o bază de 440 coţi: circa 230,5 m, şi o înălţime teoretică de 280 coţi, circa 146,7 m. Panta sa exactă este de 51 ° 50' 35".
Intrarea la mormântul regal se efectuează printr-o galerie îngustă care se deschide la nivelul celei de-a 15-a asize (rând de zidărie) şi coboară uniform pe mai mult de 28 m până la începutul coridorului care conduce la cavoul regal. Dar coridorul descendent se prelungeşte, dincolo de această intersectare, păstrând aceeaşi înclinare, de 77 m, până ajunge

sub nivelul primei asize a Piramidei. Acolo, săpat în rocă, un mic coridor orizontal duce la o cameră subterană goală, cu un tavan plan şi lustruit şi o pardoseală cu multe neregularităţi.
Revenim la punctul de intersectare a coridoarelor şi o luăm pe un coridor ascendent de vreo patruzeci de metri care conduce la galeria cea mare (47 m lungime şi 8,50 m înălţime); aceasta este construită din calcar fin de Mokattam, atât de perfect tăiat şi lustruit, încât scriitorul arab Abd-al-Latif relata că între pietre nu se poate introduce nici un ac şi nici chiar un fir de păr.
în secţiune, galeria cea mare are o formă curioasă. în partea inferioară, prin mijloc este un pasaj de 1,04 m lăţime care are, pe ambele părţi, două banchete de câte 0,50 m lăţime şi 0.60 m înălţime, în aşa fel încât lăţimea totală a galeriei este de 2,04 m; la o înălţime de aproximativ 2,50 m deasupra banchetelor, secţiunea galeriei începe să se micşoreze, prin şapte retrageri succesive.
Se ajunge la celebra cameră a regelui: cinci spaţii libere se află deasupra camerei regelui, numite camere constructive; acestea au pereţii alcătuiţi din blocuri de granit şi au o înălţime foarte mică: un om nu poate înainta în ele decât mergând în genunchi. Ultima dintre camere este acoperită cu dale aşezate oblic, fapt care a întărit presupunerea că ele au rolul de a prelua greutatea enormă a masei de piatră de deasupra, permiţând astfel construirea unui tavan plat în camera regelui, întreaga cameră şi anticameră-inclusiv pardoseala-erau îmbrăcate în granit negru, în camera regelui, construită din mari blocuri de granit perfect aşezate şi lustruite, a fost depus, când s-a construit Piramida, un foarte frumos sarcofag din granit roşu, fără capac (nu a fost descoperit încă), situat pe axa nord-sud. O altă cameră, la capătul coridorului orizontal, în punctul în care galeria cea mare continuă coridorul ascendent, este impropriu numită „Camera reginei':1>.
în camerele regelui şi reginei sunt plasate câte două canale de ventilaţie. Aceste canale pornesc de la aproximativ 0,90 m înălţime de la podea şi au o secţiune de 0,20x0,15 m, lărgindu-se uşor spre exterior. Canalul care pleacă din camera regelui spre latura de nord (a piramidei) are 71 m lungime, iar cel dinspre latura de sud are 53,20 m. Datorită acestor canale, care fac în permanenţă legătura cu exteriorul, chiar dacă intrarea denumirea de ..camera reginei", ca şi aceea de ..camera regelui au fost date de arabi, după forma plafonului, în mormintele arabe, camera unde era înmormântat un bărbat are tavanul plan, în timp ce camera unde este înmormântată o femeie are tavanul înălţat în partea centrală. în piramidă este închisă, orice activitate omenească în interior şi în special în cele două camere poate continua: cele două canale care aerisesc fiecare cameră, ieşind în exterior — unul spre sud, altul spre nord —feţele piramidei fiind încălzite de soare în mod diferit., permit o ventilaţie suficientă.
Pătrunderea în camera unde se afla sarcofagul regal iniţial de neconceput, a fost forţată de lăcomia jefuitorilor, care au descoperit mijloacele de a pune stăpânire pe bogăţiile mormântului regal.

De la Keops nu ne-a rămas decât amintirea unui mare rege, zeu pe pământ, care a dorit să lase generaţiilor viitoare un monument demn de numele său şi de al părintelui său, Ra.
Mort, faraonul a întâlnit semenii lui, zeii. După cum spun *Textele Piramidelor,* el „s-a spălat împreună cu Ra în lacul plin de trestii; Horus i-a frecat trupul; Thot, i-a masat picioarele; Shu I-a purtat, iar Nut I-a luat de braţ". „Eşti spălat de Isis — se spune în paragraful 1781 — Neftis te curăţă; cele două surori ale tale frământă trupul tău, reînsufleţesc membrele tale, ele fac să apară cei doi ochi ai tăi pe faţa ta."

O sumedenie de elucubraţii

Morminte ale regilor răposaţi, nimic altceva, aceasta era şi este semnificaţia Piramidelor, incluzând-o, bineînţeles, şi pe cea a lui Keops.
Această afirmaţie, foarte simplă, nu a fost pe placul unui public însetat de mister, gata să se încreadă în cuvintele primului şarlatan care-i va expune teoriile sale extravagante. Noi am văzut că istoria şi religia Egiptului antic conţin atâtea frumuseţi adevărate încât ele răspund din plin dorinţei de a medita asupra măreţiei acestui popor dispărut.
Unul dintre aceşti negustori de mistere, meşter în prezentarea poveştilor de adormit copii, uneori seducătoare, dar foarte departe de realităţile istorice şi ştiinţifice, se numeşte Georges Barbarin. în prefaţa cărţii sale intitulată *Secretul Marii Piramide* (Adyar. 1936) el afirmă, adresându-se, desigur, doar cititorilor „eliberaţi de postulate arbitrare":
„S-a crezut la început că Marea Piramidă nu adăpostea decât o cameră funerară.
Apoi s-a descoperit că ea prezenta, sub forma unor măsurători precise, rezolvarea unor probleme de astronomie, de geometrie şi de geodezie dintre cele mai importante.
S-a descoperit o legătură strânsă între măsurile interioare şi cele exterioare ale edificiului, iar sistemul de coridoare însemna redarea cronologiei geometrice a datelor celor mai importante din istoria omenirii.
Vom vedea, în această carte, că Marea Piramidă reprezintă nu numai ştiinţa unei mari civilizaţii prebiblice. dispărute de demult, ci şi că închide în ea dovada unei ştiinţe supraomeneşti/[1]
Din păcate, începând cu secolul al XVIII-lea, numeroase alte texte, de acelaşi gen, au fost scrise compromiţând egiptologia, prin speculaţii confuze. Marele Mariette scria deja în secolul XIX:
„S-a vorbit foarte mult despre destinaţia Piramidelor şi, fără să se ştie de ce, Piramida lui Keops a fost mereu considerată ca punct de referinţă, fundament şi început al presupunerilor. Vom atrage atenţia *a priori*

asupra faptului că nu există nici un motiv care să justifice atribuirea altei destinaţii Piramidei lui Keops, în raport cu cele peste şaizeci de piramide ale Egiptului: toate Piramidele sunt situate în necropole şi s-au găsit sarcofage în toate cele care au fost deschise..."
Nenumăraţi savanţi şi egiptologi au combătut ideile fanteziste ale visătorilor. Cităm: Capart, care îşi bătea joc de „misticii înfocaţi" care au inventat „religia Piramidei"; Adolph Erman, care afirmă: „Se găsesc întotdeauna oameni cărora le place să jongleze cu cifrele"; preotul Drioton, care spunea: „Nu rămâne altceva de făcut decât a nu tine seamă, câtuşi de puţin, de elucubraţiile emise recent"; Jequier pomeneşte de o „argumentare vădit tendenţioasă¹'...

Aşa-zisul „deget piramidal"

Teoriile aşa-zis biblice vor să explice Piramida lui Keops prin intermediul Bibliei, recurgând la multe referiri şi intervenţii divine. Mormântul lui Keops ar fi fost construit, aşadar, de către regele-preot Melchisedec.
Apare acum o unitate de măsură deosebită, „degetul piramidal"; a 25-a parte din „cotul sacru" (0.635660 m aproximativ, deoarece „autorii" nu au căzut de acord). Acest cot inventat nu a existat vreodată decât în mintea
Preot stropind grânele încolţite din imaginea lui Osiris
Faţada templului din Edfu tulburată a inventatorilor lui: în schimb, cotul regal egiptean (0,5235 m până la 0,5240 m. conform epocilor) a fost singurul folosit în istoria Egiptului, de-a lungul a trei milenii.
S-a susţinut cu tărie că diametrul terestru este egal cu 500 de milioane de „degete piramidale'' fiind descoperit de înţelepţii unor vremuri străvechi.
Cu ..degetul piramidal" şi cu puţină imaginaţie se poate realiza ceva grandios, ca, de exemplu, descoperirea, în geometria interioară a Marii Piramide (încăperi, coridoare...), a datelor importante din istoria omenirii (cu /şi *o* mare) Autorii respectivi nu se mulţumesc numai cu indicarea datei Exodului din Israel, ci specifică, cu o uimitoare precizie, datele naşterii lui Cristos: sâmbătă, 4 octombrie, anul IV înaintea erei noastre (mai lipseşte ora!) şi ale morţii sale: vineri, 7 aprilie, anul 30 (cel care este în măsură să contrazică aceste date să le arunce prima piatră).
în schimb, afurisita aceasta de piramidă egipteană este incapabilă să indice cea mai neînsemnată dată din istoria Egiptului, ca, de exemplu, cea a revoluţiei amarniene sau a bătăliei de la Kadeş...
Astfel de exemple ajung pentru a demonstra lipsa de temei (sau prostia) de care dau dovadă aceşti pseudo-savanţi. Dar nu rezistăm tentaţiei de a ne aventura, alături de ei. în era modernă pentru a arăta cum se ajunge, jonglând cu cifrele, la descoperirea datei de început a războiului din 1914 (e drept, dată esenţială pentru constructorii marii Piramide care au ,.uitat': să înscrie anul distrugerii oraşului Teba). Iată ce ne relatează proza matematică care ne este

oferită:
Am spus că lungimea marii galerii pe tavan este de 153 picioare, adică 1836 degete.
Lungimea sa pe sol este de 157 picioare, adică 1884 degete 1/3.
Or, dacă numărului de 1884 degete 1/3 (în proporţie de un deget pe an) i se adună 7 aprilie al anului 30, data morţii lui Cristos şi adevăratul început al erei creştine, rezultă 4-5 august 1914.
în aceeaşi ordine de idei, aflăm o dată a cărei importanţă istorică nu poate scăpa nimănui, cea din 15-16 septembrie 1936, care marchează „sfârşitul epocii de haos" *(sic)* şi ne conduce la „începutul erei teocratice" *(sic,* din nou)". Câţiva ani mai târziu, al doilea război mondial zdruncină întreaga planetă. Mai întrebaţi-i atunci pe cei de la Hiroşima, de la Katyn, de la Dresda sau de la Auschwitz dacă aceasta înseamnă „epoca teocratică" şi, mai mult încă, „sfârşitul haosului".

Un aşa-zis observator astronomic

Trecem repede peste interpretările teozofice care prezintă Marea Piramidă ca pe o exprimare simbolică şi numerică (iar!) a *Cărţii Morţilor,* un loc de iniţiere unde se celebrau misterele, un izvor de înţelepciune şi de adevăruri adânc îngropate.
Persoane ca Moret, Marsham Adams, J. Ralston Skinner, Edouard Schure, H.P. Plavatsky, Andre Po-chan, R.A. şi Isha Schwaller din Lubicz şi mulţi alţii s-au remarcat în acest gen de speculaţii riscante.
Faptul că egiptenii aveau o învăţătură secretă, comunicată numai iniţiaţilor, este cert; că aveau loc ritualuri de iniţiere şi de celebrare a misterelor (îndeosebi în Imperiul Vechi), este probabil; dar, o repetăm, Marea Piramidă, asemenea tuturor celorlalte, reprezintă un mormânt; singurul ei scop mistic este supravieţuirea sufletului regelui şi cultul adus divinităţii sale. ca fiu al lui Ra.
Revenim la „cotul piramidal" pentru a cita păreri cu privire la date astronomice.
Un monument atât de frumos şi de grandios, cum este Marea Piramidă, nu putea constitui, pentru isteţii noştri cu vederi pseudo-ştiinţifice, decât o „carte din piatră" închizând în ea toate *tainele,* chiar cele care au aşteptat secolul XX pentru a fi născocite şi descoperite.
Îl scutim pe cititor de măsurile (greşite) ale Marii Piramide, de calculele extravagante efectuate de pseudo-savanţii noştri. Vom semnala doar câteva *rezultate* pe care ei le-ar fi *aflat:*
1 — cunoaşterea formei rotunde a Terrei şi determinarea valorii meridianului pământesc;
2 — orientarea la nord aproape perfectă şi amplasamentul geografic excepţional al Piramidei;
3 — lungimea diametrului polar al Terrei (500 milioane de „degete piramidale");
4 — distanţa de la Pământ la Soare şi lungimea parcursă de Pământ pe orbita sa;
5 — durata exactă a anului terestru şi numărul de ani ai ciclului de

precesie a echinocţiilor...
Răspundem succint acestui cumul de cunoştinţe: 1 — Forma rotundă a Terrei nu a fost cunoscută în Egipt decât cu câteva secole înaintea erei noastre. Vechii egipteni îşi închipuiau Pământul ca un disc înconjurat de munţi şi de oceane, având deasupra cerul şi în partea cea mai de jos. *Duat-u\.* Grecul Eratostene, chemat de Rolemeu III în Egipt, a fost cel care a determinat, pentru prima oară, cu trei secole înainte de Cris-tos. circumferinţa Terrei. cercetând arcul de meridian care duce de la Syene la Alexandria
2 — Orientarea nord-sud a Marii Piramide este în-tradevăr exactă, cu o aproximaţie de 3' 6⁝; fapt remarcabil, indicând cunoştinţe deosebite privind cercetarea bolţii cereşti şi a stelelor.
Dar după cum subliniază Jean-Philippe Lauer, „nu rezultă nicidecum că edificiul a fost destinat unor cercetări ^astronomice".
în ceea ce priveşte amplasamentul ei. acesta, desigur, se datoreşte întâmplării şi atunci, implicit, toate construcţiile situate pe platoul de la Gizeh îi sunt vecine. La fel. meridianul, 31 ° 9⁚ faţă de Greenwich, împarte delta în două şi. mare minune! desparte uscatul globului pământesc în două părţi egale. Este foarte adevărat: dar meridianul oricărui edificiu, situat în această regiune şi în vecinătatea Nilului, corespunde acestor două constatări.
Atragem atenţia asupra împărţirii sexagesimale. aceea a gradelor de longitudine, datorate sumerienilor şi îmbunătăţite de caldeeni. care nu au fost utilizate practic în Egipt decât în Epoca Târzie.
3 — .Degetul piramidal" fiind inventat după cum am văzut, ca a cinci suta milionime parte a diametrului polar al pământului, acesta măsoară, în consecinţă. 500 milioane „degete piramidale": *quod erat demonstrandum.*
4 — Aserţiunile bazate pe calcule fanteziste (şi altele, pe care nu le-am menţionat) nu au. evident, nici o valoare, iar egiptenii le ignorau cu desăvârşire. Să ne gândim numai că au fost necesare tehnici moderne, ca radarul, pentru cunoaşterea exactă a distanţei (variabile) de la pământ la Soare.
Specificăm, de asemenea, că egiptenii nu cunoşteau numărul ᴨ; ei foloseau fracţiuni ca 22/7 sau $(4/3)^4$, valori apropiate de *n care* le ajungeau pentru calcularea suprafeţei şi a perimetrului. Fracţiunea 22/7 se regăseşte efectiv în Marea Piramidă ca şi măsurătorile calculate în coţi egipteni:
$= 22/7 = 3{,}1428... * 13{,}1416... = n$
2x280
5 — Am vorbit deja despre calendarul egiptean.
Adevăratele cunoştinţe ale egiptenilor
Recomandăm cititorului, care încă nu a fost convins, lectura atentă a capitolelor consacrate acestui subiect, din cartea deja citată a lui Jean-Philippe Lauer, *Misterul Piramidelor.* Capitolele sunt urmate de o prezentare destul de completă a adevăratelor cunoştinţe pe care le aveau

constructorii Piramidelor, atât din punctul de vedere al utilajului (lame de silex, tocile din cuarţit, pentru tăiatul şi şlefuitul blocurilor de piatră, care atingeau şi 20 t, tesle şi foarfeci din aramă. Ierna funii; cărămizi nearse). cât şi a! metodelor tehnice de construcţie a acestor impresionante monumente, care au fost ridicate mult mai repede şi mai uşor, la urma urmei; decât ne relatează tradiţia, şi care nu au necesitat mijloace supraomeneşti sau aportul unei ştiinţe misterioase şi dispărute.
Jean-Philippe Lauer adaugă, cu privire la nenumăraţii truditori care au ridicat Piramidele:
„După părerea noastră, singurii factori care i-au ajutat să îndure muncile grele la care erau supuşi, în arşiţa neîndurătoare a deşertului, au fost sentimentul de a lucra pentru slăvirea regelui lor, încarnare a puterii divine pe pământ, şi, poate, datorită acestui fapt, nădejdea lăuntrică de a fi astfel conduşi după moarte, urmându-l pe rege, spre împărăţia cerului[1]'.
Cât despre geometria egipteană, care va fi elaborată de-a lungul unor secole, ea era încă extrem de primitivă, pe timpul când se construiau Piramidele. Arhitecţii au recurs la soluţii practice. S-au găsit, intuitiv, metode empirice pentru calcule şi traiectorii. Mai târziu în Imperiul cel Nou, preoţii-geometri care au studiat aceste monumente minunate au descoperit, poate, în geometria lor, proprietăţi şi rapoarte ca *n* şi O pe care constructorii lor nu le introduseseră decât implicit.
„în trei milenii de istorie străveche, Egiptul a pregătit calea pentru descoperirile savanţilor greci, constituind, treptat, un tezaur de cunoştinţe, din care ei s-au înfruptat din plin. în schimb, nu se poate tăgădui faptul că datorită spiritului filozofic al acestora geometria a atins nivelul unei adevărate ştiinţe/'

Adevăratele credinţe ale constructorilor

Preocupările reale, mistice şi religioase, ale regilor pentru care au fost construite Piramidele, mari sau mici. ne sunt înfăţişate în *Textele Piramidelor,* dintre care unele au fost descoperite de curând. Aceste texte, care nu s-au găsit în Marile Piramide, au fost descoperite în edificii de proporţii mai modeste, cum sunt Piramidele regilor Unas, Teti. Pepi I, Menra, Pepi II (Nefer Kara)...
Cităm:
Câteva formule de ofrande:
„Ofrandă regală Ka-ului lui Unas. Osiris Unas! Păstrează pentru tine ochiul lui Horus; tu mănânci prăjitura ta: prăjitura de ofrandă" (paragraful 35).
Formule magice necesare răposatului care pătrunde în lumea de dincolo, având scopul de a alunga influenţele nefaste:
„Cel care umblă cu cuţitele stăpânilor îi doboară pentru Unas şi le smulge măruntaiele pentru el. Este solul trimis de Unas pentru a pedepsi" (paragraful 402).
Invocaţii legate de legenda lui Osiris şi de ciclul solar:
„Unas este Osiris. asemenea vârtejului de praf. Groaza lui este pământul: el nu a intrat în Geb (pământ) pentru a fi distrus; el nu doarme în palatul său de pe pământ unde oasele sale s-ar sfărâma. Suferinţa sa este

îndepărtată. Unas a fost purificat de ochiul lui Horus: suferinţa sa este alungată de cele două bocitoare ale lui Osiris. Unas a încredinţat umorile sale lui Kus. iar sora ei. stăpâna din Buto, este cea care l-a plâns. Unas se înalţă la cer: se înalţă la cer o dată cu cuvântul'' (paragraful 308 şi 309).
După îndeplinirea tuturor ritualurilor, regele: Ho-rus, fiu al lui Ra. reprezentant al lui Dumnezeu pe pământ, care a devenit zeu la rândul său, îşi ia zborul pentru a se uni cu Soarele într-un singur tot, pe vecie: „El nu va mai dormi în mormântul său; oasele sale nu se vor mai preface în praf! Este vindecat de toate bolile sale; regele Unas se îndreaptă către cer. Bâtlan, el s-a ridicat în văzduh ca un nor. Şoim, el a îmbrăţişat cerul. El a acoperit cerul ca un nor de lăcuste, întunecând soarele. Pasăre, el zboară şi se prăvăleşte pe un loc gol de pe corabia cea mare a zeului-Soare. în cer el vâsleşte pe corabia ta, el conduce corabia ta, o zeu-Soare! Când te vei ivi la orizont el va fi aceia care, cu bastonul său de comandă, va fi cârmaciul corăbiei tale, o zeu-Soare! O zeu atotputernic, regele Unas vine la tine — spirit nepieritor! Fiul tău vine la tine ca să străbateţi împreună drumul ceresc, uniţi în întuneric, şi să vă iviţi la orizont unde veţi dori. O zeu-Soare! O zeu atotputernic, regele Unas vine la tine. Fiul tău vine ia tine, ia-l asupra ta, cuprinde-l cu braţele tale, căci este fiul tău, întruchipat, în vecii vecilor!...::

TEMPLE ŞI PREOŢI

et neter, „casa lui Dumnezeu" este termenul obişnuit pentru a desemna templul, fie că este un mic sanctuar sau un ansamblu complex de monumente, consacrat unui zeu sau mai multora unde un /,
colegiu de preoţi oficiază zilnic slujba de
cinstire a statuii. Templele sunt, de asemenea, lăcaşuri destinate cunoaşterii şi învăţământului. Cei care le frecventează, preoţi sau laici, alcătuiesc comunitatea cea mai cultă a Egiptului. Datorită templului, scribii, sculptorii, pictorii şi meşterii de toate felurile care îl construiesc sau îl înfrumuseţează, găsesc de lucru. Slujba oficiată fie pentru slăvirea faraonului, fie pentru cinstirea morţilor, fie pentru preamărirea zeilor, se află la baza oricărei manifestări a artei egiptene.

Preoţii

Itu neter, ;;părinţi divini" sau *hemu neter,* ..slujitori ai Domnului", acestea sunt denumirile date preoţilor din Egipt, delegaţi ai faraonului pentru exercitarea cultului divin; ei nu sunt câtuşi de puţin depozitarii unui adevăr revelat, cum sunt episcopii catolici, de exemplu.
Scriitorul grec Porfir schiţează portretul preoţilor egipteni în termeni foarte elogioşi:
„Prin contemplare ei dobândesc veneraţia, liniştea sufletească şi evlavia; prin cugetare, ştiinţa; prin acestea două ei ajung la exercitarea unor practici esoterice demne de vremurile străvechi. A fi mereu în contact cu ştiinţa şi inspiraţia date de zei exclude zgârcenia, înfrânează patimile şi stimulează vitalitatea inteligenţei. Ei se poartă cu simplitate, în traiul şi în

veşmintele lor. şi dau dovadă de cumpătare, austeritate, justeţe şi detaşare de orice interes personal..."
Portret cât se poate de idilic! Din păcate, deseori se întâmpla ca acest portret să nu corespundă preoţilor. Numeroase texte relatează fapte care nu fac cinste clasei sacerdotale: preoţi însetaţi de putere politică, uneltind comploturi, participând la asasinate, deseori corupţi, ducând o viaţă depravată.
Dovada acestei lipse de măsură este gravată pe templul din Edfu, ridicat în Epoca târzie:
„Nu susţineţi minciuna împotriva adevărului, în numele Domnului! Voi, care sunteţi oameni de vază, nu lăsaţi să treacă mult timp fără să-l invocaţi atunci când nu mai aveţi obligaţia de a-i prezenta ofrandele şi de a-l slăvi în templul său... Nu vă duceţi la femei, nu faceţi ceea ce nu se cade să faceţi; nu vă atingeţi de ulciorul cu vin în interiorul templului: acolo, numai Domnul îşi astâmpără setea. Nu oficiaţi sfânta slujbă după cheful vostru! La ce bun mai cercetaţi atunci scrierile vechi; ritualul templului se află în mâinile voastre, este învăţătura copiilor voştri..."

Exigenţele sacerdotale

Adăugăm listei de interdicţii pe care am menţio-nat-o un anumit număr de obligaţii pe care preoţii trebuiau să le respecte. Dintre ele una era curăţenia:
„Ziua, ei sa spală cu apă rece de două ori. şi noaptea de două ori", scrie Herodot.
Autorul grec citează şi alte obligaţii, ca. de exemplu, spălatul gurii cu puţin natron dizolvat în apă înainte de a pătrunde în templu. El mai afirmă că:
„Ei se rad pe tot trupul, la două zile, ca să nu fie pângăriţi de păduchi sau de vermină (insecte parazite) în timpul oficierii cultului...
Ei practică circumcizia din dorinţa de a fi curaţi, preţuind mai mult curăţenia decât estetica..."
Interdicţia de a se împreuna cu femei în lăcaşurile sfinte sau de a intra acolo ieşind din braţele unei femei fără a se fi spălat pentru purificare — provine tot din Egipt.
„Aproape toţi bărbaţii, cu excepţia egiptenilor şi a grecilor, fac dragoste în locuri sfinte şi trec fără grijă din braţele unei femei într-un sanctuar, fără a se fi spălat; or ei gândesc că oamenii intră tot în rândul animalelor şi constată că acestea, fie că sunt specii care umblă pe pământ, fie zburătoare, fac dragoste în temple şi în lăcaşuri consacrate zeilor; dacă aceasta ar supăra zeii. nici animalele nu arface-o, spun ei în concluzie..."
Faţă de ceilalţi egipteni care umblau cu picioarele goale, preoţii erau privilegiaţi, ei purtau sandale de palmier. Lâna sau veşmintele provenind de la fiinţele vii le erau interzise; de aceea veşmintele lor preoţeşti erau ţesute din in de calitate superioară. „Mâinile lor. scrie Porfir, sunt totdeauna ascunse sub veşmânt".

A deveni preot

Egipteanul ajungea la rangul de preot pe diferite căi. Cea mai simplă era preluarea funcţiei tatălui; „Când moare un preot, scrie Herodot, fiul lui îi ia locul".

Pierre Montet în *Viaţa cotidiană în Egipt pe timpul lui Ramses* ne oferă câteva exemple:

.Astfel, Bakenkhonsu, fiu al celui de-al doilea profet al lui Amon, a fost trimis la şcoală la vârsta de cinci ani, cu scopul de a intra mai târziu în tagma preoţească. Fiii şi nepoţii marelui preot Rome-Roy făceau parte din cler. Fiul său cel mare sta alături de el, în calitate de al doilea mare preot. Fiul său cel mic oficia într-un templu la vest de Teba. Nepotul său era deja în rândul preoţilor".

Titlul de preot se mai putea obţine prin cooptare sau cumpărare a funcţiei. Situaţia unor preoţi care se aflau în fruntea unor temple bogate şi prospere era într-adevăr foarte de invidiat. Un preot din Memfis, numit Pşerenptah, a dorit să se înscrie, pe stela funerară a uneia dintre soţiile sale. un text din care rezultă cât de bine se putea trăi din astfel de funcţii: „O frate şi soţ, preot al lui Ptah, continuă să bei şi să mănânci, să te îmbeţi, să faci dragoste, să petreci, să urmezi îndemnul inimii tale ziua şi noaptea: nu aşeza supărarea în sufletul tău: ce înseamnă anii — oricât ar f i de numeroşi — pe care-i petrecem pe pământ?"

Dar faraonul este cel care, în cele din urmă, dispune de acordarea rangului de preot, fiindcă el este, şi numai el, marele preot general al Egiptului. De fapt, faraonii, în majoritate, au întâmpinat mari greutăţi când s-au opus privilegiilor clerului.

Cu toate acestea, în mod simbolic, faraonul este cel care numeşte preoţii: „Zeii mi-au pregătit calea; regele este cel care mă trimite să contemplu Zeul" se spune într-un capitol consacrat ritualului.

Ramses al II-lea, pentru a slăbi influenţa clerului lui Amon, a numit în fruntea sa un demnitar aparţinând altui cler:

„Nebusenef a fost chemat în faţa Majestăţii Sale. El era atunci primul profet al lui Hathor, stăpână peste Denderah, şi şeful profeţilor tuturor zeilor de pe cuprinsul unui teritoriu anumit. Atunci Majestatea Sa a spus: „Iată de acum încolo eşti preotul lui Amon: bogăţiile sale şi grânarele sale sunt în paza ta. Tu eşti căpetenia templului său, toţi slujitorii săi îţi datorează supunere".

Funcţiile sacerdotale

Preot nu devenea oricine dintr-odată. Pentru ocuparea unor posturi importante, îndeosebi, se cerea o pregătire anumită, bazată pe un cuantum de cunoştinţe, şi mai trebuiau îndeplinite şi anumite criterii, în afara cunoaşterii obligatorii a gramaticii şi a scrierii hieroglifice, era necesară cunoaşterea teologiei şi a oficierii cultului, identificarea diferiţilor zei, cunoaşterea reprezentărilor, titlurilor şi însuşirilor lor, precum şi a tuturor legendelor lor. .

Preoţii nu aveau un rang egal, exista o ierarhie ecleziastică: se distingeau

preoţii din eparhii-episcopate — clerul superior — de preoţii din parohii — clerul mărunt, inferior. Orice templu important dispunea de un personal administrativ, format în special din scribi. Templul lui Amon din Teba, cel mai important templu din Imperiul Nou, întreţinea o armată de funcţionari, care se distingeau total de cei însărcinaţi cu celebrarea cultului.
Preoţimea din anumite temple era condusă de adevăraţi pontifi. La Heliopolis, în templul lui Ra era „Marele vizionar[1] *(Ur mau):* la Memfis. în templul lui Rah, era „Marele maestru al arter *(Ur kherp):* la Teba, în templul iui Amon, era „Primul profet al lui Amon" sau „Marele preot al lui Amon" care avea drept adjunct pe cel de-„Al doilea profet al lui Amon".
„Marele preot, scrie Serge Sauneron, după ce fusese numit de rege — şi în special atunci când fusese ales din afara clerului pe care urma să-l păstorească, trebuia să fie confirmat printr-un oracol al zeului; înscăunat din punct de vedere politic şi divin, noul pontif primea atunci două inele de aur şi un toiag simbolic, în timp ce regele pronunţa fraza tradiţională: „Iată eşti mare preot al zeului...; bogăţiile sale şi grânarele sale sunt în paza ta, şi tu eşti căpetenia templului său".
Alţi preoţi aveau funcţii foarte precise. „Stoliştir se ocupau de spălarea, îmbrăcarea şi împodobirea statuii zeului. „Preoţii-cititorr, scribi ai cărţii sfinte, erau întrucâtva medici şi vrăjitori. „Horologir erau astronomi afectaţi calendarului; „horoscopir după cum o indică numele lor, se ocupau de astrologie...
Femeile participau şi ele la cult: fie în calitate de cântăreţe, folosite pentru ceremonii, fie alcătuind *khen-erit-u\,* ca slujitoare a cultului zeului: ele locuiau în templu şi se supuneau, ierarhic, conducătoarei lor, „Soţia divină a zeului". Viaţa lor trebuia să se desfăşoare conform unor reguli foarte severe, în afara unor cântăreţe ale lui Amon. care, uneori, făceau deliciile unui anumit număr de locuri destinate plăcerilor.

Templele

Egiptul antic ne-a lăsat vestigiile sutelor de temple, mai mult sau mai puţin importante. Din păcate, majoritatea celor datând din Imperiul Vechi şi din Imperiul de Mijloc nu ne-au parvenit, fie din cauza distrugerii lor, fie din cauza reconstruirii lor în Imperiul cel Nou.
Construcţia acestor temple dispărute, după cât se pare, nu era de un tip deosebit. Fiecărei divinităţi i se ridica un templu potrivit caracterului său propriu.
Vom lua drept exemple templele construite sub Imperiul Nou, aparţinând unui tip de construcţie care, în linii mari, s-a menţinut până la sfârşitul civilizaţiei egiptene.
Templul era compus din patru părţi, deseori completate de o alee străjuită de sfincşi, care ducea la edificiul în faţa căruia se ridicau obeliscuri.
Prima parte era *pilonul,* poartă monumentală încadrată de două turnuri trapezoidale, în interiorul cărora suia o scară care da pe o terasă.
Urma *curtea,* înconjurată de porticuri cu coloane, loc deschis tuturor

credincioşilor, unde se desfăşurau serbările şi se găseau inscripţii şi basoreliefuri evocând scene divine sau scene războinice.
Uneori, ca, de exemplu, în curtea cea mare a templului din Luxor, statuile erau aşezate între coloane.
Din curte se ajungea, urcând câteva trepte, într-un vestibul sau *cameră hipostilă* (adică plafonul ei este susţinut de coloane) care cuprindea un naos central şi două naosuri laterale mai joase, dar mai întinse.
Accesul la acest vestibul era rezervat celor „puri" *(uebu).* De acolo, o nouă scară ducea la *sanctuar sau* „Sfânta sfintelor", apartamentul zeului, partea secretă şi ferită a templului, unde nu pătrundeau decât regele şi preoţii de rang înalt.
Acest *kem sekhem* („loc care nu trebuie cunoscut") adăpostea naosul „casa cea mare" *(perur) a* zeului. Naosul era reprezentat de o raclă în care se afla statuia zeului sau simbolul neter-ului. Acest naos era construit din lemn, pe timpul Imperiului Vechi, şi din piatră, pe timpul Imperiului celui Nou.
Camera în care era închis naosul era flancată, de fiecare parte, de o cameră, una fiind hărăzită apusului astrului solar (Occident) iar cealaltă, răsăritului (Orient).

Martori ai unei fervori care dăinuie de secole

în ziua de azi. zeii Egiptului au părăsit templele lor, trecând în întunecimile Dtvaf-ului. Crisţos, apoi Mahomet le-au răpit pământul Egiptului; preoţii şi credincioşii au găsit alt limbaj, alţi termeni pentru celebrarea divinităţii; deteriorările aduse de scurgerea timpului au provocat prăbuşirea templelor, contopind pilaştrii cu statuile.
Forţa şi majestatea templelor rămase în picioare dăinuie încă. Ruinele lor reprezintă mărturia zelului înflăcărat al constructorilor lor. Pietrele acestea care zac pe pământ, coloanele acestea trunchiate, sanctuarele tainice aflate acum sub cerul liber, aceste statui mutilate sau exilate în muzee, toate acestea uimesc încă şi fac să răsune, în prezent ca şi în trecut, un gigantic imn de piatră în cinstea zeilor Egiptului, care continuă să primească, datorită nenumăratelor formule de preamărire înscrise pe zidurile acoperite cu hieroglife, tributul cultului ce li se cuvine.
Artă a colosalului şi a puterii, fală a arhitecturii egiptene, templele din Imperiul cel Nou ne vorbesc despre un popor care trăia veşnicia şi ştia să o exprime prin piatra coloanelor şi a capitelurilor sale, prin pilonii săi şi obeliscurile sale. monoliţi ridicaţi spre cer. ace de piatră înălţate pentru a asculta glasul zeilor, aşezate şi astăzi în numeroase oraşe ale Europei şi ale Americii. mărturii neclintite dar grăitoare ale unui cult milenar.

Cultul

în religia egipteană cultul reprezintă mai ales oficierea zilnică, în faţa statuii din templu, oficiere săvârşită fără public, în această privinţă, ne putem face o idee foarte precisă datorită inscripţiilor gravate în sanctuarele templelor, şi datorită ritualurilor descoperite pe papirusurile Imperiului celui Nou, ilustrate cu desene ale templelor (au fost publicate în *Ritual al cultului divin cotidian în Egipt* de A. Monet, în 1902).

Imnul de dimineaţă începea cu cuvintele:
„Trezeşte-te, o mare zeu, în pace! Trezeşte-te, acum tu eşti împăcat!" Cuvinte pe care preoţii le reluau înainte de a continua: „Tu eşti treaz, tu eşti împăcat, trezeşte-te încetişor, în pace, trezeşte-te zeu al acestui oraş, în viaţă! Zeii îţi preamăresc sufletul dis-de-di-mineaţă. o sfânt disc înaripat care răsare, ivindu-se din mama sa Nut! Tu eşti cel care sfărâmi temniţa ta de argilă şi răspândeşti pe pământ pulberea ta de aur. tu care te naşti la răsărit, apoi te afunzi la apus şi dormi în fiecare zi în templul tău...:'
în clipa în care apărea soarele, preotul deschidea racla statuii destinate cultului, se pleca adânc în faţa ei repetând de patru ori. în cele patru colţuri ale zării, formula aceasta:
„O slăvesc pe Măria Ta, cu formule alese, cu rugăciuni menite să-ţi sporească prestigiul, prin numele tale strălucite, prin sfintele manifestări prin care te-ai arătat din prima zi a facerii lumii.:;
Astfel începea un ritual precis, bazat pe spălarea statuii şi apoi a înveşmântării ei. Preotul admis la această slujbă sfântă scotea veşmintele pe care le purtase zeul în ajun. spăla statuia cu multă grijă, o tămâia, o ungea cu uleiuri aromate, o împodobea cu odăjdii bogate, îi punea pe cap o coroană, apoi se retrăgea, ştergând urma lăsată de proprii paşi. Fiecare gest era însoţit de cuvintele rostite de preot şi care înfăţişau sensul mistic al ritualului.
Slujba de dimineaţă era urmată de cea de la amiază, consacrată în special zeilor anecşi şi statuilor regilor divinizaţi. La slujba de seară, preoţii nu pătrundeau în sanctuar; slujba consta în aducerea ofrandelor, în sfinţiri, în libaţiuni şi răspândirea fumului de tămâie.

Sărbătoarea

în Egipt se ţineau multe sărbători. Fiecare oraş, fiecare templu le avea pe ale sale. Unele erau în legătură cu anotimpurile sau cu fazele Lunii, altele erau în raport cu evenimentele care marcaseră domnia faraonului (încoronări, jubilee): dar cea mai mare parte a sărbătorilor egiptene aveau un caracter strict religios. Ele constau în prezentarea sau în „scoaterea" statuii zeului, plimbând-o în cadrul unor mari procesiuni. Alte sărbători se refereau la povestea mitică a vreunui zeu şi se concretizau prin celebrarea „misterelor cum sunt cele ale *Patimii lui Osiris* analoge „patimilor" care se jucau în piaţa din faţa catedralelor, în evul mediu.
Cele mai mari sărbători erau cele în care zeul mergea în întâmpinarea poporului, înţeleptul Ani spune: „Cântarea, salutul şi răspândirea fumului de tămâie sunt hrana sa, a primi prosternarea este dreptul său".
La sărbătoarea dată în cinstea lui Bastet, la Bubastis, se bea mai mult vin timp de opt zile decât într-un an întreg, în tot Egiptul, relatează Herodot.
„Ieşirea" sau procesiunea lui Min. *netera* Coptos-ului şi al deşertului, zeu al.fertilităţii, însemna sărbătoarea recoltelor. „Mă închin ţie, Min, cel care a dat rodnicie mamei sale! Cât este de tainic ce s-a săvârşit în întuneric" recitau ei. Acest zeu străvechi se înfăţişa şi ca Amon-generatorul. zeu al Karnak-ului, sub numele de *Kematef,* care înseamnă „taur al mamei sale".

„Sărbătoarea Văii" la Teba dura zece zile şi era considerată una dintre cele mai importante. Atunci se scotea barca sacră a lui Amon, care străbătea Nilul, poposea la diferite edificii de pe malul stâng, unde primea zeii ocrotitori ai morţilor.

Sărbătoarea lui „Opet"

Pe vremea Imperiului celui Nou, cea mai frumoasă sărbătoare era fără îndoială aceea a lui Amon, la Teba, sau sărbătoarea lui *Opet.* Ea avea loc în cursul celei de-a doua şi de a treia luni de inundaţie *(akhit),* când ţăranii erau obligaţi să lase pământurile lor sub ape un anumit timp; atunci treceau de la un ostrov la altul, cu barca, sau mergeau pe digurile care rămăseseră la suprafaţa apei.

Opetreset („haremul Sudului") acesta era numele egiptean al Luxor-ului. Sărbătoarea lui Amon însemna, pentru statuile zeului şi ale familiei sale, plecarea din templul lor din Karnak pentru a ajunge la cel din Luxor, unde zeul petrecea 27 zile vizitându-şi haremul. El era instalat atunci în sanctuarul templului unde barca zeului era aşezată pe un soclu supraînălţat, între patru coloane.

Ceremonia începea prin scoaterea din templu a bărcii lui Amon, cu capete de berbec, cea a soţiei sale Mut, simbolizată prin femei cu aripi de vultur, şi cea a fiului său Khonsu, cu cap de şoim. Preoţii purtau navele zeilor până la Nil, unde aştepta o flotilă numeroasă. Bărcile lui Amon, Mut şi Khonsu, adevărate temple plutitoare bogat împodobite, trebuiau să străbată Nilul.

în mijlocul unei mulţimi pline de veselie, bărcile erau remorcate spre celălalt mal al fluviului în creştere. Un mare număr de ambarcaţiuni le urmau, însoţite de cântece şi strigăte de bucurie. Era sărbătoare. Procesiunea care însoţea bărcile purtând zeii până la templul din Luxor trecea printr-un campament, cu corturi şi barăci, unde hrana era adusă din belşug. Se tăiau animale în grabă: boi, viţei, gazele, mufloni, păsări, antilope-suliţă... Vase speciale pentru ars mirodenii erau rânduite printre coşurile cu fructe.

Timp de o lună, poporul rostea numele lui Amon. bând, mâncând, dansând. Abuzul de băutură, gălăgia şi ncăierările nu lipseau desigur de la astfel de manifestări ale evlaviei populare. Dar fiecare egiptean considera că era de datoria lui să intoneze cântece şi să rostească rugăciuni pentru slăvirea faraonului şi a părintelui său ‚Amon-Ra. stăpân al tronului celor două Ţări. marele zeu, întâiul la Karnak".

MONUMENTE FUNERARE. MUMII

,.Să se deschidă Porţile cerului în faţa mea! Porţile Pământului umed să fie desferecate în faţa mea!"
Cartea Morţilor

ici un popor nu a fost atât de preocupat de moarte ca vechii egipteni, începând cu preistoria şi sfârşind cu Epoca târzie, mormintele şi monumentele funerare au jalonat istoria şi pământul Egiptului. Atât pe mormintele simple din epoca predi-nastică cât şi pe monumentele funerare splendide din Valea Regilor cu impresionantele Mari Piramide, sunt săpate date importante care ne dezvăluie aspecte din civilizaţia

egipteană antică: din arta şi credinţele sale.
Egipteanul considera viaţa ca un moment trecător pe pământ, o etapă premergătoare adevăratei vieţi. Tot
ritualul funerar — mumificare, monumente funerare şi texte — nu avea decât un ţel: deschiderea porţilor împărăţiei morţilor, prin pregătirea trupului şi a sufletului pentru cea din urmă întâlnire.

Monumentele funerare

Viaţa fiind numai o trecere, se punea problema Vieţii de dincolo. De aceea, egipteanul nu-şi găsea liniştea până când nu îşi construia un monument funerar demn de concepţia pe care o avea despre viaţa de după moarte. Pentru regi era una dintre îndatoririle primordiale de îndeplinit, chiar de la începutul domniei lor.
Monumentele funerare erau formate din două părţi distincte: pe de o parte, locuinţa răposatului, reprezentată de un cavou săpat în formă de puţ, bine zăvorât; pe de altă parte, deasupra cavoului, o capelă înconju-rată de stele comemorative. Un bazin şi câţiva pomi dădeau o notă de veselie, atenuând severitatea stelelor comemorative.
De obicei capela cuprindea două încăperi. Prima, bogat decorată, adăpostea picturi splendide, evocând episoadele cele mai însemnate din viaţa răposatului. Astfel de scene prezintă pentru noi o deosebită valoare, pentru că ele ne îngăduie, în ziua de azi, să reconstituim viaţa cotidiană din Egiptul antic, precum şi faptele şi izbânzile militarilor sau ale înalţilor slujbaşi.
Această încăpere ducea printr-un coridor larg la altă cameră, dedicată smereniei răposatului. Pe pereţi
el era înfăţişat venerându-i pe zei, prezentând ofrande şi consumând alimentele aduse de rudele prevenitoare. Noi am văzut, cu mormântul lui Tutankhamon, la ce bogăţie de mobilier putea ajunge mormântul unui rege, dar persoanele particulare se preocupau, în egală măsură, de bogăţiile care trebuiau să le însoţească în locaşul lor definitiv.
Pierre Montet, studiind mormântul lui Psusenes, a întocmit lista cu cele necesare mumiei unui înalt dregător:
„O mască din carton şi din gips, un guler alcătuit din două plăci rigide din aur cloazonat, unu sau mai multe coliere, unu sau mai multe pectorale[1]' cu lanţul lor. brăţări pentru braţe, coapse şi glezne, învelitoare pentru degetele de la mâini şi de la picioare, inele pe fiecare deget, sandale, amulete şi statuete ale zeilor..:

Mumia

îmbălsămarea era o operaţie foarte complexă, dar necesară pentru conservarea trupului, fără de care nu se putea îndeplini, în Lumea de dincolo, unirea forţelor vitale cu substanţa fizică.
Mai întâi se scoteau creierul şi toate organele interne, în afara inimii. Toate aceste organe după ce erau tratate erau păstrate separat în patru vase funerare

1) ornament constând dintr-o bucată de stofă împodobită cu pietre scumpe, pe care îl purtau pe piept faraonii

(canope) având forma unui ulcior astupat cu o piatră plată sau cu un dop purtând efigia răposatului. Herodot ne-a relatat diferitele faze ale îmbălsămării:
:!Mai întâi, cu un cârlig din fier, ei extrag creierul prin nări; dar ei nu pot scoate astfel decât o parte; ei dizolvă ceea ce rămâne cu ajutorul unor anumite substanţe. Apoi, cu tăişul unei pietre de Etiopia, ei fac o incizie de-a lungul unei părţi laterale a peretelui abdominal şi golesc trupul de toate viscerele sale; toată cavitatea curăţată astfel este ştearsă cu vin de palmier şi se pulverizează substanţe aromatice; apoi ei. umplu pântecul cu smirnă pură sfărâmată, cu cassia şi alte aromate cunoscute, cu excepţia tămâiei; apoi îl cos la loc".
După efectuarea acestor operaţii, corpul, din care nu au rămas decât pielea, cartilagiile şi oasele, va fi supus unui alt şir de operaţii:
„Ei impregnează cadavrul cu sare, cufundându-l în natron (sec) timp de şaptezeci de zile. După trecerea celor şaptezeci de zile ei îl spală, apoi îl înfăşoară în întregime cu benzi dintr-o ţesătură foarte fină, pe care s-a aplicat guma folosită în general de egipteni în locul cleiului."
în timpul tuturor acestor operaţii, efectuate de preoţi desemnaţi anume pentru acest scop, numiţi preoţi *ut.* un oficiant recita pasajele din ritual corespunzând diferitelor faze ale îmbălsămării; de exemplu acesta, referitor la ingredientele folosite:
„Ele pătrund în substanţele tale; ele sunt pentru tine dovada că vei păşi pe pământ de argint, pe pământ de aur... Tu eşti pasărea fenix, formă a soarelui, pentru a-ţi vedea numele pomenit pe pământ, sufletul, la cer, Horus şi Seth leagă simbolul unităţii Egiptului Statuie din imperiul de mijloc (muzeul din Cairo)
Scrib şezînd (Imperiul Vechi - 2400 Î.H.; calcar pictat, muzeul Luvru)
iar trupul tău, în lumea de dincolo. Vino în temple; tu eşti viu a doua oară, pe veci; tu eşti tânăr a doua oară, pentru totdeauna/'

Funeraliile

în timp ce în casa mortului domnea întristarea cea mai adâncă, iar rudele şi bocitoarele îşi exteriorizau durerea zgomotos, cu strigăte ascuţite, se forma un cortegiu pentru a lua tot materialul necesar instalării răposatului în „casa lui de veşnicie". Totul, incluzând sarcofagul, era transportat până la Nil, pentru a fi apoi depus într-o barcă încadrată de statuile lui Isis şi Neftis.
întregul cortegiu trecea Nilul, iar în barca sa, văduva care însoţea răposatul se vaită cu glas tare:
,,O fratele meu, o soţul meu, o prietenul meu, rămâi, stai la casa ta. nu te depărta de locul unde stai. Vai! tu te duci, ca să treci dincolo de Nil. O vâslaşi nu vă grăbiţi, lăsaţi-l! Voi reveniţi la casele voastre, dar el se duce în ţara veşniciei".
O dată ajuns pe celălalt mal, sicriul era tras de un atelaj la care erau înhămate două vaci, până la poalele muntelui unde se înălţa mormântul pe care răposatul hotărâse să-l înalţe şi să-l înfrumuseţeze încă din timpul vieţii, în faţa mormântului urma să se desfăşoare scena despărţirii

definitive de mumie şi ultimele ritualuri funerare, cum era cel care consta în deschiderea gurii, ritualul menit să reînsufleţească energia vitală a celui mort. Sarcofagul era coborât atunci în cavou, iar văduva adresa soţului dispărut un ultim rămas bun:
„Sunt soţia ta, o mărite, nu mă părăsi! Aceasta este dorinţa ta, ca eu să mă depărtez de tine? Dacă eu plec, tu vei fi singur. Oare va fi cineva alături de tine, care să te urmeze? Ţie îţi plăcea să glumeşti cu mine iar acum tu taci, tu nu vorbeşti!".
Funeraliile se încheiau printr-un ospăţ de doliu, care se desfăşura în comuniune cu răposatul, în timpul căruia un harpist putea să acompanieze, cu muzică şi cântări, masa oferită rudelor şi prietenilor, slăvind memoria celui dispărut:
„Toate membrele tale sunt în perfectă stare. Tu eşti îndreptăţit să stai pe lângă Ra. Tu eşti permanent pe lângă Osiris. Tu primeşti ofrande în bune condiţii. Tu te hrăneşti ca şi pe pământ. Inima ta se simte bine în necropolă. Tu ajungi în tihnă la locaş. Zeii Dualului îţi spun: „vino la *Ka-u*\ tău, cu toată liniştea". Toţi oamenii care se află în lumea de dincolo sunt la dispoziţia ta".
Evident, numai oamenii înstăriţi puteau să-şi permită luxul de a construi, din timpul vieţii, monumente funerare splendide, şi de a lăsa moştenitorilor lor banii necesari pentru îmbălsămare şi cheltuielile de înmormântare. Cei săraci se mulţumeau cu o îmbălsămare sumară, după care mumia, înfăşurată într-o pânză grosolană, era depusă într-o groapă acoperită cu nisip, tot la poalele muntelui.
Mumificat, îngropat dincolo de vale, trupul egipteanului nu risca să fie acoperit de creşterea apelor şi să polueze astfel apele Nilului.
Practicarea mumificării a continuat foarte multă vreme în Egipt: primii călugări ai creştinismului recurgeau la ea fără reticenţe până în secolul IV al erei noastre când sfântul Anton (mort în 356) şi pustnicii au interzis cu străşnicie creştinilor să fie îmbălsămaţi.
543 este data primei ciume bubonice pe care Egiptul a transmis-o lumii. Ea a făcut ravagii în Europa timp de cincizeci de ani. Douăsprezece secole de-a rândul ciuma şi epidemiile mari care au pustiit Orientul şi Occidentul au provenit din Egipt. Aceasta nu este o întâmplare.

CARTEA MORŢILOR

Tex-
te/e *piramidelor, Textele sarcofagelor...* Literatura egipteană abundă în texte referitoare la moarte şi la viaţa de apoi. Concepţia egiptenilor este redată de unul dintre cele mai complete texte, edificatoare în această privinţă: *Cartea morţilor, care* înmănunchează un anumit număr de manuscrise.

Cartea morţilor se bazează pe texte anterioare Imperiului de mijloc şi primei perioade intermediare, cum sunt *Textele sarcofagelor sau Cartea celor două căi.* urmând tradiţia şi ritualul *Textelor Piramidelor.* în Imperiul cel Nou, *Cartea morţilor* consta de fapt. dintr-un şir de texte răzleţe care, ulterior, în epoca saită începând cu dinastia a XXVI-a, aveau să fie grupate în *Cartea ieşirii la lumină.*
„Această «ieşire la lumină», scrie Paul Barguet, este echivalentă, pentru decedat, cu o renaştere, şi aceasta este zilnică, după chipul şi asemănarea soarelui; formulele speciale, incantaţiile introduse în număr mic prin această expresie, manifestă dorinţa de a ajunge la zeul Ra şi de a se contopi cu el/'

Sufletul sau cele trei suflete

Pentru egiptean, personalitatea omenească era alcătuită din trupul vizibil şi din elementele invizibile.
Omul are mai întâi un nume personal, reprezentând mai mult decât un semn de identificare, şi constituie o dimensiune esenţială a individului, un lucru viu. în privinţa numelui, egiptenii aveau o noţiune magică: nume-cuvânt pronunţat sau nume-scriere cu hieroglife. A cunoaşte numele cuiva însemna a avea putere asupra lui; în *Cartea morţilor era* deosebit de semnificativă dorinţa de a afla numele demonilor şi al forţelor întâlnite în *Duat,* pentru a fi ferit de ele.
Vorbind despre trup, egipteanul folosea cuvântul *khet* dar această noţiune reprezenta îndeosebi omul mumificat, „cadavrul viu", ţeapăn şi nemişcat în sarcofagul său. în afara numelui şi a trupului, fiinţa umană avea o umbră sau un „dublu" *(şut).*
Sufletul era reprezentat detrei noţiuni: *akh, baş\ ka.*
Akh este un spirit, o forţă spirituală şi supranaturală care, opusă trupului, nu aparţine decât cerului. Hieroglifa sa este ibisul cu egretă care mai înseamnă şi „a străluci". A-şi întâlni *akh-u* însemna „a muri".
Ba constituie concepţia cea mai adecvată pentru a reda noţiunea noastră actuală despre suflet. Hieroglifa străveche reprezintă o barză neagră, iar începând cu dinastia a XVIII-a, era o pasăre cu cap de om. *Ba* este spiritul universal care însufleţeşte trupul şi a cărui dispariţie provoacă moartea. *Ba* se poate plimba în voie după moartea persoanei respective, ca o fiinţă independentă, şi poate reveni pe locurile îndrăgite de răposat sau îşi poate potoli setea în micul bazin în care zeiţa sicomorului toarnă apă, cu ibricul său.
în *Cartea suflului vieţii se* spune despre mort: Tu vezi cu ochii tăi, auzi cu urechile tale. vorbeşti cu gura ta mergi pe picioarele tale, ba-u l tău este divin în *Duaf.*
Ka-ul reprezintă, împreună cu *Maat* una din noţiunile cele mai abstracte pe care ni le-a transmis gândirea egipteană şi, datorită acestui fapt, dintre cele mai dificile de exprimat şi de perceput de spiritele noastre moderne. „Ka-ul, scrie Serge Sauneron, este, de fapt, o manifestare a energiilor vitale, atât în funcţia sa creatoare, cât şi în funcţia sa

conservatoare".
După părerea lui Maspero. /fa-u l era „o proiectare vie şi colorată a figurii omeneşti, un dublu care reprezintă, până în cele mai mici amănunte, imaginea completă a obiectului sau a persoanei căreia îi aparţinea".
La naşterea omului, „Olarul divin", însuşi Khnum, a modelat /fa-u l pe roata lui de olar.
Hieroglifa sa reprezintă două braţe opuse şi îndoite, cu mâinile întinse către cer, în semn de adorare.

Un fel de înger păzitor

Ka-ul era individualizarea conştiinţei în stările mai mult sau mai puţin subtile ale fiinţei; era forţa de însufleţire a lui *Maat.* „Ka-ul meu este bun, cu ce m-am făcut vinovat?" putea spune un acuzat; „minciuna, este fapta interzisă de *ka;,* spunea moralistul.
Expresia „a trece la /ca-ul său" însemna „a muri". Ka-ul ocrotea pe cei vii (în felul îngerului păzitor, la creştini), dar îi ocrotea şi după moarte, rămânând în preajma lor. *Hewet ka* (,,palatul /fa-ului") desemna monumentul funerar unde *ka* primea ofrandele adresate răposatului.
„Ka-ul, scrie Pierre Montet, nu se poate lipsi într-a-devăr de mâncare şi de băutură. Un vânător, care pune în cuşcă păsările pe care le-a prins, declară:.Aceste lucruri sunt pentru /ca-ul lui Ti". Pe stelele datând din Imperiul de Mijloc şi din Imperiul Nou figurează inscripţii în care sunt gravate promisiuni de a oferi mii de pâini, ulcioare cu bere. boi şi păsări, uneori frânghii şi stofe, unsori şi parfumuri, specificând, totodată că toate aceste lucruri bune şi curate, create de Dumnezeu, aduse de Nil şi produse de pământ sunt destinate /fa-ului celui răposat".
Pe spatele scarabeului înaripat, cu Isis şi Nefţis la dreapta şi la stânga lui, purtat de mumie ca pectoral legat de un lanţ, se găseşte invocaţia următoare:
„O inimă a mea, inimă a mamei mele, mimă a diferitelor mele vârste, nu te ridica împotriva mea ca martor, nu mi te opune la judecată, nu face să se aplece balanţa în dauna mea, în faţa paznicului balanţei, căci tu eşti *ka* din trupul meu, zeul Khnum care-mi păstrează membrele intacte. Nu lăsa ca numele meu să răspândească un miros urât... Nu spune minciuni, împotriva mea, în fata zeului.[i:]

Omul în faţa morţii

Dumnezeu a creat oamenii, Dumnezeu este domn al morţii.
După cum relatează mitul egiptean, oamenii s-au născut din lacrimile lui Ra, iar Khnum le-a modelat /ca-ul. în *Imnul adresai lui Aton,* regele-poet afirmă cu privire la zeul lui:
..Cel care a dăruit femeii germenele. Cel care a dăruit bărbatului sământa. Dând viaţă fiului în trupul mamei sale."
Zeul este domn al morţii; de aceea se spune:
,Amon prelungeşte durata vieţii şi o scurtează: el hărăzeşte zile mai multe sorţii celui ce l-a îndrăgit".
Moartea, ca şi viaţa, este un element al ordinii lumeşti; ea este inevitabilă.

„Moartea soseşte, răpeşte copilul de pe genunchii mamei sale, asemenea omului care este acum moş-neag" spune *înţelepciunea lui Ani.*
„Moartea, numele ei este „vino": ea cheamă pe oricine. Toţi se prezintă de îndată în faţa ei, deşi inimile lor se cutremură de spaimă", afirmă Taimhotep.
Atunci omul care se teme de moarte, care o consideră ca pe o renunţare la bunurile de care se bucura, doreşte să o exorcizeze. Moartea fiind prezentă în mintea celui viu, ea influenţa mai mult sau mai puţin îndeplinirea îndatoririlor faţă de viaţa pământeană, după cum aminteşte o altă maximă culeasă din *înţelepciunea scribului Ani:* „Tu nu trebuie să părăseşti casa ta (să mori) dacă nu cunoşti locul unde trebuie să odihnească trupul tău neînsufleţit. Printre îndatoririle tale, păstreaz-o pe aceasta permanent în mintea ta...asemenea iluştrilor strămoşi care şi-au aflat odihna, îngropaţi în mormintele lor.
Astfel se explică necesitatea de a construi un monument funerar din timpul vieţii, fie că era vorba de un faraon sau de un muritor de rând, şi de a concentra acolo toate bunurile sale, toată puterea sa, tot geniul său, întreaga sa artă, năzuind să realizeze imposibilul, ţinând timpul în frâu, şi să-şi satisfacă — dincolo de resemnare — setea de nemurire, despre care vorbesc şi în ziua de azi Piramidele, templele şi mormintele, ca martori nepieritori. Un autor a putut afirma că aceasta era „tentativa cea mai grandioasă de a învinge moartea'[1].

A înfrânge moartea

Dacă egipteanul transforma trupul său în mumie, aceasta se datora faptului că era conştient de necesitatea ocrotirii acestui „cadavru viu", pentru a-şi păstra integritatea. Nu ştie nimic, „doarme când soarele se află la Răsărit" şi îi este „sete având berea alături", se spunea despre acest „cadavru viu'[1]'.
Dacă egipteanul înălţa un monument funerar era cu scopul de a instala acolo mumia sa, iar dacă în jurul ei era aranjat un mobilier funerar era pentru bunăstarea sa în Lumea de dincolo. Dacă primea ofrande, acestea erau pentru hrana Ka-ului său.
Dacă egipteanul rânduia alături de trupul său texte ritualice era pentru a-i îngădui să înfrunte riscurile trecerii în *Duat,* pentru a cunoaşte formulele magice, care îi vor da posibilitatea să sfideze demonii, precum şi invocaţiile necesare în momentul înfăţişării sale la tribunalul morţilor.
Siegfried Morenz a prezentat o sinteză a acestor atitudini diferite în faţa morţii, remarcând două evoluţii paralele; una istorică, mergând de la credinţa în „cadavrul viu" până la unirea cu Osiris, cealaltă, socială, care rezerva iniţial această viaţă în lumea de dincolo doar regelui, înainte de a o extinde asupra întregului popor.
Aceste aprecieri sumare cu privire la atitudinea vechilor egipteni în faţa morţii ar fi incomplete dacă nu am cita un papirus, datând din Imperiul Nou, pe care era înscris un cânt sceptic, aflat în casa regelui

Antef (dinastia a XI-a). Tăcerii nesfârşite a morţii îi răspundeau, în cântul acesta, formule epicuriene, preluate ulterior de numeroşi scriitori, formule prea puţin mistice: •
„Zeii care au trăit odinioară şi care odihnesc în Piramidele lor, nobilii şi preafericiţii sunt şi ei îngropaţi în mormintele lor.
Ei şi-au clădit case al cărui loc nu mai există.
Ce s-a întâmplat cu ei?
Am auzit cuvintele lui Imhotep şi Djedefhor, care sunt citate ca proverbe şi supravieţuiesc oricărui lucru.
Ce s-a întâmplat cu locurile pe care le stăpâneau? Zidurile s-au prăbuşit, locurile nu mai sunt, ca şi când nu ar fi existat vreodată. Nimeni nu s-a întors de acolo să ne spună care îi este soarta, să ne povestească nevoile lor... Fă-ţi mereu o sărbătoare din fiecare clipă şi nu te plictisi de ea. Iată, nimeni nu-şi ia bunurile cu el. Iată, nimeni nu se întoarce dintre cei plecaţi."

Cartea morţilor

Cartea morţilor nu este o povestire coerentă (noţiune străină, de altfel, religiei egiptene) a întâmplărilor răposatului în Lumea de dincolo. Este o carte de rugăciuni, o carte cu multiple invocaţii magice. care oferea răposatului posibilitatea de a se orienta în *Duat,* evitând piedicile care îl pândeau. Capitolele sale trebuiau recitate la funeralii sau cu ocazia îndeplinirii unor ritualuri, în capela mortuară, în afara acestor ocazii, puteau fi recitate de oricine, cu scopul de a pregăti trecerea în *Duat.* Anumite capitole, copiate pe papirus, erau depuse chiar înăuntrul sarcofagului mumiei.
Diferitele capitole din *Cartea morţilor* arată, într-o dezordine vădită, diferitele etape şi întâmplări ale răposatului în împărăţia morţilor, cum sunt „Judecarea" răposatului şi .Justificarea" sa; călătoriile sale atât pe pământ cât şi în cer sau în *Duat,* lupta sa cu demonii „duşmani ai zeilor", noua sa naştere, metamorfozările sale în animale şi în obiecte, identificarea sa cu: Ra, Osiris, Horus, „ochiul lui Horus", „oul cosmic"..., timpul petrecut în Barca cerească, primirea sa de către zeii care-l consideră de acum încolo unul de-ai lor, sosirea sa în cerul slăvit *(Amentf),* unde există o mulţime de su-flete-lumină. El devine, în sfârşit, Osiris şi, ca atare, fiind Osiris, contribuie la ritmurile universale.
Aceste povestiri sunt întretăiate, cu totul arbitrar, se pare, de incantaţii magice, de imnuri de preamărire a lui Ra, Osiris şi alţi zei, de slăvire a noii puteri a defunctului şi a caracterului său divin:
„într-adevăr, eu sunt Osiris, sosesc aici pentru a contempla zeii, cei mari, şi pentru a dobândi viaţa veşnică fiind în comunicare cu ei prin pâinea cerească".
Câteva evenimente importante marchează trecerea răposatului în Lumea de apoi: *Ieşirea la Lumină, Răsăritul Noului Soare. Noua Naştere* si *Judecata.*

Ieşirea la lumina (zilei)

..Eu sunt ziua de Azi
Eu sunt ziua de Ieri
Eu sunt ziua de Mâine.
Cu ajutorul numeroaselor mele Naşteri
Eu rămân Tânăr şi Vânjos
Eu sunt Sufletul divin si misterios
Care. odinioară, a creat zeii
Şi a cărui esenţă tăinuită hrăneşte
Divinităţile din *Duat. Amentis*\ Cer."

Călătoria omului după moarte începe cu această desprindere a sufletului, care se îndreaptă spre lumina zilei. Primele capitole din *Cartea morţilor* (capitolele I-XVI) se referă la acest drum către necropolă, la această pătrundere a „mumiilor cu sufletul luminat" în lumea cealaltă.
Textele erau recitate de preoţi cu ocazia funeraliilor, de-a lungul drumului, de la Nil la mormânt.

..Ascultaţi cu atenţie cuvintele magice Scandate de cei care însoţesc sicriul meu
Pe drumul către locuinţa lui tainică."

Sufletul mortului se îndreaptă spre Soare, devine însuşi Soarele şi declară cu trufie:

„Voi toţi. ascultaţi, spre ştiinţă!
în adevăr eu sunt cel ce este Ra!
Ra. în schimb, mă reprezintă pe mine!"

Defunctul îşi dă seama foarte curând că pe împărăţia morţii sunt răspândite multe piedici şi are nevoie de tot sprijinul lui Ra pentru a le învinge:

..O Ra! Fă ca aceste drumuri străbătute de razele tale să-mi fie odihnitoare şi plăcute!"

Cu ajutorul lui Ra, defunctul va reuşi să-şi învingă duşmanii, forţele tenebrelor care aveau misiunea de a opri soarele să răsară şi împotriva cărora Ra trebuia să lupte în fiecare dimineaţă pentru a se ivi şi a lumina pământul:

„O Prinţ al zeilor Etişef.
Auzi cum urlă demonii chelboşi
în clipa în care braţul (lui Osiris) este neclintit?
Vei spune:..Vino! freci peste Genune!
Priveşte! în faţa ta. neputincios, este
Răpus. Duşmanul tău! Coapsele-i sunt prinse de gât:
Spatele îi este legat fedeleş odată cu capul său..."

După izbândă, răposatului îi este îngăduit să forţeze „Porţile Lumii de dincolo" şi să sosească acolo ca un învingător:

„Te salut, o împărăţie a Tăcerii. Şi Misterele pe care le cuprinzi! 6 tu. care ai creat formele vieţii Asemenea zeului Kepra însuşi. Lasă-mă să contemplu Discul lui Ra!"

învingându-şi ultimii duşmani, răposatul va putea, în Lumea de dincolo, să contemple în pace „rămăşiţele sale neînsufleţite" de pe pământ.
Acum. în plină lumină a zilei, el exclamă: „în prezenţa lui Osiris, devin stăpânul vieţii!", înainte de a intona un imn, spre fala sa:

..îl contemplu pe Ra la apusul lui:

Când se iveşte în zori.
Mă contopesc cu Sufletul său dătător de viaţă...
Curate sunt mâinile mele când îl slăvesc.
Dacă ar putea
Păstra toate părţile Fiinţei mele întreaga lor coeziune!
De nu ar fi împrăştiate!
Iată că eu zbor asemenea unei păsări
Şi cobor pe Pământ...
Pe măsură ce înaintez, trebuie să urmez
Linia faptelor mele anterioare
Căci eu sunt un vlăstar al Zilei de Ieri".

O Nouă Naştere

Apărând în lumina strălucitoare a lui Ra, identificat cu zeul, învingător al duşmanilor săi, răposatul primeşte o nouă naştere şi el strigă de trei ori: „M-am născut acum". El este Ra şi trupul său este trupul celorlalţi zei.
în capitolul XLII din *Cartea morţilor* răposatul înşiră, într-o lungă litanie, noile sale însuşiri:
..Părul meu este Nun:
Faţa mea este Ra;
Ochii mei sunt Hathor:
Buzele mele sunt Anubis;
Molarii mei sunt Isis;
Gâtul meu este Neith;
Spatele meu este Seth;
Falusul meu este Osiris;
Şira spinării şi pântecul meu sunt Sekhmet:
Fesele mele sunt ochiul lui Horus:
Coapsele mele şi pulpele mele sunt Nut;
Picioarele mele sunt Ptah".
Urechile sale, nasul său, dinţii săi. braţele sale, carnea sa, pieptul său, degetele sale de la picioare sunt cele ale altor zei;atunci când răposatul afirmă: „Părul meu este Nun" el vrea să spună că de acum înainte el stăpâneşte părul lui Nun, cu toate însuşirile lui magice.
înzestrat cu un nou trup, cuprins de zei, răposatul poate exclama: „Nimeni nu-poate să-mi oprească braţul, nici să pună stăpânire pe mâinile mele!" El este proclamat „zeu al Devenirii"; noua sa locuinţă este „ochiul divin al lui Horus" şi „oul cosmic"; O „strălucire a luminii" emană din întreaga sa fiinţă.

Judecata

Răposatul va afla acum Judecata pe care o face *Maat*
„O *Maat!* Iată-mă ajuns în faţa ta.
Lasă-mă să contemplu strălucitoarea ta frumuseţe!"
înainte de a pătrunde în sanctuarul lui *Maat* şi de a intra în dubla încăpere de Adevăr-Dreptate în care se va săvârşi cântărirea sufletului, defunctul povesteşte zeilor lungile sale călătorii:
„Am ajuns până la limita extremă a Cerului:
(...) Am adus ofrande de tămâie:
(...) Am sosit la Elefantina:

(...) Am răsturnat Barca încărcată cu duşmanii mei:
(...) Am atins templul lui Anubis:
(...) Am pătruns în templul lui Osiris:
(...) Am fost ascuns şi îngropat:
(...) Am străbătut ţinuturi sterpe unde nu creşte nimic:
(...) Am învăţat cuvintele dătătoare de puteri ale Iniţiaţilor."

Răposatul stă acum în picioare, aproape de balanţă; el priveşte de o parte inima sa, într-un taler, si de alta, *Maat,* sau pana, simbolul său. Horus şi Osiris sunt de faţă; Anubis este însărcinat cu cântărirea, Thot este grefierul.

Defunctul proclamă nevinovăţia sa. în faţa luj Osiris şi a tuturor zeilor, într-o spovedanie negativă rezumată în termenii următori:

..Nu am provocat oamenilor vreo suferinţă
Nu am folosit violenţa împotriva familiei mele.
Nu am înlocuit dreptatea cu Nedreptate.
Nu m-am împrietenit cu cei răi.
Nu am făptuit crime.
Nu am pus oameni să muncească per.tru mine istovinciu-se
Nu am uneltit mânat de ambiţie.
Nu mi-am chinuit servitorii.
Nu am hulit zeii.
Nu l-am lipsit pe cel sărman de cele trebuincioase.
Nu am săvârşit fapte de care zeii au oroare..."

Acum, înainte de a străbate încăperea, răposatul trebuie să răspundă întrebărilor referitoare la elementele de arhitectură ale acestei încăperi. Astfel, „Paznicul Canaturilor Uşii" îl întreabă:

.. — Nu te voi lăsa să intri în încăpere
în afara cazului în care îmi vei spune Numele meu ascuns -

iar defunctul răspunde:

..— «Cot-al-zeului-Shu-protector al lui Osiris» este Numele tău".
acesta

Trebuie să mai răspundă şi întrebărilor portarului apoi întrebării pe care i-o adresează Thot înainte de a fi „prezentat divinităţii":

..— Care este numele divinităţii.
Apărate de un Cer de foc.
înconjurate de un Zid de zeiţe-şerpi.
Care se odihneşte la suprafaţa Apelor curgătoare?
Cine este?
— EsteOsiris!
— Treci Pragul!"

De acum înainte defunctul este întrupat în Osiris, în vecii vecilor.

CONCLUZIE

‚Eu creez ziua de mâine'

Suntem la capătul drumului nostru pe pământul faraonilor. Am descoperit o lume aparte, am aflat câte ceva despre obiceiurile, limba, istoria, religia Egiptului antic, fascinante, tainice şi uluitoare.

în Egipt, oază întinsă pe mai multe mii de kilometri, a înflorit, timp de

trei milenii, o civilizaţie neasemuită, apărând direct din neolitic, sfârşindu-se în antichitatea clasică. Ea *a* receptat noile influenţe, care i-au adus pierzania, dar şi nemurirea. O civilizaţie nubiană, puternic marcată de cea egipteană, i-a supravieţuit câteva secole; limba coptă, derivată din limba hieroglifelor, a fost vorbită pe ţărmurile Nilului până în secolul XVIII. Evreii şi grecii au beneficiat de cultura egipteană, preluând şi dezvoltând multe date ştiinţifice şi filozofice.

Egiptenii nu au lăsat numai amprenta unei influenţe multiple, ei ne-au transmis măreţia unei desăvârşiri: Piramidele, templele, mormintele, în cursul mileniilor II şi III Î.H. civilizaţia egipteană a fost, fără îndoială, neîntrecută, prin perfecţiunea ei. Câteva picturi şi statui fac parte din categoria celor mai frumoase opere de artă ale omenirii, din toate timpurile.

Să nu părăsim Egiptul faraonilor înainte de a ne aminti permanenta preocupare pentru asigurarea veşniciei, setea de nemurire, voinţa de a învinge timpul şi moartea. Să spunem şi noi, împreună cu preotul-recitator al *Cărţii Morţilor,* aşa cum făceau egiptenii acum trei mii de ani:

„Ziua de ieri m-a zămislit.
Iată-l pe Astăzi
Eu creez Ziua de mâine".

Zeiţele protectoare ale Egiptului de Sus şi de Jos